РАДНИ

УЏБЕНИК

Историја

8

за разред основне школе

Предраг М. Вајагић

Ненад Стошић

Klett

мр ПРЕДРАГ М. ВАЈАГИЋ ● мр НЕНАД СТОШИЋ

РАДНИ УЏБЕНИК

УЏБЕНИК ЗА ОСМИ РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Историја

8

Klett

Уџбеник за осми разред основне школе
Прво издање

Аутори: мр Предраг М. Вајагић и мр Ненад Стошић
Рецензенти: проф. др Дарко Гавриловић, ванредни професор, Факултет за европске правно-политичке студије, Универзитет Сингидунум и Филозофски факултет, Универзитет у Бањалуци;
Слађана Симић, професор историје у ОШ „Филип Вишњић" у Београду;
мр Михаел Антоловић, историчар, Педагошки факултет у Сомбору

Фотографије: Topfoto, Profimedia, Wikimedia, Getty Images, Војни музеј у Београду, Музеј краља Николе - Цетиње, Архив Југославије, ФК „Црвена звезда", Библиотека Матице српске, Галерија Сава Шумановић - Шид, Библиотека САНУ, Музеј Олимпијског комитета Србије, Бошњачки институт у Сарајеву, Народна библиотека Србије, Етнографски музеј Србије, архива KLETT-a

Графичко обликовање и дизајн: Светлана Лаловић
Дизајн корица: Милош Аризовић
Лектура: Штрикла

Издавач: Издавачка кућа „Klett" д.о.о.
Светозара Ћоровића 15/IV, 11 000 Београд
тел. 011/3348-384, фах 011/3348-385
office@klett.rs, www.klett.rs

За издавача: Гордана Кнежевић-Орлић
Главни уредник: Александар Рајковић
Вођа пројекта: Оливера Славковић
Уредница за историју: др Мира Радојевић
Технички уредник: Бранка Милошевић

Штампа:
Тираж:

© 2010.

ISBN 978-86-7762-235-0

Забрањено је репродуковање, дистрибуција, објављивање, прерада или друга употреба овог ауторског дела или његових делова у било ком обиму или поступку, укључујући фотокопирање, штампање или чување у електронском облику, без писане дозволе издавача. Наведене радње представљају кршење ауторских права.

Поштовани ученици,

Пред вама је нови уџбеник историје за VIII разред основне школе који обухвата догађаје и личности опште и националне историје из друге половине XIX и XX века. Период који обрађује овај уџбеник релативно је кратак, али је зато богат историјским догађајима: политичким, војним, дипломатским, друштвено-економским, културним и научним. Њих карактеришу велики успони и падови, стваралаштво и разарање, велике људске жртве. Проучавајући их, ви ћете стећи полазну основу у учењу историје модерног доба. Уџбеник је обогаћен бројним фотографијама, картама, табелама и графиконима који су намењени да вам олакшају разумевање историјских догађаја. На крају сваке наставне теме налазе се питања која ће вам послужити за проверу стечених знања.

Аутори уџбеника желе вам успешан рад на часовима наставе историје.

Аутори

САДРЖАЈ:

1. СВЕТ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

1.1. ЕВРОПСКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА ОД 1878. ДО1914. ГОДИНЕ
друштво, привреда, наука и уметност 8
1.2. ЕВРОПСКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА ОД 1878. ДО 1914. ГОДИНЕ
идеологија, политика и светска доминација 11
1.3. БАЛКАНСКО ПОЛУОСТРВО ОД 1878. ДО 1914. ГОДИНЕ 15
ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 20

2. СРБИЈА, ЦРНА ГОРА И СРБИ У ХАБЗБУРШКОМ И ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ ОД 1878. ДО 1914. ГОДИНЕ

2.1. СРБИЈА ОД 1878. ДО 1889. ГОДИНЕ
- владавина Милана Обреновића 22
2.2. СРБИЈА ОД 1889. ДО 1903. ГОДИНЕ
- владавина Александра Обреновића 27
2.3. СРБИЈА ОД 1903. ДО 1914. ГОДИНЕ
- владавина Петра Првог Карађорђевића 31
2.4. МОДЕРНА СРПСКА ДРЖАВА 36
2.5. ЦРНА ГОРА ОД 1878. ДО 1914. ГОДИНЕ 40
2.6. СРБИ У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ 44
2.7. СРБИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ 48
2.8. СРБИ У СТАРОЈ СРБИЈИ 51
2.9. БАЛКАНСКИ РАТОВИ 54
ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 59

3. ПРВИ СВЕТСКИ РАТ (1914–1918)

3.1. СВЕТ У ВЕЛИКОМ РАТУ 62
3.2. ЕВРОПСКО ДРУШТВО У РАТУ 67
3.3. РЕВОЛУЦИЈА У РУСИЈИ И КРАЈ ЦАРСТАВА У ЕВРОПИ 69
ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 72

4. СРБИЈА И ЦРНА ГОРА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

4.1. СРБИЈА РАТНЕ 1914. ГОДИНЕ 74
4.2. ВОЈНИ СЛОМ И ПОВЛАЧЕЊЕ ПРЕКО АЛБАНИЈЕ 79
4.3. СРПСКА ВОЈСКА НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ 83
4.4. ЖИВОТ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ 87
4.5. СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ 90
ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 93

5. СВЕТ ИЗМЕЂУ ПРВОГ И ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

5.1. ПОСЛЕРАТНИ СВЕТ 96
5.2. ЕВРОПА И СВЕТ У КРИЗИ 100
5.3. ИЗМЕЂУ ДЕМОКРАТИЈЕ И ДИКТАТУРЕ 103
5.4. НАСТАНАК СОВЈЕТСКОГ САВЕЗА 106

5.5. МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ УОЧИ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА 109
ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 112

6. ЈУГОСЛОВЕНСКА КРАЉЕВИНА

6.1. КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА (1918–1929) 114
6.2. КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА (1929–1941) 118
6.3. ДРУШТВО КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 122
ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 126

7. ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ (1939–1945)

7.1. ГОДИНЕ ТРИЈУМФА СИЛА ОСОВИНЕ (1939–1942) 128
7.2. ПОБЕДА САВЕЗНИКА НАД ФАШИЗМОМ (1943–1945) 133
7.3. КАРАКТЕРИСТИКЕ И ПОСЛЕДИЦЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА 137
ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 140

8. ЈУГОСЛАВИЈА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

8.1. АПРИЛСКИ РАТ И ПОСЛЕДИЦЕ ПОРАЗА 142
8.2. ОТПОР, УСТАНАК И ГРАЂАНСКИ РАТ 146
8.3. ЈУГОСЛОВЕНСКО РАТИШТЕ (1942–1943) 150
8.4. КРАЈ РАТА У ЈУГОСЛАВИЈИ (1944–1945) 154
8.5. ПОСЛЕДИЦЕ РАТА У ЈУГОСЛАВИЈИ 158
ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 161

9. СВЕТ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XX И ПОЧЕТКОМ XXI ВЕКА

9.1. ПОСЛЕРАТНИ СВЕТ И ЊЕГОВЕ СУПРОТНОСТИ 164
9.2. ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ СВЕТА (1945–1989) 171
9.3. ОД ПОДЕЉЕНЕ ДО УЈЕДИЊЕНЕ ЕВРОПЕ (1945–2000) 175
ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 180

10. ЈУГОСЛАВИЈА ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

10.1. ФЕДЕРАТИВНА НАРОДНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА (1945–1963) 182
10.2. СОЦИЈАЛИСТИЧКА ФЕДЕРАТИВНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА (1964–1991) 186
10.3. ДРУШТВО СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 189
10.4. РАСПАД ЈУГОСЛАВИЈЕ 193
10.5. СРБИЈА И ОБНОВА ДРЖАВНОСТИ 198
ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 201

ЛИТЕРАТУРА 202

Да би се лакше сналазио/ла у овој књизи,

појединe налоге смо обележили лако препознатљивим симболима.
У сваком поглављу уџбеника налази се основни текст,
питања за проверу наученог
и додатни текстови за оне који желе да знају више.

ПОДСЕТИМО СЕ
Објашњење појмова и догађаја који су усвојени раније.

АКО ЖЕЛИШ ДА ЗНАШ ВИШЕ

Занимљиви текстови који су везани за претходну тему. Надамо се да ће вас заинтересовати и да ћете их прочитати.

НЕПОЗНАТИ ПОЈАМ
Поједностављена објашњења стручних појмова и израза који су у тексту означени **болдом**.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ
Питања и задаци који ће ти омогућити да провериш научено градиво. Нека од њих ће сигурно бити погодна за разговор на часу, изношење различитих идеја и ставова и извођење закључака.

1. СВЕТ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

ДРУГА ИНДУСТРИЈСКА РЕВОЛУЦИЈА
ЈАВНО МЊЕЊЕ
СЛОБОДНА ТРГОВИНА
ГЛОБАЛИЗАЦИЈА
МОНОПОЛ

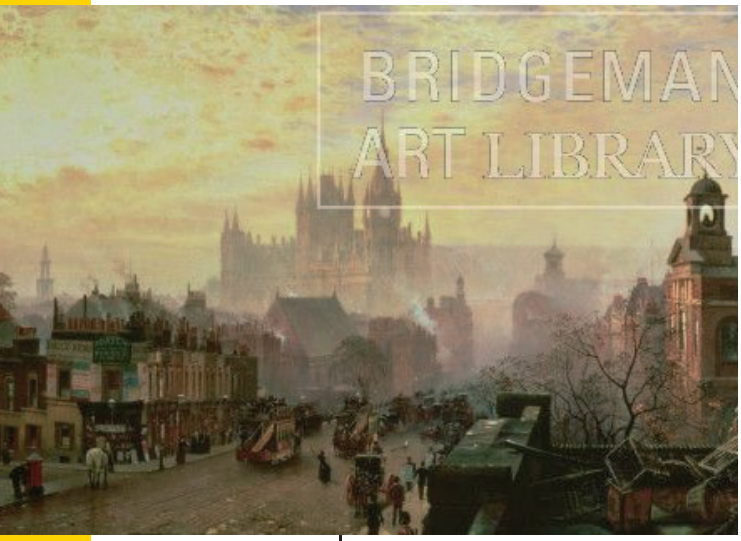
ИДЕОЛОГИЈА
ИМПЕРИЈАЛИЗАМ
ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ
ТРОЈНИ САВЕЗ
АНТАНТА
НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ
АНЕКСИОНА КРИЗА
МАКЕДОНСКО ПИТАЊЕ

1.1 ЕВРОПСКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА ОД 1878. ДО 1914. ГОДИНЕ - друштво, привреда, наука и уметност

Од средине XVII века број становника у Европи непрекидно се повећавао. Узроци тог раста били су: престанак исцрпљујућих верских ратова између европских држава и великих епидемија, повећање производње хране и побољшање животних услова.

Цивилизација представља свеукупна материјална и духовна достигнућа карактеристична за поједине народе или групе народа у одређеном времену и на одређеном простору.

Лондон, крајем XIX века

Развој градова и урбаног начина живота

Развојем европске железничке мреже у XIX веку омогућени су лакше кретање и боља комуникација међу људима, као и боље снабдевање великих градова у којима је била концентрисана индустријска производња. До 1840. године само су Лондон и Париз имали више од милион становника, а седамдесет година касније милионски градови постали су Берлин, Беч, Санкт Петербург и Москва у Европи, а Њујорк, Чикаго, Филаделфија, Рио де Жанеиро, Буенос Ајрес, Калкута, Токио и Осака изван европског континента.

Током тог периода скоро шездесет милиона људи иселило се из Европе, углавном преко Атлантика, у Северну и Јужну Америку.

У великим градовима стварано је окружење и атмосфера модерног друштва у којем се човек све више отуђивао. Људи у сеоским заједницама су помагали једни другима, док је у граду тога било врло мало. Насупрот старим сеоским породичним заједницама са више десетина чланова, модерну породицу чинили су родитељи са највише двоје или троје деце. Становништво у градовима постајало је неповерљиво и критички расположено према традиционалним вредностима и устаљеним друштвеним обичајима као што су црква, брак, држава, заједништво и ауторитет. Захваљујући развоју штампарства, дневних новина и часописа, становништво у градовима било је у могућности да сазнаје бројне информације и усваја нова знања. Људи су у градовима имали веће шансе за школовање, што је омогућило образованије становништво и стварање **јавног мњења**.

Тешки услови живота у граду утицали су на то да се међу радницима у градским предграђима рашире идеје о неправедности капиталистичког друштвеног система.

Јавно мњење је мишљење о неком значајном друштвеном питању које је раширено у јавности, због чега је подложно променама, контроли и манипулацијама. У формирању јавног мњења важну улогу имају масовни медији (штампа, радио и телевизија).

Нова индустријска револуција

Применом науке у индустрији, развојем транспорта и комуникација, ширењем глобалне трговинске мреже и бољом организацијом пословања западна Европа постала је најразвијенији део света.

Симбол друге индустријске револуције - Ајфелов торањ, Париз 1889. године

Индустрију и светску економију крајем XIX и почетком XX века захватиле су промене које су познате као друга индустријска револуција. Употреба парне машине, развој текстилне индустрије и металургије и изградња првих железничких пруга обележили су почетак XIX века. После 1870. године почели су да се користе нови извори енергије, постојеће индустријске гране су се развијале и стално се јављале нове. Парна машина је усавршена и све до 1914. године представљала је главни извор енергије, иако је електрична енергија све више била у употреби. Проналазак мотора са унутрашњим сагоревањем (бензинског) и дизел мотора омогућио је производњу аутомобила, авиона и подморница. Развој аутомобилске и авио-индустрије утицао је на то да нафта постане најтраженији природни ресурс. Нова хемијска индустрија је напредовала. Хемичари су у лабораторијама открили нова ђубрива, а проналазак експлозива омогућио је да се пробију први тунели за путеве кроз високе планине и да се изграде канали, захваљујући којима су поморски путеви скраћени за неколико хиљада километара.

Суецки канал прокопан је 1869. године, а спојио је Средоземно море са Црвеним морем и Индијским океаном, чиме је скраћен поморски пут за Индију. Панамски канал, који је повезао Атлантски и Тихи океан, прокопан је 1914. године.

Проналазак вискозе и других синтетичких материјала изазвао је револуцију и у текстилној индустрији. Захваљујући проналаску електричне струје градови су добили електрично осветљење и градски транспорт. У медицини је уследио низ проналазака од којих су најважнији анестетици и рендген.

Велики напредак забележен је и у области телекомуникација. Телефони су се појавили око 1870. године. Михаило Пупин је својим проналасцима омогућио брже и ефикасније преношење телефонских сигнала на даљину, док је Гиљелмо Маркони још више зближио људе на различитим континентима успешно шаљући радио-сигнале преко Атлантика 1901. године.

Знатно унапређење и усавршавање процеса обраде гвоздене руде омогућило је повећање производње челика, главног производа новог индустријског доба.

Прве индустријске земље биле су Велика Британија и Белгија, а од 1870. године индустрија се све више развијала у Француској, Италији, Русији, Јапану, Немачкој и Сједињеним Америчким Државама.

Прва трансконтинентална железница, *Пацифичка железница*, завршена је 1869. године у Сједињеним Америчким Државама.

Стварање светског тржишта

У Европи се у другој половини XIX века развио систем слободне трговине који је подразумевао да ни политичке ни економске препреке не треба да спречавају и ометају економску активност и трговину.

Западна Европа била је центар индустријске производње, а сировине и материјале који су јој били потребни прибављала је из других делова света. На тај начин стварало се право светско тржиште.

Глобализација је политичко, економско и културно повезивање држава на свим континентима и њихова међузависност.

Раднички **синдикат** је удружење, представништво радника као целине, који има за циљ побољшање услова рада радника и отклањање конкуренције међу радницима исте струке.

Расизам је идеологија заснована на уверењу да је људска врста подељена на више и ниже расе. Из тога проистичу културне, моралне, интелектуалне и биолошке разлике међу људима

Трговци, фармери и занатлије нису се више такмичили само са комшијом који је држао продавницу или радионицу преко пута улице већ и са произвођачима са другог краја планете. Био је то систем производње и потрошње распрострањен широм света, који је успоставио модерне економске основе за процес **глобализације.**

Развијене земље и њихове банке и компаније улагале су новац у оне делове света који нису били довољно развијени, а који су желели да имају железнице, путеве и фабрике. На почетку се највише улагало у амерички континент, затим у Африку и Азију, као и у Балкан и источну Европу.

Настанак великих компанија

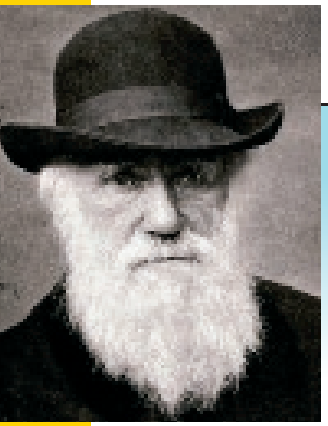
Током XIX века у Европи је постојао велики број појединачних предузимача и трговаца, малих ортачких предузећа и мањих компанија. Крајем века, како се капитализам развијао, оснивале су се велике компаније и трговачка или индустријска удружења. Пословање је захтевало све већа улагања, тако да су само велике компаније могле да опстану на светском тржишту. Дошло је и до обједињавања процеса производње и продаје, што значи да је једна компанија обезбеђивала сировине, производила и продавала одређени производ. Незадовољни условима рада, радници су се удруживали у **синдикате**, преко којих су преговарали са власницима компанија и борили се за остварење својих права.

Наука

У XIX века развој природних наука био је основа процеса индустријализације.

Књига Чарлса Дарвина *Порекло врста*, која је објављена 1859. године, представљала је прекретницу у развоју модерне цивилизације. Дарвинова теорија еволуције мењала је дотадашње схватања природе по којем је Бог био творац света и живота на земљи.

Поједини писци и мислиоци из западне Европе, злоупотребили су делове Дарвинове теорије и изразе које је он користио попут "природне селекције" и "опстанак најјачих". Тврдили су како се теорија еволуције може применити и на људско друштво, односно, да и међу народима траје борба за опстанак и да постоје више и ниже расе, чиме су утицали на појаву **расизма.** Француски научник Антоан Анри Бекерел пронашао је радиоактивност, а супружници Пјер и Марија Кири нови радиоактивни елемент радијум. Они су, такође, открили и да атоми нису просте већ сложене честице и да се приликом њиховог цепања ослобађа огромна енергија. Та открића утицала су на развој нуклеарне физике, а касније и на коришћење атомске енергије.

Чарлс Дарвин (1809–1882) У основи теорије еволуције јесте став да су све биолошке врсте подложне променама (мутацијама) и да ниједна врста живог организма није створена да заувек остане непромењена.

Уметност

Као што су велике промене у науци у освит XX века најављивале почетак савременог доба, тако су се и у уметности јавили нови правци.

Писци попут Емила Золе у Француској и Хенриха Ибзена у Норвешкој почели су да пишу о друштвеним проблемима, утемељујући нови правац – реализам. То је правац у уметности који се бави темама из реалног живота, као што су штрајкови, разводи и психички поремећаји. У Француској су неки песници неговали поезију симболизма тако што су експериментисали речима и одређене појаве представљали у пренесеном значењу.

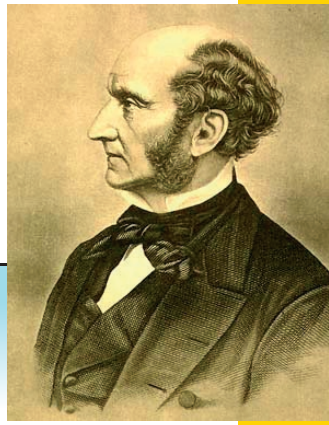
Најутицајнији правац у сликарству крајем XIX века био је импресионизам. Сликари попут Клода Монеа и Огиста Реноара одбацили су дотадашњи стил и окренули се сликању на природној светлости, ван атељеа. На платно су преносили сопствени доживљај света око себе, живописним бојама које је дочаравало природно светло.

1.2 ЕВРОПСКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА ОД 1878. ДО 1914. ГОДИНЕ - идеологија, политика и светска доминација

Под утицајем индустријске и француске грађанске револуције, у XIX веку у Европи су се формирали различити политички покрети и идеологије. Систем или скуп идеја, схватања и вредности који одређује нечији поглед на политику, друштво, државу и целокупан живот назива се **идеологија**. Најзначајније идеологије биле су: **либерализам, национализам, радикализам, социјализам и конзервативизам**.

Идеологије

Либерализам се појавио у Енглеској крајем XVIII и у првој половини XIX века и брзо се проширио на друге европске земље, а нагласак је стављао на права и слободе које сваки појединац у друштву треба да има. Присталице либерализма били су пословни људи, припадници слободних професија – адвокати, лекари, професори, инжењери, то јест средња класа. Залагали су се да власт владара буде ограничена и да политичка права буду загарантована доношењем писаног устава. У економији су се залагали за принцип слободног тржишта и истицали право приватне својине.

Џон Стјуарт Мил (1806–1873), британски филозоф, економиста и политичар. Његова најзначајнија дела *О слободи*, *Разматрања о представничкој влади* и *Потчињавање жена* извршила су снажан утицај на развој либералне мисли.

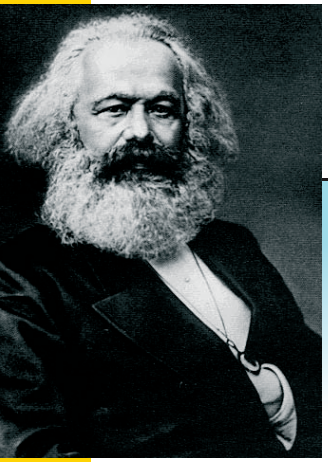
Национализам је био водећа идеологија у Европи током XIX века. У деловима Европе где су припадници истог народа живели у различитим државама или под страном влашћу, на пример у Италији и Немачкој, Аустроугарској и Османском царству, национализам се испољавао као тежња ка стварању националне државе. Присталице национализма углавном су били интелектуалци. Они су сматрали да сваки народ треба да има свој језик, историју и културу које мора сачувати и усавршавати. Да би очувао своју националну културу и посебност, тај народ мора створити своју независну и националну државу.

Ђузепе Мацини (1805–1872), италијански политичар, револуционар и борац за национално уједињење. Основао је револуционарну организацију *Млада Италија*, чији је циљ било уједињење Италије.

Радикализам води порекло из француске револуције и као идеологија захтева кореniту промену друштва. Сама реч радикално настала је од латинске речи *radix*, што значи корен. Радикали су желели да захтеве присталица либерализма прошире и примене на читаво друштво. Залагали су се за свеобухватну реформу закона, државне управе, општина, школа и јавних установа. Радикали су захтевали државу чије би установе биле ближе и доступније сиромашнијим грађанима. Будући да су веровали у политичку једнакост, били су демократе и залагали су се за увођење општег права гласа за све пунолетне грађане.

Социјализам се као идеологија појавио у западној Европи током прве половине XIX века. Социјалисти су сматрали да је постојећи економски капиталистички систем неправедан и да га треба променити. Присталице социјализма углавном су били

припадници радничке класе. Тврдили су да власници фабрика и предузећа имају превелику економску и политичку моћ, а да су плате ниске и радно време предуго. Социјалисти су били против приватног власништва и залагали су се да банке, фабрике, машине и земљишни поседи буду у заједничком власништву.

Карл Маркс (1818–1883), револуционар и идеолог социјализма. Његово најзначајније дело *Капитал* представља критику капитализма и тржишне економије. Са Фридрихом Енгелсом објавио је *Манифест комунистичке партије* 1848. године.

Конзервативизам се појавио крајем XVIII и почетком XIX века. Конзервативци су се залагали за враћање на стари поредак у друштву, за очување старог система вредности и схватања. Присталице конзервативизма били су припадници више класе у друштву – аристократије, чије су основне вредности и идеје биле апсолутистичка монархија, црква, традиција, хијерархија и својина. Сматрали су да се друштво може мењати само постепеним, пажљивим и умереним побољшањем постојећих установа.

Политичка партија или **странка** је организација која окупља људе са истом политичком идеологијом, чији је циљ преузимање и вршење власти у једној земљи.

Политика

Од Берлинског конгреса 1878. до избијања Првог светског рата 1914. године најважнији напредак у политичком животу Европе било је демократско проширење права гласа на мушко становништво. Давање права гласа свим мушкарцима значило је почетак оснивања **политичких партија**.

У том периоду европске земље по свом уређењу углавном су биле монархије. У већини држава остварен је напредак у успостављању демократије. Страхујући од јачања социјализма, али и из чисто хуманистичких побуда, владајући кругови у многим земљама почели су да доносе прописе којима су решавали друштвене и економске проблеме сиромашних грађана, а које је проузроковала индустријализација.

ОПШТЕ ПРАВО ГЛАСА

Опште право гласа значи да сви грађани без разлике имају право да бирају (активно право) и да буду бирани (пасивно право). По увођењу народног представништва – парламента – право гласа првобитно су имали само богатији грађани, јер је постојао имовински цензус, то јест висина пореза коју неки грађанин мора да плати да би остварио право гласа.

У том периоду већина земаља у Европи, са изузетком царске Русије, имала је писане уставе који су гарантовали личну слободу грађанима, представничка тела и ограничавање апсолутизма и самовоље владара. Постојање устава и парламента у неким земљама било је симболично, јер су поједини владари и даље управљали земљом самовољно.

Тајно гласање у XIX веку

Светска доминација Европе

Велике европске силе (Велика Британија, Француска, Немачка, Италија и Русија), које су располагале надмоћном новом научном и индустријском технологијом, освајале су области широм света и на тај начин увећавале територије својих држава и стварале империје.

Нису сви народи, међутим, имали исти степен развоја, то јест напретка. Западна Европа убирала је највећи део светског богатства. Тако је створена разлика између богатих и сиромашних народа и држава, између јаких и слабих, а временом се све више продубљивала. Империјализам је био покушај наметања тековина западне цивилизације, а његове присталице сматрале су да ће тај правац донети просветљење оним народима који још увек таворе у тами на нижем ступњу развоја.

Међусобно надметање великих сила и отимање о колоније представљало је доба европске превласти у свету, али је, с друге стране, водило Европу у Први светски рат.

Борба за колоније

Колонијализам је економско и политичко потчињавање народа и држава. Након што постану колоније других земаља, некада слободне државе постају и бесплатан извор сировина и јефтине радне снаге, а земља која их је потчинила добија ново тржиште за извоз робе и капитала.

Током XIX века Велика Британија располагала је највећим колонијалним царством, а цела планета била је отворено тржиште за британске индустријске производе. Под њеном контролом била је скоро читава источна Африка (од Јужне Африке до Египта), британска Индија (која је обухватала и данашњи Пакистан, Бангладеш и Мијанмар), а од раније и Аустралија, Нови Зеланд и Канада.

БРИТАНСКИ КОЛОНИЈАЛНИ ПОСЕДИ У ШИРОКОМ ПРОСТОРУ ИНДИЈСКОГ ОКЕАНА

Ситуација се променила крајем XIX века када су и остале европске државе почеле да се индустријализују и освајају колоније. Настала је трка за колонијама.

Француска је имала своје колоније у Северној Америци и на Карибима. После 1880. године освојила је северозападну Африку (Алжир, Тунис, Мароко и простор око Сахаре), у Индијском океану држала је острво Мадагаскар, а у Азији је контролисала део Индокине (Вијетнам и Лаос).

Немачки колонисти у Камеруну

Немачка је успела да освоји делове Камеруна, западне Африке (Намибија) и источне Африке (Танзанија), као и нека острва у Тихом океану. Те територије нису биле толико богате, нити стратешки значајне, па је Немачка била незадовољна.

Италија је имала део Сомалије, Холандија данашњу Индонезију, а Конго је био белгијски.

Кина и Османско царство простирали су се на великој територији, али су економски, технолошки и војно заостајали за западноевропским државама. Пошто су имале велику територију и стратешки биле важне, велике силе договарале су се о подели утицаја и територија.

Јапанско царство активно се укључило у поделу колонија на Далеком истоку, бранећи своје интересе у Кореји и Кини. Своју снагу Јапанци су показали у руско-јапанском рату 1905. године, када су потпуно поразили Русију.

Блоковска подела

После уједињења, Немачка је отпочела убрзану индустријализацију и модернизацију и захтевала позицију сличну британској. Британци, као ни Французи, нису имали разумевања за такве тежње Немачке. Ото фон Бизмарк, немачки канцелар, држао је Немачку подаље од савеза са Великом Британијом, а подржавао је француско колонијално ширење и сукобе са Британцима. Да би одржао немачку дипломатску доминацију у Европи, склапао је савезе.

Само неколико месеци након Берлинског конгреса, Немачка и Аустроугарска склопиле су Двојни савез 1879. године. Савез је требало да обезбеди интересе двеју пријатељских и сродних држава. Том савезу се, због несугласица са Француском, 1882. године придружила и Италија, па је тако настао Тројни савез Немачке, Аустроугарске и Италије.

Суочена са формирањем Тројног савеза и затегнутим односима са Великом Британијом, Француска је била упућена на савез са Русијом. Те две земље потписале су уговор о савезу 1894. године. У Европи су на тај начин створена два супротстављена блока: Тројни савез, с једне и француско-руски савез, с друге стране.

Велика Британија водила је спољну политику изолованости, није се везивала ни за једну државу већ је радила на очувању равнотеже снага на континенту. Њена доминација била је угрожена када је Немачка 1898. године започела изградњу јаке ратне морнарице.

Антанта је слога, споразум, савез (између држава).

Страхујући од јачања Немачке, Велика Британија придружила се француско-руском савезу. Велика Британија и Француска су 1904. године постигле споразум: Француска је признала Британији право на Египат, док су Британци подржали француско заузимање Марока. На тај начин створен је француско-британски савез назван **Срдачна антанта**.

Французи су утицали на Русију и Велику Британију да реше своје несугласице на Средњем истоку (Персија, Авганистан). С обзиром да су се договориле око поделе зона утицаја у Персији, створени су услови за потписивање руско-британског споразума о савезу 1907. године. Тако је склопљен Тројни споразум, који је био познат као Антанта.

У Европи су настала два оштро супротстављена блока: Тројни савез и Антанта. Избијање рата између та два блока било је само питање времена.

1.3 БАЛКАНСКО ПОЛУОСТРВО ОД 1878. ДО 1914. ГОДИНЕ

Током XIX века сви балкански народи, изузев албанског, створили су своје националне државе и стекли независност или аутономију. Раздобље од 1878. до 1914. године било је, такође, револуционарно и имало је значајне последице на свакодневни живот балканских народа.

Продор великих сила на Балкан

Три најзначајнија чиниоца која су утицала на збивања на Балкану до 1878. године били су даље опадање моћи Османског царства, национално буђење покорених народа и све веће уплитање великих сила. После Берлинског конгреса велике силе су дипломатским и економским притиском знатно ојачале свој утицај на Балкану.

Велике силе су Османском царству и новим балканским државама давале државне зајмове и помагале им у изградњи железница. Све то утицало је на заосталу балканску привреду, коју је потискивала капиталистичка привреда, покрећући промене у друштву и свакодневном животу балканских народа.

Промене у привреди и друштву

У свим балканским државама највећи део становништва чинило је сељаштво. Пољопривреда је била главна привредна грана и подмиривала је кућне потребе све до краја XIX века, када је почела да се развија. Већина балканских народа стекла је политичку слободу до краја XIX века, што је допринело развоју политичких институција. Сељаци који су били у феудалном ропству постали су слободни, а многи беземљаши успели су да дођу до малог земљишног поседа. Политичко ослобођење је, међутим, довело до појаве модерне државе која је заменила ранијег феудалног господара. Држава је, због својих потреба, од сељака тражила да плаћа порез и друге намете који су често били већи од феудалних. Нетрпељивост коју је сељак раније осећао према феудалном господару или спахији сада се пренела на чиновнике, порезнике и жандарме.

Железничка станица, Београд почетак XX века

Други значајан чинилац који је утицао на промене балканског села био је нагли пораст броја становника. То је изазвало велику пренасељеност, која је имала тешке последице по балканске сељаке. Већина њих није могла да прехрани породице, јер су им парцеле биле мале, или их нису имали. Крајем XIX века сељаци су своје производе почели да износе на тржиште. Ширењу тржишне привреде допринело је и то што је у Европи била све већа потражња за балканским пољопривредним производима као што су румунско жито, српска стока, грчко грожђе и маслине и бугарски дуван.

На селу је у то доба дошло и до економског раслојавања. Сељак је често био принуђен да позајмљује новац од имућнијих сељака или из банке под великим каматама. Задуженост сељака рано је постала велики проблем у свим балканским државама.

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ НА СЕЛУ

Свакодневни живот на селу променио се у знатној мери. Чај, кафа, шећер и слични производи постали су доступни богатијим сељацима. Свеће лојанице домаће израде замениле су светиљке направљене у граду, а имућнији сељаци куповали су покућство и разне алатке. Богатији сељаци куповали су готову одећу, а сиромашнији су ткали тканине за одевање од куповног конца. Проширила се употреба гвозденог плуга, мада су сиромашнији сељаци и даље користили ралице кућне израде.

Сеоско становништво
у јужној Србији крајем XIX века

На Балкану је током XIX века био развијен посебан облик капитализма који се разликовао од оног у индустријски развијенијој западној Европи. Све балканске земље остале су углавном пољопривредне. Индустријских предузећа било је мало, а многа су била у страном власништву.

Политичка превирања на Балкану

Политичка карта Балканског полуострва на почетку XX века исцртана је на Берлинском конгресу у јуну 1878. године.

Кнежевина Бугарска створена је на Берлинском конгресу 1878. године. Иако је била вазална у односу на Турску, имала је свог владара, руског кнеза Александра Батенберга. Национално обједињавање започето је 1885. године када је Бугарској припојена Источна Румелија. На бугарски престо 1887. године дошао је кнез Фердинанд из немачке династије Кобург. Потпуно независна држава Бугарска је постала 1908. године, када је Фердинанд проглашен за цара. Бугарска је радила на националном уједињењу, а главни циљ било је припајање Македоније.

Конгрес великих сила у Берлину, 1878. године

Језгро модерне румунске државе чиниле су кнежевине Молдавија и Влашка, које су стекле аутономију 1832. године. После Кримског рата те две кнежевине ујединиле су се у Кнежевину Румунију 1859. године. Устав је добила 1866, а независност 1878. године на Берлинском конгресу, када је својој територији припојила Добруџу. Три године касније, 1881. Румунија је постала краљевина. Тежила је да припоји Трансилванију, која је припадала Аустроугарској, јер је већину становништва у њој чинио румунски народ.

Устанак за национално ослобођење 1821. довео је до стварања независне Грчке државе 1830. године. Тадашња грчка држава није обухватала све Грке, па је обједињавање свих Хелена постала стална тежња до XX века. Први поседи добијени су када је Велика Британија предала Грчкој седам јонских острва 1863. године. Тесалија је припојена 1881. године, а следеће велико проширење Грчка је добила у балканским ратовима.

Национално буђење Албанаца почело је у време Берлинског конгреса, када је новооснована *Лиīа за одбрану īрава албанскоī народа* тражила од великих сила да не дају делове албанске територије Словенима. Канцелар Бизмарк одсечно је одговорио да „не постоји албанска националност". Међутим, Албанци су почели силом да се супротстављају и суседним државама (Црној Гори и Грчкој), али и да дижу побуне против Османског царства. Њихова борба уродила је плодом током балканских ратова, када је у новембру 1912. године проглашена албанска држава.

БАЛКАН 1878. ГОДИНЕ

Сукоб двеју великих сила, Русије и Аустроугарске, које су највише биле заинтересоване за успостављање својих интересних сфера на Балкану, лоше је утицао на политичку ситуацију на полуострву. Аустроугарска је обезбедила чврст положај склапањем савеза са Србијом 1881. и Румунијом 1883. године, одржавањем добрих односа са Грчком и окупацијом Босне и Херцеговине. Русија је покушала да своје интересе оствари преко Бугарске, рачунајући да ће моћи да је контролише.

Политичка карта Балкана није се много променила све до избијања балканских ратова. Једина промена извршена је 1885. године када се Кнежевина Бугарска ујединила са Источном Румелијом, провинцијом која је била насељена Бугарима и имала посебан положај у оквиру Османског царства. То је било кршење Берлинског споразума и изазвало је кризу у односима великих сила, а затим у јесен 1885. године и српско-бугарски рат, који се завршио српским поразом. Руски утицај драстично је опао када је 1887. године у Бугарској на престо дошао немачки кнез.

За Османско царство се због слабљења његове моћи све чешће употребљавао израз „болесник на Босфору". Изузетна важност и повољан географски положај мореуза (Босфор и Дарданели) нису, међутим, дозвољавали да на опстанак Османског царства утичу мали балкански народи. Зато су Русија и Аустроугарска склопиле споразум како би отклониле опасности по европски мир.

Ситуација у Османском царству погоршавала се почетком XX века. Велике силе покушавале су да приморају султана да побољша положај хришћана спровођењем реформи, али та настојања нису уродила плодом.

Македонско питање изазвало је највише спорова на Балкану и било је узрок великог крвопролића. Ситуација у Македонији била је нарочито тешка због економске и културне заосталости и измешаности становништва. Пажња балканских држава била је усредсређена на поделу Македоније између три суседне државе: Бугарске, Србије и Грчке.

БОРБА ЗА МАКЕДОНСКЕ ТЕРИТОРИЈЕ

Разлози немилосрдне борбе за македонске територије били су географски и економски значај те области, али и њена етничка сложеност. Словенско становништво у Македонији тек је почело да изграђује своју националну свест, али су суседне државе још од краја XIX века покушавале да локалном становништву наметну своју националну свест културно-пропагандним радом и слањем својих наоружаних одреда (комита и четника).

Битољ, Македонија, крајем XIX века

Илинденски устаници 2. августа 1903. године

У Македонији је у августу 1903. године избио Илинденски устанак против турске власти. Устаници су ослободили велику територију, али су били слабо организовани. Османска влада реаговала је слањем великог броја војника који су сурово угушили устанак спаливши више од 200 села. Устанак је изазвао реакцију великих сила које су припремиле план реформи за Македонију. Револуционарни покрет се смирио, али упади наоружаних чета нису престали и ситуација се заоштрила јер су се српске, бугарске и грчке чете борile не само против Турака него и међусобно.

У Цариграду је 1908. године избила Младотурска револуција у којој је збачен султан. Младотурци су желели да среде стање у царству доношењем устава и увођењем парламентаризма. Под утицајем тих промена, Аустроугарска је хтела да искористи прилику и Турској коначно одузме Босну и Херцеговину.

Припајање или анексија Босне и Херцеговине проглашено је у септембру 1908. године. Промена положаја Босне и Херцеговине изазвала је велику међународну **анексиону кризу**, али због неспремности великих сила за рат, до европског сукоба није дошло.

Криза око Босне и Херцеговине погоршала је односе између Србије и Аустроугарске до те мере да је мирно решење постало немогуће. Између Аустроугарске и Русије такође су заоштрени односи због сукоба интереса. Аустроугарска и њена савезница Немачка хтеле су продор на исток, док је Русија желела да изађе на топла мора.

Анексија је присаједињење, припајање, придружење.

Карикатура која приказује стање у Босни 1878. године

Разгледница Сарајева из периода аустроугарске окупације

ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ

1. Велике силе које су се бориле за утицај на Балкану биле су: _____

_____

2. Који су проналасци обележили нову индустријску револуцију? _____

_____

3. Испод карактеристичних појмова упиши назив одговарајуће идеологије:

а) средња класа, приватна својина, слободно тржиште, писани устав

_____

б) радничка класа, заједничка својина, укидање капитализма

_____

в) аристократија, црква, традиција, апсолутистичка монархија

_____

4. Повежи државе са њиховим колонијама.

1. ВЕЛИКА БРИТАНИЈА 2. ФРАНЦУСКА 3. НЕМАЧКА 4. ИТАЛИЈА 5. БЕЛГИЈА 6. ХОЛАНДИЈА

Индонезија Сомалија Танзанија Конго Пакистан Камерун Египат Алжир Индија Вијетнам Мадагаскар

5. Доврши реченицу:

Чарлс Дарвин написао је књигу _____,
у којој је изнео теорију:

а) револуције б) империјализма в) еволуције г) индустријализације

(заокружи тачан одговор)

6. Означи да ли су тачне (**Т**) или нетачне (**Н**) следеће тврдње:

Т **Н** а) Најразвијенија привредна грана на Балкану била је индустрија.
Т **Н** б) Велики проблем у свим балканским државама крајем XIX века била је задуженост сељака.
Т **Н** в) Балканске државе градиле су железнице без новчане помоћи великих европских сила.
Т **Н** г) Пораст броја становника у балканским државама довео је до пренасељености, а сељаци су углавном имали ситне земљишне поседе.

7. Испод назива војно-политичког савеза упиши годину оснивања и државе чланице.

Тројни савез,
година оснивања: _____

Земље чланице:

1. _____
2. _____
3. _____

Антанта,
година оснивања: _____

Земље чланице:

1. _____
2. _____
3. _____

2. СРБИЈА, ЦРНА ГОРА И СРБИ У ХАБЗБУРШКОМ И ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ ОД 1878. ДО 1914. ГОДИНЕ

ДИНАСТИЈЕ ОБРЕНОВИЋ – КАРАЂОРЂЕВИЋ
ТАЈНА КОНВЕНЦИЈА
ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ
ДЕМОКРАТСКА ПРАВА
УСТАВНА МОНАРХИЈА
ЦАРИНСКИ РАТ
АНЕКСИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
БОРБА ЗА НАЦИОНАЛНА ПРАВА
БАЛКАНСКИ РАТОВИ

МИЛАН ОБРЕНОВИЋ
АЛЕКСАНДАР ОБРЕНОВИЋ
ПЕТАР ПРВИ КАРАЂОРЂЕВИЋ
НИКОЛА ПРВИ ПЕТРОВИЋ
НИКОЛА ПАШИЋ
РАДОМИР ПУТНИК
ДРАГУТИН ДИМИТРИЈЕВИЋ АПИС

2.1 СРБИЈА ОД 1878. ДО 1889. ГОДИНЕ
- владавина Милана Обреновића

На Берлинском конгресу 1878. године Србија је постала независна и међународно призната држава. Ослобођене територије, **Нишки, Пиротски, Топлички и Врањски округ** ушле су у састав Србије. Одлуке Берлинског конгреса нису биле повољне за српски народ, јер нису одговарале његовим тежњама за ослобођењем и уједињењем са Старом Србијом и Босном и Херцеговином. Србија није добила излаз на море, а више од половине Срба живело је ван њених граница.

Стара Србија - назив за области српске средњовековне државе које нису ушле у састав нововековне српске државе. Те области остале су под турском влашћу и у њих су улазиле Рашка, Косово и Метохија и северна Македонија.

СРБИЈА ПОСЛЕ БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА

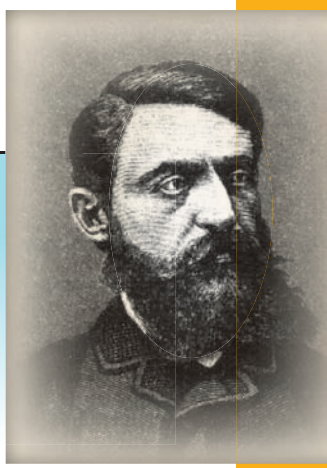
Спољна политика

Кнез Милан Обреновић

Политика Русије на Берлинском конгресу дубоко је разочарала кнеза Милана Обреновића, који је у то време владао Србијом. Да би остварила своје интересе, Србија је морала да тражи помоћ од Аустроугарске. За узврат она је захтевала да се Србија не противи њеној окупацији Босне и Херцеговине и да изгради железничку пругу од Београда до Ниша. Србија је била у обавези да са Аустроугарском закључи трговински уговор који јој је гарантовао повлашћен положај.

Кнез Милан сматрао је да Русија после Берлинског конгреса не намерава да штити интересе Србије, па је почео да води политику приближавања Аустроугарској. Резултат такве политике било је потписивање *Тајне конвенције* 1881. године између кнеза Милана Обреновића и Аустроугарске. Тај документ тако је назван јер су осим кнеза Милана Обреновића за њега знали још само Милутин Гарашанин, председник владе, и Чедомиљ Мијатовић, министар финансија. Кнез Милан Обреновић сматрао је да је та конвенција потребна Србији јер је одређивала њено место у односима великих европских сила. Аустроугарска је том конвенцијом гарантовала кнезу Милану Обреновићу заштиту и подршку у проглашавању Србије краљевином. У случају да Србија буде у позицији да прошири своје границе према Вардарској долини, Аустроугарска се обавезала да се томе неће противити и да ће искористити свој утицај да и друге силе то прихвате.

Милутин Гарашанин (1843–1898), син Илије Гарашанина, председника владе у доба кнеза Михаила Обреновића и писца *Начертаније*, првог српског спољнополитичког програма. Наследио је Милана Пироћанца на месту вође Напредне странке 1886. године. Био је председник владе од 1884. до 1887. године и личност од поверења династије Обреновића. После пораза у српско-бугарском рату убедио је краља Милана да не напусти престо. Као посланик представљао је Србију у Француској. Био је члан Краљевске академије наука.

Оснивање политичких странака

Почетком осамдесетих година XIX века у Србији почиње да се развија страначки живот, који је корене имао у две групе посланика Народне скупштине. Прву групу чиниле су присталице политичких идеја Светозара Марковића и сељачких трибуна (представника народа, народних вођа). Насупрот њима били су млади људи школовани у иностранству.

Светозар Марковић (1846–1875), зачетник социјалистичких идеја у Србији XIX века. Српске сељаке покушао је да организује у задруге у којима би индивидуално власништво било замењено колективним. Залагао се за савез балканских народа који је требало да доведе до њиховог ослобођења од стране власти. На темељу његових идеја о организовању сељачких маса настала је Народна радикална странка.

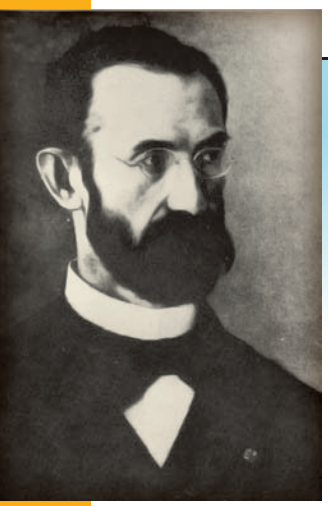
Народна радикална странка

Програм Народне радикалне странке заснивао се на демократском преображају Србије, ослобођењу и уједињењу свих Срба. Радикали су као најзначајнију истакли уставну реформу која је подразумевала да сва законодавна власт буде у надлежности скупштине. Земља је требало да се уреди по начелу локалне самоуправе, а то је значило да се сви општински органи власти бирају, а не да буду постављани одозго.

У спољној политици били су изразито наклоњени Русији. На челу странке био је Никола Пашић.

Српска напредна странка

Напредњаци су били група европски образованих интелектуалаца која је заступала програм за модернизацију земље. Пут ка поступном преображају Србије видели су у ограниченом бирачком праву и улози владаоца као чиниоца стабилности у држави. У спољној политици били су за савез са Аустроугарском. Странку су предводили Милан Пироћанац, Милутин Гарашанин и Стојан Новаковић.

Милан Пироћанац (1837–1897), први председник Напредне странке, председник владе од 1880. до 1883. године Завршио је студије права у Паризу. За време његове владе у Србији су донети слободоумни закони о штампи, судовима, политичким удружењима. Почела је градња железничке пруге Београд–Ниш и уведена је стајаћа војска. Био је противник Тајне конвенције и залагао се за уставне реформе, због чега се разишао са краљем Миланом.

Народно-либерална странка

Либерали су имали присталице међу трговцима, богатим сељацима и банкарима. Залагали су се за умерени либерализам и законодавно уређену државу, што је подразумевало судове независне од власти, слободу штампе и власт у рукама владе и министара. У спољној политици били су уз Русију. Вођа странке био је Јован Ристић.

Тимочка буна

Обезбедивши подршку Аустроугарске у настојању да учврсти свој положај, Милан Обреновић је 6. марта 1882. године Србију прогласио краљевином. Краљ Милан Обреновић даљи развој Србије видео је у правцу стварања јаке и стабилне државе. Своју личну власт спроводио је уз помоћ јаког чиновничког апарата и војске. За спровођење такве управе над државом обезбедио је подршку напредњака. Банкрот компаније која је добила посао градње железничке пруге изазвао је политичку кризу. Радикали су напали напредњачку владу и краља, оптужујући их да су склопили уговор штетан по државу. У страху од народног незадовољства, влада је формирала стајаћу војску и одузимала застареле пушке од народа. Радикали су повели **агитацију** у народу са циљем да се старе пушке не предају. Отпор одузимању оружја у Тимочкој крајини прерастао је у буну средином октобра 1883. године. Влада је прогласила ванредно стање, а војска је буну угушила у крви. Извршена је 21 смртна казна, а 734 човека осуђена су на дуге затворске казне. За изазивање буне оптужени су радикали и целокупно вођство странке је затворено. Никола Пашић, вођа радикала, успео је да побегне из земље и тако се спасе смртне казне на коју је био осуђен. Гушењем Тимочке буне и обрачуном са радикалима, краљ Милан нашао се на врхунцу своје владарске моћи.

Агитација
је напор да се освоји подршка народа за политичку промену.

Српско-бугарски рат

Повод за избијање српско-бугарског рата било је уједињење Кнежевине Бугарске и Источне Румелије, чиме су прекршене одредбе Берлинског конгреса. После уједињења Бугарска је постала већа и јача од Србије, што је нарушило постојећу равнотежу снага на Балкану.

С обзиром да је реакција великих европских сила поводом уједињења Бугарске изостала, краљ Милан Обреновић је 2. новембра 1885. године објавио рат Бугарској. Српска војска била је у лошем стању, нису обављене неопходне припреме и потпуна мобилизација. У борбама код Сливнице српска војска претрпела је пораз, после

чега су Бугари ушли у Пирот. Од Аустроугарске је затражено да посредује у склапању мира који је потписан у Букурешту фебруара 1886. године. Захваљујући аустроугарској интервенцији Србија није изгубила територије, а није морала ни да плати ратну одштету.

Устав из 1888. године

После неуспеха у рату са Бугарском, краљ Милан Обреновић био је приморан да мења своју унутрашњу политику. Он је пустио радикалске вође из затвора, после чега је створена влада радикала и либерала, што је смирило политичке тензије у земљи. Под снажним притиском радикала краљ је био приморан да дозволи промену устава. Таква одлука требало је да смири народно незадовољство и поправи положај династије Обреновић. Устав је усвојен 1888. године и њиме је народ добио веће слободе, а Народна скупштина законодавну власт, чиме је у Србију уведена **парламентарна демократија.**

Влада се образовала на основу снаге политичке партије у Народној скупштини. Избори за народне посланике били су тајни, а гласачко право имали су порески обвезници који су плаћали порез изнад 15 динара. Тиме је било уведено опште право гласа. Уставом су гарантована сва грађанска права и политичке слободе. Државна управа уређена је на принципима локалне самоуправе у општинама и окрузима.

Парламентарна демократија је политички систем базиран на могућности да народ (грађани) бира своје представнике у вршењу власти.

УСТАВ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ИЗ 1888. ГОДИНЕ

Члан 2. Грб је Краљевине Србије двоглави бели орао на црвеном штиту с круном краљевском. Врх обе главе двоглавога белог орла стоји круна краљевска; испод сваке канџе по један кринов цвет. На прсима му је грб Кнежевине Србије, „бео крст на црвеном штиту са по једним огњилом у сваком углу крста". Народне су боје: црвена, плава и бела.

. . .

Члан 7. Сви су Срби пред законом једнаки.

. . .

Члан 22. Сваки Србин има право да у границама закона искаже своју мисао: говором, писмено, штампом или у сликама. Штампа је слободна. Не може се установити ни цензура ни каква друга превентивна мера која спречава излазак, продају или растурање списа и новина. За издавање новина није потребно претходно одобрење власти.

. . .

Члан 126. Скупштини припада искључиво право да у својој средини одржава ред преко својега председника. Никаква оружана сила не може се поставити у згради Народне скупштине нити у њезином дворишту.

. . .

Члан 137. И Краљ и Народна скупштина имају право да оптуже министре:

1. за издају земље и владаоца;
2. за повреду Устава и уставних права српских Грађана;
3. за примање мита;
4. за оштећење државе из користољубља;
5. за повреду закона у случајевима које буде одредио нарочити закон о министарској одговорности.

Устав из 1888. године

Абдикација је добровољно повлачење са престола.

Абдикација краља Милана

Краљ Милан Обреновић тешко се мирио са чињеницом да влада по новом уставу. Уморан од државничких послова, оптерећен лошим политичким одлукама и обузет приватним проблемима, он је одлучио да се повуче са престола. На годишњицу проглашења Краљевине, 6. марта 1889. године, краљ Милан Обреновић објавио је своју **абдикацију** у корист сина Александра Обреновића. С обзиром да је наследник престола у тренутку абдикације био малолетан, по Уставу је одређено трочлано намесништво које је владало до његовог пунолетства. Први намесник био је Јован Ристић, а друга двојица били су генерали Коста Протић и Јован Белимарковић.

Јован Ристић, српски државник, политичар и историчар

Златник Краљевине Србије са ликом краља Милана

Краљ Милан и краљица Наталија са сином Александром

Краљица Наталија

Кнез Милан Обреновић се 1875. године оженио Наталијом Кешко, ћерком руског пуковника и молдавске принцезе. После годину дана брака добили су сина престолонаследника Александра. Током брака између супружника су се јавиле бројне несугласице, које су изазивале политичке потресе у Србији. Брак је званично разведен 1888. године. Краљица Наталија је напустила Србију 1891. године. Била је врло популарна у народу, а нарочито се истакла бригом око рањених војника током српско-бугарског рата. Умрла је 1941. године у Паризу.

2.2 СРБИЈА ОД 1889. ДО 1903. ГОДИНЕ
- владавина Александра Обреновића

Током периода намесништва на власти су били радикали, који су се старали да Устав из 1888. године буде у потпуности спроведен у дело. Никола Пашић, вођа радикала, вратио се у земљу после шест година изгнанства и 1890. постао председник Народне скупштине, а затим 1891. године формирао своју прву владу.

Намесништво

У спољној политици намесништво и радикали окренули су се према Русији, коју је званично посетио краљ Александар. Руска влада поклонила је Србији одређену количину пушака и друге војне опреме. Те промене у спољној политици Србије довеле су до захлађења односа са Аустроугарском, која као врсту политичког притиска правила сметње извозу стоке из Србије на тамошње тржиште. После дугих преговора влада је са краљицом Наталијом Обреновић постигла споразум да она напусти земљу, а да се краљу Милану Обреновићу исплати одређена новчана сума, уз услов да се одрекне српског држављанства. Сукоб између његових родитеља лоше се одразио на одрастање и развој младог краља Александра. Принуђен да стално бира између оца и мајке, окружен сваћама и интригама на двору, Александар Обреновић израстао је у несигурну и бојажљиву личност код које се није развио прави владарски дух.

Краљ Александар Обреновић

Државни удари 1893. и 1894. године

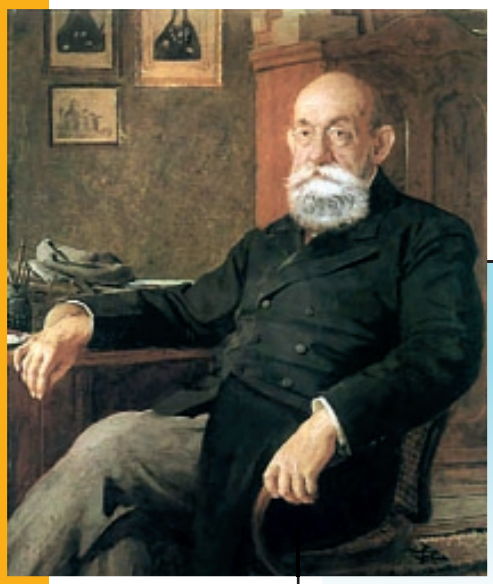
Радикали и либерали, који су били на власти, имали су коректне политичке односе до лета 1892. године, када је изненада преминуо један од тројице намесника, генерал Коста Протић. На упражњено намесничко место радикали су предлагали Николу Пашића, чему се успротивио Јован Ристић, вођа либерала, због чега је дошло до пада владе. Политичку кризу разрешио је краљ Александар Обреновић тако што је извршио државни удар 1. априла 1893. године, када се прогласио пунолетним и укинуо намесништво. Таквом неуставном одлуком почела је владавина краља Александра Обреновића, која је била обележена политичком нестабилношћу. Током његове владавине за десет година променило се дванаест влада и извршена су три државна удара.

Разлаз између краља Александра Обреновића и радикала одиграо се у тренутку поновног повратка краља Милана Обреновића у Србију. Уследио је нови државни удар 1894. године. Тада је краљевском прокламацијом укинут Устав из 1888. и враћен Устав из 1869. године. Тим потезом требало је ослабити снагу Радикалне странке у народу. Уследио је период током кога је краљ покушао да разбије политичке странке и преко послушних влада спроведе личну власт. У томе је имао подршку оца, који је постао командант војске.

Устав из 1869. године познат је и под именом *Намеснички* устав. Донет је за време малолетства тада кнеза Милана Обреновића, док је Србија била у саставу Турског царства. Посланици су делом бирани на изборима, а део је бирао владар. Законодавно право имао је владар.

Спољна политика

Спољна политика Србије променила је правац за време владе напредњака Стојана Новаковића.

Разлог је било то што Аустроугарска није пружала подршку српским интересима у Македонији. Посебну узнемиреност у бечким владајућим круговима изазвао је сусрет српског краља Александра са црногорским књазом Николом Петровићем у Београду, на Видовдан, 28. јуна 1896. године.

Стојан Новаковић (1842–1915), политичар, дипломата, историчар књижевности, председник Српске краљевске академије. Као члан Напредне странке обављао је дужности министра спољних и унутрашњих послова, а док је био министар просвете, спровео је реформу средњошколског образовања, при чему је гимназију поделио на друштвени и природни смер. У два наврата налазио се на челу српске владе, а био је и српски посланик у Цариграду, Петрограду и Паризу.

Српски народ у Аустроугарској монархији поздравио је овај сусрет, видевши у томе нову наду за уједињење. Након посете краља Александра Обреновића Цариграду, односи Србије и Турске су побољшани. Турска је дозволила Српској православној цркви да обнови две епископије са центрима у Призрену и Скопљу. После повратка краља Милана у Београд, прекинути су дипломатски односи са Русијом, због чега је руски посланик повучен из Србије. Русија је једно време користила свој утицај да спречи новчане зајмове Србији. Аусторугарска је искористила захлађење српских односа са Русијом и обновила свој утицај и трговачки монопол у Србији.

Ивањдански атентат

Владавина краља Александра Обреновића гушила је грађанске слободе и тако стекла снажну **опозицију** на чијем су челу били радикали. Они су у својим новинама жестоко критиковали династију Обреновића. Краљ Милан Обреновић је као командант војске имао велика овлашћења и чекао погодан тренутак да се обрачуна са радикалима. Прилика му се указала на Ивањдан 1899. године, када је на њега пуцано у Кнез Михаиловој улици у Београду. Краљ Милан Обреновић преживео је атентат, али му је напад послужио да за њега оптужи радикале, који су били похапшени и изведени пред преки суд. Током суђења Никола Пашић је признао кривицу за дело које није учинио, због чега је његов ауторитет и углед у Радикалној странци опао.

Опозиција је супротност, противност, противљење. У политици означава противничку странку, обично странку мањине која је противна влади и њеној већини.

Краљева женидба

Династија Обреновића суочавала се са проблемом наследства престола, јер је једини наследник био краљ Александар Обреновић. Његов отац Милан Обреновић планирао је да га ожени немачком принцезом, док је јавност прижељкивала да нова краљица буде једна од ћерки црногорског књаза Николе. Избор краља Александра Обреновића била је Драга Машин, дворска дама његове мајке, краљице Наталије. Његов избор био је врло проблематичан јер је Драга Машин, будућа краљица, била дванаест година старија од њега, уз то и удовица. Краљ Александар Обреновић искористио је очев одлазак у иностранство да објави веридбу. У знак протеста краљ Милан Обреновић, напустио је земљу заувек, а дошло је и до пада владе. Краљ Александар је, ипак остао при својој одлуци и венчао се са Драгом Машин у лето 1900. године, а кум је био руски цар Николај Други преко руског посланика у Београду.

Краљ Александар и краљица Драга

На дан венчања, пред кућом Драге Машин појавиле су се хиљаде грађана који су носили њене слике и клицали јој. Краљ Александар појавио се на венчању у војној униформи, са еполетама и одликовањима, а Драга Машин у венчаници од беле чипке са брилијантском дијадемом на глави. Почасну пратњу чинили су официри српске војске. После венчања, по излазу из цркве, народ је узвикивао: „Живео краљ! Живела краљица Драга!“

Унутрашња политика од 1900. до 1903. године

Осећајући колико је његова женидба била непопуларна у народу, краљ Александар настојао је да промени своју политику. У спољној политици окренуо се ка Русији, а у унутрашњој се приближио радикалима ослобађајући њихове вође из затвора. Краљ Милан, разочаран и утучен одлукама сина, од којих је једна била наређење војсци да га убије ако пређе границу Србије, почетком 1901. године умро је у Бечу.

У жељи да ублажи лични режим, краљ Александар одлучио је да донесе нови устав. Према његовој замисли, радикали и напредњаци образовали су заједничку владу. То спајање названо је **фузијом**, а његов резултат био је Устав из 1901. године, који је назван **Октроисани**. Према новом Уставу, уведено је дводомно народно представништво: Сенат као горњи и Скупштина као доњи дом. Док је Скупштина била изборна, Сенат су чиниле две трећине сенатора које је директно постављао краљ, а само једна трећина бирана је на изборима. Преко Сената краљ је контролисао радикале, који су на изборима добијали већину у Скупштини. Усвајање устава поделило је Радикалну странку. Група млађих чланова није пристајала на фузију и нови Устав, због чега је иступила из странке. Тако је створена нова Самостална радикална странка.

Када се чинило да се новим уставом поправило стање у земљи, краљ Александар нашао се у центру новог скандала који је избио када се открило да је трудноћа краљице Драге лажна. Незадовољство у народу било је све веће, а кулминацију је достигло марта 1903. године, када у Београду избијају демонстрације радника и студената, који су уживали подршку грађанства. Демонстрације су се претвориле у сукоб са војском и полицијом у коме је било мртвих. Краљ је на те догађаје реаговао државним ударом којим је укинуо Устав, распустио Скупштину и Сенат, а затим именовао своје људе у Сенат и поново вратио на снагу Устав.

Фузија је стапање, спајање (банака, предузећа, политичких странака).

Октроисани устав је устав који нису усвојили посланици у Народној скупштини, већ га је издао владар лично, као знак своје воље.

Краљев двор и конак

Драга Машин (1867–1903) рођена је у Горњем Милановцу. Завршила је основну школу и женски завод у Београду. Са двадесет две године родитељи су је удали за рударског инжењера Светозара Машина, који је после три године брака умро. Бавила се превођењем, писањем романа, била је уредница у часопису *Домаћица* и члан Српског новинарског друштва. Била је дворска дама краљице Наталије. Наклоност младога краља Александра стекла је у француском летовалишту Бијарицу када га је наводно спасла од дављења. Стипендирала је младе књижевнике, помагала дечјем сиротишту и увела велику штедњу на двору.

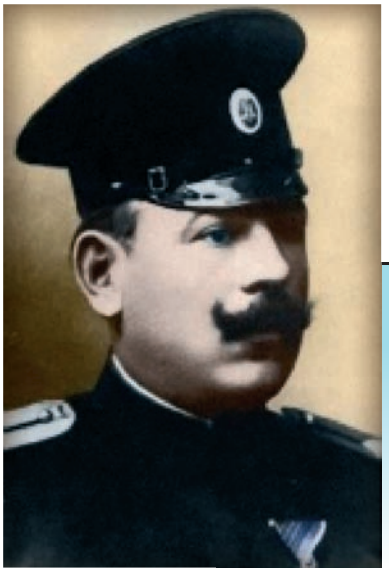
Мајски преврат

Група официра је током 1901. године почела да кује заверу како би уклонила краља Александра Обреновића са власти. Официри су били незадовољни лошим стањем у војсци, малим и нередовним платама. Држава је стагнирала и назадовала услед честих скандала на двору и политичких криза изазваних начином краљеве владавине. Краљу Александру замерали су што није активан на националном уједињењу. На челу завере био је капетан Драгутин Димитријевић Апис, који је обезбедио подршку неколико виших официра и политичара. Они су ступили у контакт са Петром Карађорђевићем, сином кнеза Александра Карађорђевића, који је прихватио да преузме престо.

Кнез Александар Карађорђевић био је син вожда Карађорђа. Период његове владавине Србијом 1842–1858. године назива се и Влада уставобранитеља.

Завереници су одлучили да краљевски пар убију у самом двору јер је неколико претходних атентата пропало. Група официра упала је у ноћи између 28. и 29. маја 1903. године у двор и убила краља и краљицу, а њихова тела избацила кроз прозор. Александар Обреновић и Драга Машин сахрањени су у крипти цркве светог Марка у Београду. Вест о убиству краљевског пара у Србији је дочекана са помешаним осећањима. Многи који су кривили краља за ситуацију у земљи били су задовољни, док су они који су га подржавали били разочарани. Русија и Аустроугарска изразиле су најоштрији протест због атентата, док су Велика Британија и Холандија повукле своје посланике из Србије. Тим догађајем, који је назван Мајски преврат, угашена је династија Обреновића, која је Србијом владала 72 године.

Драгутин Димитријевић Апис (1863–1917), генералштабни пуковник, као капетан био је вођа завереника у Мајском превратy 1903. године. Осам година касније, 1911, основао је тајну организацију *Уједињење или смрт*, названу *Црна рука*, с циљем да се оствари свесрпско уједињење. Током Првог светског рата био је начелник војнообавештајне службе. Знао је за припремање Сарајевског атентата. На Солунском процесу 1917. године осуђен је на смрт и стрељан.

2.3 СРБИЈА ОД 1903. ДО 1914. ГОДИНЕ – владавина Петра Првог Карађорђевића

Мајским превратом 1903. године завршен је сукоб између династија Карађорђевића и Обреновића који је потресао Србију скоро читав један век. Током тог сукоба убијени су вожд Карађорђе, кнез Михаило Обреновић и краљ Александар Обреновић, док су са власти збачени кнезови Михаило Обреновић и Александар Карађорђевић. Борба двеју династија за власт пренела се и на народ, који је био подељен на присталице једне или друге владарске куће. Владавина два последња Обреновића, краља Милана и његовог сина Александра, која је трајала од 1878. до 1903. године, била је обележена тешким унутрашњим кризама, државним ударима и дворским скандалима који су рушили углед државе. Превратом којим су уклоњени Обреновићи представљао је прекретницу у даљем развоју Србије и обележавао почетак новог раздобља које је трајало до Првог светског рата. Током тог периода уведена је уставна и парламентарна демократија. Држава је водила активну спољну политику која је тежила ослобођењу и уједињењу Срба.

Крунисање Петра Првог Карађорђевића 1904. године

Устав из 1903. године

Влада која је формирана од представника свих политичких странака после Мајског преврата сазвала је распуштену Народну скупштину. Она је вратила на снагу укинути Устав из 1888. године и изабрала Петра Првог Карађорђевића за новог владара. Измене и допуне тог највишег правног документа усвојене су пре доласка краља на захтев радикала. Краљ је положио заклетву према важећем Уставу, чиме се желело истаћи да центар политичких збивања више није двор, већ Скупштина. Устав из 1903. године није имао потпис владара, што је представљало победу политичких идеја за које су се борили радикали. Лична власт владара замењена је парламентарном демократијом.

ГЛАВНЕ ОДРЕДБЕ УСТАВА ИЗ 1903. ГОДИНЕ

1. Јемство свих политичких и грађанских права која се остварују вишестраначким системом.
2. Слободни и равноправни избори свих народних представника (скоро опште право гласа, с ниским цензусом од 15 динара плаћеног пореза) и једнодомно народно представништво (Народна скупштина).
3. Двојство законодавне иницијативе: Скупштина и краљ.
4. Апсолутно право Народне скупштине да надгледа рад министарског савета (интерпелација, изгласавање неповерења, редовни извештаји, скупштинска питања).
5. Потпуна министарска одговорност: политичка и кривична.
6. Апсолутно право Народне скупштине да доноси буџет.
7. Локална организација државне територије на начелу локалне самоуправе у срезовима и општинама.
8. Апсолутна слобода штампе, политичког удруживања и јавног окупљања.
9. Обавезно и бесплатно основно школовање.
10. Укидање смртне казне за политичка кривична дела.

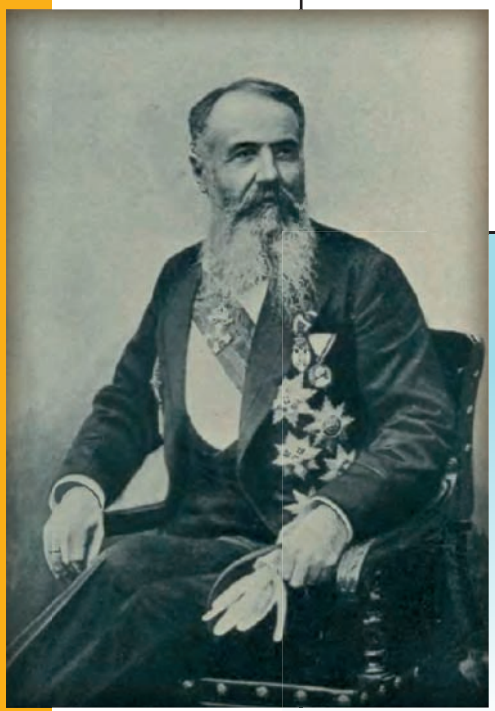
Обнављањем парламентаризма политичке странке добиле су нову снагу, а водећу улогу у парламентарном животу имале су Народна и Самостална радикална странка, док су напредњаци и либерали губили политички значај. Нови политички систем није одмах заживео јер су се сенке прошлости још увек надвијале над вођењем државе. У почетној фази развоја парламентарног живота постојала су три снажна фактора чији су испреплетани интереси усмеравали ток политичких догађаја: политичке странке, војска и двор.

Петар Први Карађорђевић (1844–1921), унук вожда Карађорђа, син кнеза Александра Карађорђевића. После очевог пада са власти напустио је Србију и школовање наставио у Швајцарској и Француској. Ступио је у редове Легије странаца, са којом се борио у француско-пруском рату. Активно је учествовао у босанско-херцеговачком устанку под лажним именом Петар Мркоњић.

Године 1883. оженио се Зорком, најстаријом ћерком црногорског књаза Николе Петровића. Имао је троје деце, ћерку Јелену и синове Ђорђа и Александра. Године 1903. преузео је власт у Србији. Предводио је Србију у победоносним балканским ратовима, после којих је прозван Ослободилац. Уочи избијања Првог светског рата, због старости и лошег здравственог стања, владарска овлашћења пренео је на сина Александра. Умро је 1921. године. Сахрањен је у својој задужбини на Опленцу.

Развој демократије

Политичке странке донеле су нове програме у духу парламентарних слобода. Међу њима се највише истицала Самостална радикална странка. Самосталци су се залагали за развој села, а као свој главни задатак поставили су морални препород јавног живота. У спољној политици интелектуална елита неговала је идеју уједињења јужнословенских народа (Срба, Хрвата, Словенаца и Бугара). Старим радикалима окупљеним око Николе Пашића замерали су недостатак борбености и склоност ка попуштању захтевима двора. Радикали су заступали гледиште да јака влада треба да води државу, док су самосталци тежили ка јакој Скупштини која би својим законодавним радом контролисала владу.

Никола Пашић (1845–1926), оснивач и вођа Народне радикалне странке. У свом политичком развоју прошао је неколико фаза: у младости је био социјалиста и револуционар, у зрелим годинама борац за парламентарну демократију, док је у касним годинама постао конзервативац. Током своје борбе против апсолутизма краља Милана Обреновића осуђиван је на смрт и затворске казне. У Краљевини Србији и Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца више пута је био председник владе и Народне скупштине, министар иностраних послова, градоначелник Београда, посланик у Русији.

Раднички протести 1912. године у Београду

У политичком животу Србије после 1903. године појавила се нова странка – Српска социјалдемократска партија, која је заступала интересе радника и тежила ка успостављању друштвене једнакости. У свом програму захтевала је равноправност жена, ограничено радно време, забрану дечјег ноћног рада, обезбеђен недељни одмор. Странка је била активна у парламентарном животу, а организовала је демонстрације и радничке штрајкове ради побољшања услова рада. Захваљујући тим активностима, Србија је 1910. године добила радничко законодавство којим је радни дан ограничен на десет часова, а жене и деца ослобођени су ноћног рада.

Димитрије Туцовић (1881–1914), оснивач Српске социјалдемократске партије, као студент постао је присталица социјалистичког учења. Марта 1903. године предводио је демонстрације против краља Александра Обреновића. Био је организатор Конференције балканских социјалистичких партија 1910. године у Београду, на којој је донета резолуција о уједињењу балканских народа. Погинуо је у Првом светском рату као резервни поручник.

Завереничко питање

Мајски превратт који су извели официри увео је војску у политички живот. Предајући власт представницима политичких партија, војска се није одрекла утицаја на државне институције и послове. Група завереника са вишим чиновима окружила је краља Петра Првог Карађорђевића и заузела командне положаје у војсци, где је започела обрачуне са својим неистомишљеницима и противницима. Официри су краљу наметали своју вољу, што је било у супротности са парламентаризмом.

Велика Британија осудила је убиство српског краљевског пара као окрутан и незаконит чин. У знак протеста прекинула је дипломатске односе са Србијом, а европска јавност тражила је да се завереници казне. Такво стање довело је до отварања завереничког питања, које је изазвало политичку кризу у земљи. Проблем је решен тако што је један број завереника прихватио да се 1906. године пензионише и повуче из јавног живота. Временом, завереници су се поделили на два крила. Официре који су остали одани династији Карађорђевића окупила је организација *Бела рука*, а насупрот њима стајала је *Црна рука*, на чијем је челу био Драгутин Димитријевић Апис.

Драгутин Димитријевић Апис, 1910. године

Спољна политика

Подела света на супротне блокове почетком XX века поставила је пред балканске државе дилему ком савезу да се приклоне. Србија није имала избора јер се налазила на путу немачког и аустроугарског продора на југоисток, а будући да није могла да рачуна на помоћ Русије, која је била заузета у Азији, окренула се ка Француској, са којом је имала добре културно-политичке везе.

На француску иницијативу Србија је почела преговоре са Бугарском ради стварања балканског савеза који је почивао на заједничком страху од превласти Аустроугарске. Током марта 1904. године склопљен је тајни савез који је подразумевао узајамну помоћ у случају напада треће силе. Две суседне државе наредне године склопиле су **царински савез**. Аустроугарска је сматрала да је уговор о царинском савезу супротан њеним интересима и од српске владе захтевала је да се он раскине. Као средство притиска затворила је своје границе преко којих је ишао српски извоз. Суочена са великим економским последицама, Србија је раскинула царински савез са Бугарском.

Царински савез јесте уговор којим се две државе међусобно ослобађају од наплаћивања царина за своје производе.

Питање набавке наоружања и проширење мреже железничких пруга довело је до отварања такозваног топовског питања. Радикали су сматрали да кредит треба узети у Француској и код фабрике *Шнајдер* купити топове. Самостални радикали видели су понуду аустријске фабрике *Шкода* као финансијски повољнију. Влада је покушала да пронађе компромисно решење да се топови купе у Француској, а да се остала војна опрема купи од Аустроугарске. Таква понуда није задовољила аустроугарску владу, која је у јулу 1906. године затворила своје границе за извоз српске стоке. Као одговор на то Србија је са Француском склопила зајам за набавку наоружања и железничког материјала.

Француски топ *Шнајдер*

Царински рат

Затварањем граница за извоз српске стоке почео је царински рат, који је српској држави наметнуо задатак да пронађе нова тржишта за своју робу. Помоћу трговинских представништава у иностранству српски извоз је железницом, преко Бугарске и Турске, односно речним током Дунава, пронашао пут до тржишта западне и северне Европе. Српска привреда окренула се ка развоју прерађивачке месне индустрије и на тај начин решила проблем транспорта живе стоке. Више штете у том економском рату имала је Аустроугарска, која је 1911. године склопила нови трговински уговор са Србијом. Она је пристала на повећање царине за своју робу и отворила своје границе за увоз српске стоке. Победом у царинском рату српска привреда постала је економски независна од Аустроугарске, што је за последицу имало и јачање политичке независности.

УЧЕШЋЕ ТРЖИШТА ИНОСТРАНИХ ЗЕМАЉА У СРПСКОМ ИЗВОЗУ

	ДО 1906. ГОДИНЕ	1906. ГОДИНЕ	1907. ГОДИНЕ
АУСТРОУГАРСКА	86,50%	41,96%	15,78%
НЕМАЧКА	5,63%	26,64%	40,40%
БЕЛГИЈА	0,49%	8,75%	15,97%
ОСТАЛЕ ЗЕМЉЕ	7,38%	22,65%	27,85%

На врхунцу царинског рата, октобра 1908. године, догодила се анексија Босне и Херцеговине, чију је територију насилно припојила Аустроугарска. То је било супротно одредбама Берлинског конгреса, на коме је одлучено да се та провинција Турског царства преда на управу Аустроугарској. Реакције у Србији на вест о анексији биле су снажне, јер је тим чином изгубљена могућност уједињења са Босном и Херцеговином. На београдске улице слила се маса народа, а током демонстрација чули су се повици: „На Дрину! Рат Аустрији!"

Идеја о уједињењу Босне и Херцеговине са Кнежевином Србијом постојала је из времена Босанско-херцеговачког устанка. Тада је устаничко вођство у јулу 1876. године издало проглас о уједињењу Босне са Кнежевином Србијом. Као одговор на збивања у Србији уследила је мобилизација и размештање аустроугарске војске дуж границе.

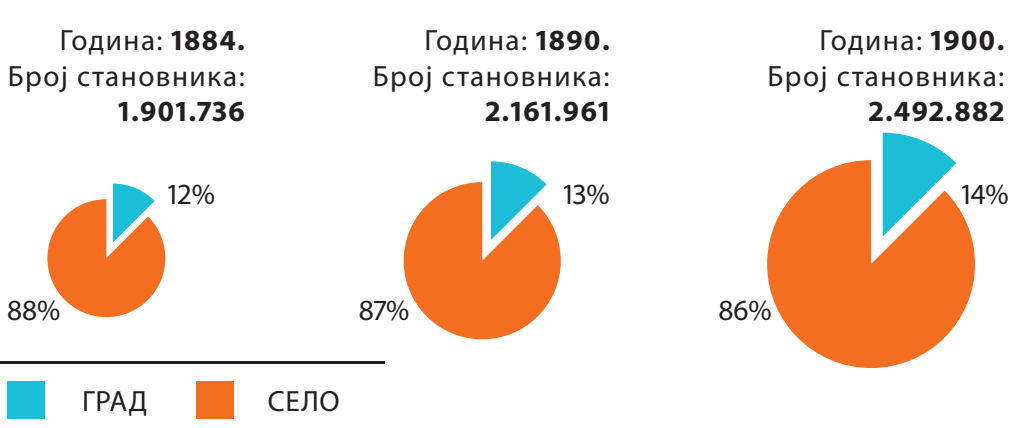
Велике европске силе биле су решене да спрече ратни сукоб. Под њиховим притиском, после шестомесечних протеста, Србија је у марту 1909. године била приморана да призна анексију Босне и Херцеговине као свршен чин. Анексиона криза била је прекретница после које су се нарушили односи великих европских сила успостављени на Берлинском конгресу.

Немири у Сарајеву, поводом аустроугарске окупације Босне

2.4 МОДЕРНА СРПСКА ДРЖАВА

После Берлинског конгреса па све до балканских ратова Србија се простирала на око 54.000 квадратних километара. На том простору, према попису из 1884. године живело је 1.901.736 становника, а постојало је 21 насеље са звањем вароши и 49 са звањем варошице. Та насеља изгледом су више подсећала на села него на градове. Звања су стицала само по неким од градских својстава попут управног седишта, трговачког центра или војне установе. Само пет градова имало је више од 10.000 становника: Београд, Ниш, Крагујевац, Лесковац и Пожаревац.

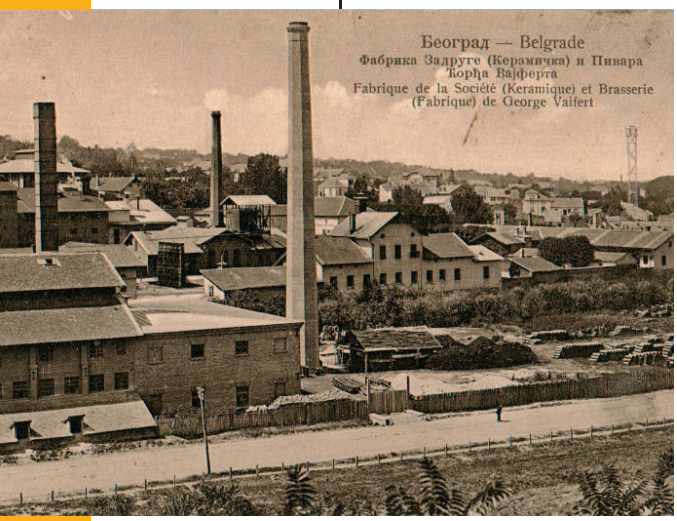

Развој привреде и саобраћаја

После стицања државне независности 1878. године, у Србији је забележен привредни развој. Изграђене су железничке пруге, отворена индустријска предузећа, унапређена рударска производња, развиле се трговина и пољопривреда, а забележена су и значајна страна новчана улагања.

Пољопривредом се бавило око 90 одсто становништва, углавном на сељачким поседима величине око пет хектара. Површина обрадиве земље повећавала се крчењем шума и преоравањем пашњака. Обрада земље заснивала се на ручном раду, а најраспрострањеније пољопривредне културе биле су житарице и кукуруз, којих је било довољно за домаће потребе и извоз. Аустроугарска је често ометала извоз живе стоке из Србије, што је довело до пада сточарске производње.

Вајфертова пивара у Београду

Развој индустрије почео је осамдесетих година XIX века и обележио га је прилив страног капитала у Србију. Највеће индустријско предузеће био је Војно-технички завод у Крагујевцу. Завод је својом производњом подмиривао државне потребе за војном опремом и наоружањем. Прво значајније предузеће била је Фабрика чоханих тканина, основана немачким капиталом, а затим су отворене фабрике вунених тканина и гајтана. У Београду су пословале фабрике шибица и металне робе. Почеле су да раде и две пиваре, чији су власници били индустријалци Ђорђе Вајферт и Игњат Бајлони. Осим тих предузећа, постојало је и више парних млинова, циглана, пилана, фабрика стакла и текстила.

Ђорђе Вајферт (1850–1937), рођен је у Панчеву у породици немачког индустријалца. Заједно са оцем 1872. године дошао је у Београд да би започео градњу пиваре. Купио је рудник мрког угља код Костолца, рудник бакра у Бору и рудник каменог угља у Подвису, те је тако постао оснивач модерног рударства у Србији. Гувернер Народне банке Србије био је укупно 26 година, од 1890. до 1902. и од 1912. до 1926. године. Годину дана пре избијања српско-турског рата 1876–1878, поклонио је новац за куповину топова српској армији.

Рударство је било развијеније од привреде. Откопаван је бакар у Мајданпеку, цинк и олово у Кучајни, антимон и олово у Зајачи и **цинобарит** на Авали. По производњи угља били су познати рудници Рековац, Ресава, Алексинац и Вршка чука. Најочигледнији знак привредног развоја Србије била је изградња железничких пруга, условљена економским и политичким потребама. Берлински конгрес наметнуо је обавезу изградње пруге којом ће се Аустроугарска повезати са Турском.

Цинобарит је руда из које се добија жива.

Обавезу да изгради железничку пругу која би повезала Европу са Малом Азијом (Турском) Србија је преузела на Берлинском конгресу. Та обавеза била је потврђена и Тајном конвенцијом.

Прве железничке пруге у Србији градили су страни стручњаци новчаним средствима добијеним подизањем кредита. Уз велике напоре 1884. године пуштена је у промет пруга Београд–Ниш. Градња се наставила у два правца. Први правац био је Ниш – Лесковац – Врање – турска граница. Одатле се пруга настављала ка Скопљу и Солуну. Други правац ишао је линијом Ниш – Бела Паланка – Пирот – бугарска граница. Пруга је даље настављала ка Софији и Цариграду. Изграђене су биле и две локалне линије Лапово – Крагујевац и Смедерево – Велика Плана. До краја 1910. године пружна мрежа имала је 1.368 км. То је омогућило повезивање српског тржишта са међународним, на које су одлазили српски извозни производи.

Железнички станица у Лапову 1909. године

Финансирање државе

За време Кнежевине Србије основни порез била је главница, по којој је свако плаћао једнак порез. Раслојавањем становништва такав порез постао је неправедан и није обезбеђивао довољне приходе државном буџету.

Главница је порез који се у Србији плаћао од 1835. до 1885. године. Износила је шест талира годишње по једној пореској глави (одраслом мушкарцу, глави домаћинства, удовици).

Монопол је искључиво право трговања неком врстом робе.

Трошарина је старији облик пореза на промет одређених артикала, нарочито оних широке потрошње.

Држава се доста задужила, а новац се потрошио за ратове и реформисање Србије. Стога је влада Милутина Гарашанина извела велику пореску реформу и увела четири врсте непосредних пореза: на земљу, на зграде, на принос новчаног капитала и на зараде. Услед техничке немогућности да се уведе јединствен порез на зараде грађана, прибегло се стварању система објектних пореза. Сваки порез теретио је по један приход или извор зараде становника. Осим непосредних пореза, држава је убирала и приходе од царина, разних такси и **монопола**. Посебно су се наплаћивале **трошарине** на со, дуван, петролеј, шибице и алкохолна пића. Тако је створен модеран и добро уравнотежен порески систем који се уз измене примењивао до Другог светског рата.

Образовни систем

Већина Срба била је неписмена, што је пред државу постављало задатак да развије школски систем и прилагоди га културним и привредним потребама земље. Од 1878. до 1903. године бележи се пораст броја основних школа, а донети су и закони који су регулисали област образовања. Темељ развоја образовног система био је Закон о основним школама из 1882. године. Закон је прописивао да укупно основно образовање траје шест година.

Ученице женске школе крајем XIX века

Основне школе делиле су се на мушке и женске, а ђаци су похађали следеће предмете: српски језик са словенским читањем, земљопис, српску и општу историју, рачун и геометријске облике, познавање природе, пољску привреду, цртање и краснопис, црквено и световно певање, гимнастику и хришћанску науку. У женским школама предаван је и женски рад.

Прва четири разреда чинила су нижу основну школу, која је била обавезна за сву децу. Последња два разреда чинила су вишу основну школу. Када би завршили нижу основну школу, ђаци који нису хтели да иду у средњу морали су да заврше вишу основну школу. Деца су полазила у школу са најмање навршених седам година, док је горња граница била једанаест година. На почетку тог периода у Србији је било 614 основних школа, које је похађала тек једна седмина укупног броја деце узраста од шест до дванаест година. Тако мали број деце у школама био је последица сиромаштва и непросвећености. Посебан отпор школовању постојао је на селу, где се сматрало да је корисније да деца раде код куће.

Највећа пажња у области средњошколског образовања била је поклањана гимназијама. Оне су биле подељене на класичне, у којима су преовладавали друштвени предмети, и реалке, где је тежиште било на изучавању природних наука и математике.

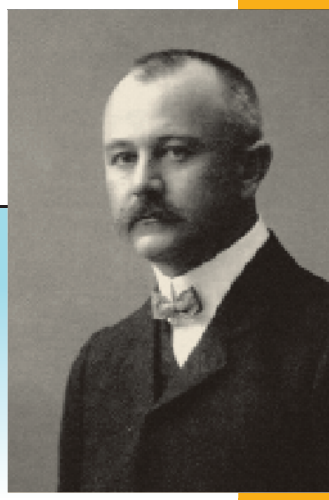
Београдски универзитет основан је 1905. године, када је Велика школа проглашена за Универзитет. Законом је било предвиђено да Универзитет чине Богословски, Филозофски, Правни, Медицински и Технички факултет.

Првих осам редовних професора Београдског универзитета: Андра Стевановић, Драгољуб Павловић, Милић Радовановић, Љубомир Јовановић, Јован Жујовић, Сима Лозанић, Јован Цвијић и Михаило Петровић Алас.

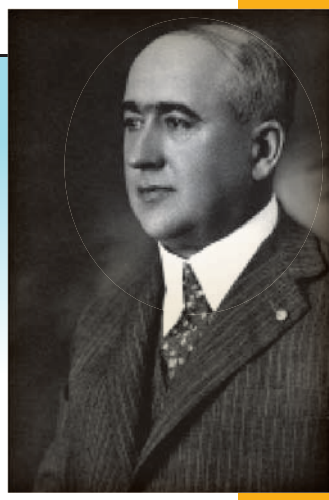
Културне прилике

Развој демократског друштва обезбедио је слободно културно стваралаштво и неспутану делатност српских научника, мислилаца, уметника и књижевника. Они нису заостајали за својим европским узорима. Носиоци културног напретка били су Српска краљевска академија, основана 1892. године и Београдски универзитет, чија је делатност окупљала културне и научне раднике.

Међу научницима истицали су се: Јован Цвијић, географ, Михаило Петровић Алас, математичар, Милутин Миланковић, астроном, Сима Лозанић, хемичар и Јован Жујовић, геолог. Својим научним радом светско признање стекли су Никола Тесла и Михаило Пупин.

Јован Цвијић (1865–1927), научник, основао је Српско географско друштво. Био је председник Српске краљевске академије, професор и ректор Београдског универзитета, почасни доктор Универзитета Сорбоне у Паризу и Карловог универзитета у Прагу. Бавио се друштвеном и физичком географијом, геоморфологијом, етнографијом, геологијом, антропологијом и историјом. Сматра се утемељивачем српске географије.

Милутин Миланковић (1879–1958), геофизичар, климатолог, астроном. Основао је катедру за небеску механику на Београдском универзитету. Био је светски уважаван научник, познат по теорији ледених доба, која повезује варијације Земљине орбите и дугорочне климатске промене. Та теорија позната је под именом Миланковићеви циклуси. У свом богатом стваралачком животу предложио је реформу грегоријанског и јулијанског календара, која је водила изградњи јединственог, до сада најпрецизнијег календара. У његову част један кратер на Месецу носи његово име.

Историјска наука је постављена на научне темеље захваљујући раду прве генерације школованих историчара. Од историчара, посебно су се истицали Михаило Гавриловић, Станоје Станојевић, Стојан Новаковић, Слободан Јовановић, Иларион Руварац и Љубомир Ковачевић.

Развоју књижевности допринело је оснивање *Српске књижевне задруге* 1892. године, која је као водећа издавачка кућа радила на ширењу и популарисању литературе. Млађи књижевници и критичари окупили су се око часописа *Српски књижевни гласник.* Они су створили такозвани београдски стил који је неговао једноставност мисаоног исказа. Најизразитији представници тог новог правца у српској књижевности били су књижевни критичари Богдан Поповић и Јован Скерлић.

Водећи песници били су Војислав Илић, Лаза Костић, Милан Ракић, Владислав Петковић Дис и Милутин Бојић. Књижевним делима истицали су се и Лаза Лазаревић, Милован Глишић, Стеван Сремац и Бранислав Нушић. Доминирајући правац био је **реализам**, који је описивао стваран живот у српском друштву тога времена.

За развој музичке уметности велики значај имала је делатност Стевана Мокрањца, хоровође и композитора који је у свом стваралаштву користио елементе народног мелоса. Носиоци ликовне уметности били су Урош Предић, Паја Јовановић и Надежда Петровић, а од вајара Петар Убавкић и Ђорђе Јовановић. Период од 1903. до 1914. године био је веома плодан у развитку културе у Србији.

Реализам је књижевни и уметнички правац који настоји да стварност приказује верно, без страсти и објективно.

2.5 ЦРНА ГОРА ОД 1878. ДО 1914. ГОДИНЕ

Када је у Босни и Херцеговини 1875. избио устанак, Црна Гора ушла је у рат са Турском, који се за њу завршио повољно јер је на Берлинском конгресу међународно призната као самостална и независна држава. Територијално је проширена и у њен састав су ушли градови Никшић, Колашин, Подгорица, Бар и Улцињ. Црна Гора је тим проширењем добила излаз на Јадранско море, а њена укупна површина била је 9.475 км^2. Према попису из 1910. године у Црној Гори живело је 222.015 становника.

Грб династије Петровић - Његош

ЦРНА ГОРА ПОСЛЕ БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА

Црна Гора пре Берлинског конгреса

Проширење Црне Горе после Берлинског конгреса

Црногорско-турски рат 1876–1878. године избио је за време устанка Срба у Босни и Херцеговини. У том рату црногорска војска однела је две велике победе у биткама на Вучјем Долу и Фундини.

Привреда и образовање

Основна привредна грана било је сточарство, док је пољопривреда била слабо развијена. Важну улогу у економском погледу имала је трговина. Градови су били слабо развијени. Престоница Цетиње 1872. године имала је око 500 становника. Народ је живео у породичним задругама организованим по племенској структури. Држава се издржавала од прикупљеног пореза и иностране новчане помоћи, која је била нередовна и стизала је из Русије. Главни проблем економског развоја био је недостатак саобраћајница, што је делом превазиђено изградњом колских путева који су повезали веће градове. Једина пруга била је изграђена на линији Бар–Вирпазар, у дужини од 42 километра. Аустријски новац је као средство плаћања коришћен до 1906. године, када је замењен перпером, националном **валутом**.

Валута је новчана јединица неке земље.

После стицања независности у Црној Гори почињу да се развијају просвета и култура. Основна школа постала је обавезна и бесплатна, чиме је почело искорењивање неписмености у народу. Прва средња школа била је Цетињска богословија, која је истовремено била и учитељска школа. У њој је одшколован знатан број учитеља, свештеника и других државних службеника. Захваљујући помоћи Марије Фјодоровне, руске царице, на Цетињу је основан Девојачки институт који је примао тридесет ученица сваке друге године. Постојала је и Пешадијско-официрска школа из које су излазили школовани официри за потребе црногорске војске.

Значајну улогу у развоју просвете и културе у Црној Гори имали су Срби из Аустроугарске. Они су у Црној Гори обављали истраживања у природним и друштвеним наукама. Значајан успех постигнут је у етнографским истраживањима којима је руководио Јован Цвијић, као и на озакоњењу обичајног права које је урадио Валтазар Богишић.

Валтазар Богишић (1834–1908), историчар и професор права, министар правде Црне Горе. Црногорски књаз Никола позвао га је 1872. године да изради Имовински закон за Црну Гору. У изради закона у обзир је узео у првом реду народне обичаје. Законик је у целини синтеза настојања да се правни народни обичаји доведу у склад с модерним потребама, те је све удешено према практичним сврхама.

Државна управа и војска

Нови друштвено-економски односи захтевали су спровођење извесних промена у државној управи. Црногорски књаз Никола Први Петровић владао је земљом од 1860. године. Он се противио доношењу устава којим би се народу дало право да учествује у државној управи. Законом из 1903. године измењена је дотадашња административна подела Црне Горе. Према новој подели, Црна Гора је имала пет области, на чијем су челу били обласни управитељи као највиши представници државне власти. Државни апарат био је слабо изграђен, чиновници су били неписмени и мало плаћени. Постављани су по племенској припадности, због чега су многи од њих злоупотребљавали положај. Књаз Никола Први Петровић настојао је да учврсти своју власт. Своје интересе поистовећивао је са интересима државе и народа. Успеси у рату, увећање државне територије и међународно признање подигли су углед књазу и обезбедили му подршку племенских старешина. Сваки покушај критике или противљења владавини гушио је сурово. Развоју црногорске војске књаз је поклањао највише пажње. Редовна стајаћа војска била је уведена 1896. године, а наоружање је стизало као поклон из

Краљ Никола обилази војску

Русије. Пред балканске ратове, после потпуне мобилизације, војска је имала око 36.000 војника.

Политички живот

Мајски превратa у Србији и револуцију која се догодила у Русији 1905. године књаз Никола Први Петровић схватио је као упозорење да је потребно народу омогућити учешће у државним пословима доношењем устава. Текст устава био је прилагођен приликама које су владале у Црној Гори. Расписани су избори за Уставотворну скупштину која је на својој првој седници, у децембру 1905. године, усвојила Устав. По Уставу, Црна Гора је била наследна и уставна монархија, али не и парламентарна. Влада није зависила од Скупштине него од књаза, који је имао право да поставља и смењује све чиновнике. Законодавну власт делили су књаз и Скупштина. Црногорским грађанима била је гарантована једнакост пред законом, неповредивост имовине, слобода штампе и удруживања. Уколико није био осуђиван, сваки пунолетни мушкарац имао је гласачко право. И поред великог броја ограничења која је Устав доносио, његово усвајање било је важан догађај у политичкој историји Црне Горе јер је тиме њена државност подигнута на виши ниво модерне грађанске државе. На почетку рада Скупштине постало је јасно да део посланика није био вољан да без поговора следи књажеве жеље. Они су се окупили у клуб посланика по коме су добили име *клубаши* и из тог клуба развила се Народна странка. Партијски програм написан је по узору на програм Радикалне странке у Србији. Програм је осуђивао књажеву аутократску владавину и залагао се за увођење парламентаризма. Насупрот Народној странци, књажеве присталице формирале су Праву народну странку, по којој су назване *правaши*. Они су подржавали књаза и били чврст ослонац његове власти.

Бомбашка афера

Највећи критичари књаза били су црногорски студенти у Београду, који су 1907. године штампали проглас *Српска омладина из Црне Горе*. Књаз је тај проглас протумачио као позив на револуцију. Народна странка оптужена је да стоји иза прогласа, због чега је почео прогон њених присталица. Књаз Никола Први Петровић организовао је политички процес са намером да осуди противнике своје владавине. Повод за процес биле су бомбе пронађене код студената, које су послате из Београда. Тако је избила *бомбашка афера*. Суђење је одржано на Цетињу 1908. године. Под оптужбом да су спремали убиство књаза и рушење државе, биле су ухапшене 123 особе, од којих су 43 осуђене на затворске казне. Суђење је показало да иза афере није стајала Србија, већ да је то био непромишљени поступак неколицине студената.

Никола Први Петровић Његош (1840–1921), књаз Црне Горе од 1860. до 1910. и краљ од 1910. до 1918. године. Књаз Никола васпитавао се у Паризу, а владар је постао у 19. години. Уредио је војску и по земљи отварао судове и школе. У заједници са Србијом, са којом је књаз Никола још под владом кнеза Михаила склопио савез, Црна Гора објавила је 1876. године Турској рат за уједињење и ослобођење српског народа. У младости је био члан Уједињене омладине српске. Родбинским везама са страним дворовима прибавио је Црној Гори још веће поштовање и ојачао њен углед.

Проглашење краљевине

Педесетогодишњица владавине књаза Николе Првог Петровића навршила се 1910. године и он је тај јубилеј искористио да се прогласи за краља. Поводом проглашења Црне Горе за краљевину, влада је дала образложење у коме су наведени докази да Црној Гори припада обновљено старо краљевско достојанство из 1077. године, када је средњовековна Дукља постала краљевина. Тиме је оправдано историјско право за проглашење краљевине. Аустроугарска је прва признала Краљевину Црну Гору, а затим су то учиниле и остале велике силе, чиме је знатно порастао њен међународни углед.

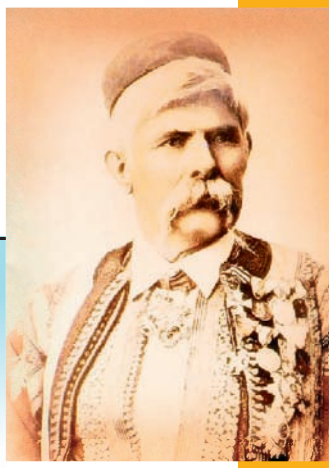
Дукља је назив за територију Црне Горе који је коришћен у раном средњем веку. Средњовековни дукљански кнез Михаило добио је од римског папе 1077. године краљевску круну.

Спољна политика

Црна Гора успоставила је дипломатске односе са више држава, а на Цетињу су своја посланства имале велике европске силе. Најбољи односи били су са Србијом, Русијом и суседним царствима Аустроугарском и Турском. Спољна политика била је у рукама краља Николе Првог Петровића.

Највећи утицај на спољну политику Црне Горе имале су њене везе са Русијом, која јој је на разне начине пружала помоћ штитећи црногорске дипломатске интересе и дајући значајну финансијску помоћ на којој се темељио државни буџет. Краљ Никола Први Петровић судбину своје династије чврсто је везао за руски двор, са којим је ступио у родбинске везе удајући две своје ћерке Милицу и Стану за кнежеве из династије Романов. Његова трећа ћерка Јелена била је удата за италијанског краља Виктора Емануела Трећег, па је краљ Никола Први Петровић био прозван *тастом Европе*.

Са суседом Аустроугарском Црна Гора је имала сложене односе и многа нерешена питања, као што је заједничка граница у Херцеговини. Анексија Босне и Херцеговине изазвала је оштро реаговање Црне Горе. Ипак, свесна ситуације, Црна Гора била је приморана да као и Србија призна анексију 1909. године. Пред заједничком опасношћу од Аустроугарске, дошло је до зближавања Црне Горе и Србије у годинама које су следиле.

Марко Миљанов (1833–1901), народни књижевник, војсковођа и војвода из племена Кучи. Учествовао је у свим великим црногорским биткама тога доба. Научио је да пише тек у старости. Написао је неку врсту мемоарског казивања које је назвао *Примери чојства и јунаштва*.

ЦРНОГОРСКО-СРПСКИ ОДНОСИ

У Црној Гори постојала је снажна традиција која је истицала њену изузетну мисију и заслугу у ослобођењу српског народа од турске власти, а Црногорце као најчистије и најбоље Србе. Величала се мисао о Црној Гори као српском Пијемонту, на чијем је челу књаз Никола, предодређен да ослободи и уједини српски народ. Таква идеја није наилазила на одобравање владара из династије Обреновића. Током владавине династије Обреновића, више њених противника боравило је у Црној Гори, где је нашло заштиту од прогона. Односи су се делимично поправили за време владавине краља Александра Обреновића, који се два пута срео са књазом Николом: 1896. у Београду и 1897. године на Цетињу. Два владара разговарала су о разграничењу територија у оквиру турског царства, које су биле предмет интересовања двеју држава. Размишљајући о могућности да краљ Александар не остави потомство, књаз Никола истицао је свог сина Мирка као претендента на српски престо, јер је његова жена била рођака Обреновићима. Мајским превратом на престо Србије дошао је краљ Петар Први Карађорђевић, који је био ожењен књажевом најстаријом ћерком Зорком, што је значило да су две династије биле у родбинским односима.

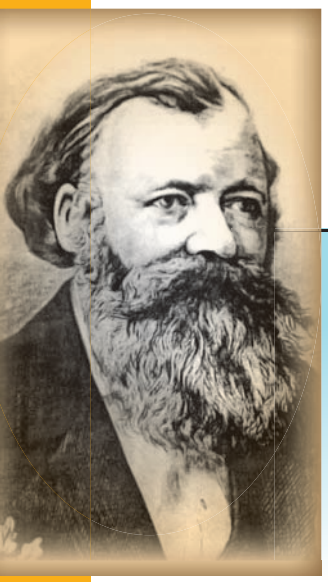
2.6 СРБИ У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ

За Србе који су живели у јужној Угарској последње деценије XIX века донеле су погоршање њиховог положаја. Према попису становништва из 1860. године, у јужној Угарској живело је око 430.000 Срба. После склапања аустроугарске нагодбе постало је јасно да се неће остварити српски захтеви за стварање једне територијалне јединице са већинским српским становништвом. Период до избијања Првог светског рата обележила је политичка борба за очување српских привилегија и националне посебности под притиском владајућих Мађара. Слично стање било је и код Срба у Хрватској који су изгубили привилегије укидањем Војне крајине.

Аустроугарска нагодба је споразум којим је Аустријско царство организовано као савез две државе које имају заједничког владара из династије Хабзбург, заједнички воде спољну политику и брину о питањима везаним за одбрану земље.

Срби у јужној Угарској

У српском друштву дошло је до поделе и сукоба између либералног грађанства и црквене јерархије око начина вођења националног покрета. Црквена јерархија била је задовољна одредбама Закона о црквено-школској аутономији, којима су потврђене дотадашње привилегије. Представници црквене власти наставили су да воде политику незамерања према угарској влади, док су представници грађанства сматрали да је неопходно повести одлучнију борбу за националну равноправност.

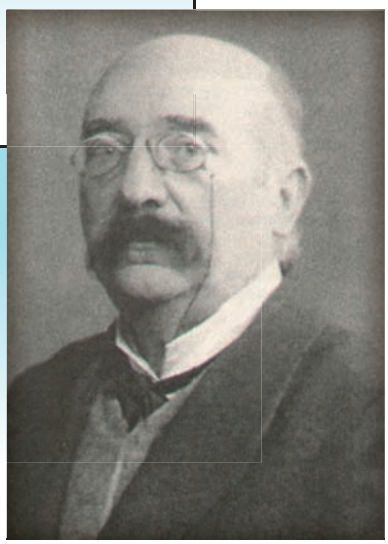
Светозар Милетић (1826–1901), адвокат, политичар, градоначелник Новог Сада. Написао је чувени *Туциндански чланак* (1860), који је објављен поводом укидања Српске Војводине. У том тексту предложио је сарадњу с Мађарима против бечког апсолутизма. Покренуо је лист *Застава*, водеће гласило војвођанских Срба. Основао је Српску народну слободоумну странку и написао њен Бечкеречки програм. Због своје политичке борбе више пута је хапшен и затваран, што му је нарушило здравље, те се 1883. године повукао из политике.

Политички програм српског грађанства озваничен је јануара 1869. године оснивањем Српске народне слободоумне странке у Бечкереку (данашњи Зрењанин). *Бечкеречки програм*, који је том приликом усвојен, залагао се за успостављање начела равноправности свих народа у Угарској и предвиђао да се ради остварења тог циља успостави сарадња са осталим немађарским народима. На челу странке био је Светозар Милетић, који је због борбе за интересе српског народа дошао под удар мађарских власти, које су га више пута хапсиле и затварале. То је био разлог због којег је странка слабила. Када се Милетић због болести повукао из политичког живота, странка се поделила на две струје. Присталице умерених политичких захтева, спремне на сарадњу са угарском владом, образовале су Српску либералну странку, на чијем је челу био Михаило Полит-Десанчић. На другој страни остали су противници сарадње са властима, који су у свој програм додали и социјално-економске захтеве. Предводио их је Јаша Томић, а странка је названа Српска народна радикална странка. Суштински, обе странке бориле су се за националне интересе Срба у Угарској, али је због њиховог међусобног исцрпљивања и беспоштедне борбе српски покрет слабио.

Михаило Полит-Десанчић (1833–1920), политичар, адвокат, новинар, књижевник. Бранио је Светозара Милетића пред Окружним судом у Будимпешти, када је био оптужен за **велеиздају**. После раскола у Слободоумној странци, наметнуо се за вођу Либералне странке, чији је председник био до почетка Првог светског рата. Као посланик у угарском и хрватском Сабору, уређивао је страначке новине *Браник*.

Велеиздаја је дело усмерено против сигурности државе.

Јаша Томић (1856–1922), новинар, политичар и књижевник. Године 1884. постао је уредник *Заставе* и наследник Светозара Милетића у Српској народној слободоумној странци. Његова политичка каријера прекинута је када је због личног сукоба убио политичког противника. Један је од најзаслужнијих за доношење одлуке о уједињењу Бачке, Баната и Барање са Краљевином Србијом 1918. године.

Укидање народно-црквене аутономије

Једна од најстаријих привилегија Срба у Хабзбуршкој монархији односила се на народно-црквену аутономију. Одредбама Закона о црквено-школској аутономији у Угарској, српском народу признато је право да самостално управља својом црквом и школским пословима, али под државним надзором. Мађарске власти су преко царских комесара покушавале да наметну избор својих кандидата на црквено-школским саборима, док су насељавањем Мађара у јужни Банат желеле да додатно ослабе Србе.

Народно-црквена аутономија била је заснована на привилегијама које је српском народу дао цар Леополод Други крајем XVII века. Те привилегије требало је да обезбеде националне и верске слободе Срба у Хабзбуршкој монархији.

Нови школски закон, познатији као Апоњијев закон, донет је 1907. године и јасно је истакао намеру мађарских власти да у Угарској створе један народ. Према његовим одредбама, сва деца морала су да науче мађарски језик, на коме се изводила настава у школама. Циљ закона била је тежња угарске владе да се изврши мађаризација свих националних мањина и тако створи јединствен мађарски народ. Користећи лоше односе између Аустроугарске и Србије, владајући кругови у Аустроугарској укинули су 1912. године народно-црквену аутономију.

Отпор процесу мађаризације српски народ пружао је преко културно-просветних институција као што су *Матица српска,* гимназије у Сремским Карловцима и Новом Саду и Учитељска школа у Сомбору. Захваљујући њиховој делатности сачувана је српска национална култура у Угарској. Свој допринос очувању националног идентитета дала је и Српска православна црква преко Карловачке митрополије, која се старала о верском животу Срба на територији Хабзбуршке монархије.

Срби у Хрватској и Славонији

Бежећи од турске власти, велики број Срба се током XVI и XVII века населио на просторе Хрватске, Славоније и Далмације. Хабзбуршки владари искористили су досељено српско становништво издвајајући пограничне територије Лике, Баније, Кордуна и Славоније у Војну крајину, која је имала задатак да брани границу монархије од турских напада. Срби крајишници били су власници земљишних поседа, а организовали су и локалну управу преко сеоских кнежева. Хрватски феудалци и Римокатоличка црква тешко су се мирили са слободним статусом Срба крајишника, па су феудалци настојали да их претворе у кметове, а Римокатоличка црква да их унијаћењем преведе у римокатоличку веру. Та настојања проузроковала су несугласице између Срба и Хрвата, које су се временом све више продубљивале.

Срби у Банији крајем XIX века

Када је престала опасност од Турске, Војна крајина је укинута, 1881. године, а њене територије укључене су у Хрватску и Славонију. Према попису становништва из 1910. године, Срба је било око 450.000, што је чинило једну трећину укупног броја становника Хрватске и Славоније. Укидање војних обавеза означило је почетак политичког организовања Срба у борби за остваривање њихових права.

Политичке странке у Хрватској одбијале су да признају и само постојање српског народа, а о његовој индивидуалности и равноправности са хрватским народом није било ни говора. Њихов став полазио је од тезе да у Хрватској на основу државног и историјског права може да живи само један, политички хрватски народ.

За време владавине бана Ивана Мажуранића почео је процес похрваћивања, забрањена је употреба ћирилице, српског грба и имена. Прогони Срба достигли су врхунац за време Босанско-херцеговачког устанка, када је више људи ухапшено и осуђено.

Српска самостална странка и њена политичка борба

Као одговор на такво стање, 1881. године у Руми је основана Самостална српска странка. Она је у свом политичком програму изнела захтеве за успостављање равноправности са хрватским народом, право на школе, слободу вероисповести и равноправност православне са римокатоличком вером. За остварење својих захтева странка се борила у хрватском Сабору, где је тражила подршку хрватских политичара који су били за сарадњу. Побољшање положаја Срба осетило се за време власти бана Куена Хедерварија, који је 1887. године донео Српски закон и дозволио црквено-школску аутономију.

Приликом посете цара Фрање Јосифа Загребу 1895. године, на православној цркви истакнута је српска застава, што је изазвало антисрпска расположења. Каменицама су разбијани прозори на цркви и парохијском дому. Напади су се поновили 1900. године а врхунац насиља догодио се у септембру 1902. године. Тада су три дана разбијане, пљачкане и паљене српске банке и штампарије. На удару су биле и српске трговачке и занатске радње у Загребу, Карловцу и Славонском Броду.

После краће кризе у односима изазваним демонстрацијама, између српског и хрватског политичког вођства дошло је до приближавања захваљујући деловању млађих генерација које су биле спремне на помирење и слогу. Као резултат нових политичких односа, 1905. године створена је Хрватско-српска коалиција, у коју су ушле Српска самостална странка и Српска народна радикална странка. На чело српског покрета у Хрватској стао је Светозар Прибићевић, који се залагао за политичку сарадњу са Хрватима. Коалиција није била у интересу владајућих кругова у Бечу. Српски политичари у Хрватској били су оптужени због наводне сарадње са Краљевином Србијом, што је значило да су издани државни

интереси Аустроугарске. Тако је 1909. године отворен Велеиздајнички процес, на коме је доказано да су оптужбе неистините, а Хрватско-српска коалиција наставила је да управља Хрватском до избијања Првог светског рата.

ВЕЛЕИЗДАЈНИЧКИ ПРОЦЕС

Велеиздајнички процес је суђење које су власти Аустроугарске организовале у Загребу 1909. године против 53 члана Самосталне српске странке, која је са Хрватском странком права чинила Хрватско-српску коалицију, већинску снагу у хрватском Сабору. Срби су били оптужени за сарадњу и заверу са властима Краљевине Србије да се Јужни Словени уједине у заједничку државу. Иако су докази били слаби, они су осуђени на затворске казне. После компромиса који је Коалиција постигла са аустријским властима, сви осуђени у процесу били су помиловани.

Срби у Далмацији

На Бечком конгресу 1815. године велике европске силе доделиле су територију Далмације Аустрији. У њеном саставу биле су и територије бивше Дубровачке републике и област Боке Которске. Стварањем Аустроугарске 1867. године, Далмација је остала у саставу аустријског дела царевине.

На њеној територији живело је измешано српско и хрватско становништво, као и Италијани, Албанци и Власи. Далмација се налазила под италијанским културним утицајем.

Са новом аустријском влашћу обновљен је процес унијаћења, коме је било изложено православно становништво. Том процесу супротстављала се Српска православна црква у Далмацији. Очувању свести о националној припадности српском народу допринео је духовни утицај манастира и рад Богословије у Задру. Сметњу у раду цркве изазвало је њено раздвајање од Карловачке митрополије и спајање са црквом Буковине у Буковинско-далматинску митрополију. Тиме је аустријска власт спречила стварање јединствене верске организације српског народа на територији Хабзбуршке монархије. Последице унијаћења временом су почеле да се осећају. Почетком XX века у Далмацији је живело више од 100.000 Срба, док се сличан број становника изјашњавао као Срби римокатоличке вероисповести. То је посебно било изражено код градског становништва у Дубровнику, Задру, Шибенику и Сплиту.

Српска женска одежда из околине Задра крајем XIX века

Српска странка у приморју

Власт у далматинском Сабору држала је Народна странка, која је окупљала Србе и Хрвате. Политичка сарадња трајала је до анексије Босне и Херцеговине 1878. године, што Срби нису одобравали. Међу Хрватима је почела да се шири идеја о хрватском државном праву, што је изазвало распад Народне странке. У намери да се политички организују, Срби су у Далмацији формирали Српску странку на Приморју, која је покренула *Српски лист* (доцније *Српски глас*).

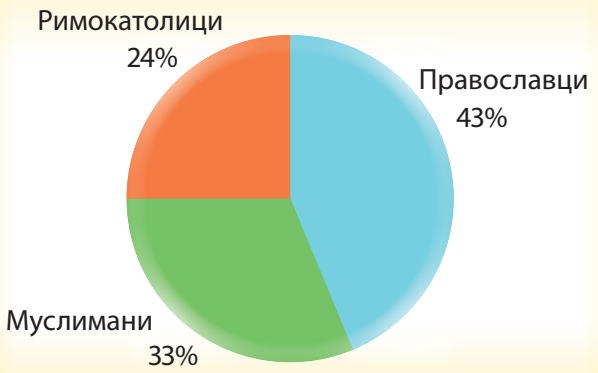
Почетком XX века Србима и Хрватима у Далмацији постало је јасно да своје политичке циљеве могу постићи само заједничким деловањем против аустроугарске власти, због чега су се политички представници два народа састали у Задру. Донета је одлука да српски посланици помогну Хрватима у њиховој борби за уједињење Далмације са Хрватском и Славонијом. Та одлука потврђена је потписивањем Задарске резолуције 1905. године.

2.7 СРБИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Аустроугарска је окупирала Босну и Херцеговину на основу одлуке Берлинског конгреса 1878. године. Од самог почетка, Аустроугарска је имала циљ да одлуку о окупацији претвори у трајно запоседање. Према одредбама Аустријско-турске конвенције, султаново име и турска застава користили су се у Босни и Херцеговини као симбол турске власти. Реално стање било је другачије јер је све остало у Босни и Херцеговини имало ознаке трајне аустроугарске присутности. Тако је настао проблем правног положаја окупиране територије, који је отворио питања суверенитета, националних права и држављанства. Српски народ окупацију је посматрао као међународну и према томе развијао свој национални програм који је предвиђао уједињење са Србијом.

Становништво и међунационални односи

Састав становништва Босне и Херцеговине према верској опредељености из 1878. године:

Први попис становништва у Босни и Херцеговини урађен је 1879. године. Према добијеним подацима, укупан број становника био је 1.158.164. Најбројнији народ били су Срби, којих је било око пола милиона. Живели су свим срезовима, а апсолутну већину имали су у 27 срезова. Српско становништво живело је на селу, док су у градовима бројнији били Муслимани.

Међунационални односи били су оптерећени наслеђем вишевековне турске власти. Аустријском окупацијом највише су били погођени Муслимани, који су одласком турске власти изгубили водећи положај. Аге и бегови борили су се да очувају привилегије које су имали као власници великих земљишних поседа.

Аге и бегови су припадници муслиманског феудалног племства које је настало током средњег века у процесу исламизације хришћанског становништва.

Између српског и муслиманског становништва дошло је до приближавања. Појавила се свест о заједничком пореклу и језику, а Срби и Муслимани осећали су се угрожено од нове власти. Приближавање се највише осетило у култури, преко делатности друштва *Гајрет*, на чијем је челу био Осман Ђикић. Друштво је окупило млађе образоване људе који су се изјашњавали као Срби муслиманске вере.

Управа Бењамина Калаја

Управу над Босном и Херцеговином 1882. године преузео је Бењамин Калај, који је на том месту остао две деценије. Он је био добар познавалац српских прилика јер је претходних година био аустријски посланик у Србији. Калај је организовао јак чиновнички апарат који је био предуслов за функционисање управе. Његов основни задатак био је да на силу одвоји Босну и Херцеговину од утицаја који је долазио из Краљевине Србије, а то је чинио забрањујући националне покрете и национална имена. У службену употребу увео је босански језик и негирао је постојање Срба и

Хрвата. Аустроугарска власт сматрала је да постоји само босанска нација. Срби су се први нашли под ударом Калајеве управе. У Босну и Херцеговину организовано су доводили чиновнике из римокатоличких делова монархије да би се разбила српска доминација. Затварале су се српске школе, а ћирилица је била потиснута латиничним писмом. Забрањен је био рад српским културним друштвима. Прогона није била поштеђена ни православна црква. Нови епископи бирани су из редова свештенства у Војводини и Хрватској, јер се сматрало да је тамошње српско становништво лојално аустроугарској власти.

Отпор Калајевом режиму пружило је српско становништво насељено у градовима. Оно је стварало национална друштва и на тај начин будило вољу у народу да сам одлучује о својој судбини.

Покрет за црквено-школску аутономију

Борба за независност цркве и школе развила се кад је Земаљска влада издала наредбу којом су се учитељи могли примити у службу само ако су имали одобрење власти. Акцију против те наредбе почела је црквена општина у Бањалуци. Главне личности покрета били су Глигорије Јефтановић, богати трговац из Сарајева и Атанасије Шола, земљопоседник из Мостара. Они су уз помоћ војвођанских Срба 1896. године саставили **меморандум**, који су упутили цару Фрањи Јосифу. Тим меморандумом тражили су слободну употребу ћирилице, право да Срби сами постављају учитеље и свештенике и поштовање грађанских слобода.

Аустроугарске власти прогониле су потписнике меморандума, ометале им послове и одузимале имовину. Владини представници преузели су црквене општине у Сарајеву и Мостару. Као одговор на то, народ је бојкотовао свештенике које нису изабрале црквене општине и називао их *намет-попови*. Срби су цару предали још три меморандума, 1897, 1901. и 1902. године, али њиховим захтевима царске власти нису желеле да изађу у сусрет. Иако покрет за аутономију није постигао успех, идеје за које се борио биле су прихваћене у народу.

Меморандум је документ у коме се износе захтеви, такође је дипломатска нота и потсетник.

Анексија Босне и Херцеговине

Аустроугарска монархија прогласила је у октобру 1908. године анексију Босне и Херцеговине. Таква одлука бечког двора изазвана је унутрашњим и спољнополитичким потребама. Анексија је у јавности приказана као велики успех, а у исто време избегнуте су евентуалне компликације у односима са Турском, где је избила Младотурска револуција.

За српски покрет у Босни и Херцеговини, анексија је представљала страховит пораз. После нестанка наде за уједињење са Србијом, покрет је почео борбу за самосталност покрајине. Устав Босне и Херцеговине усвојен је 1910. године царским решењем. У политички живот уведена је институција Босанског сабора, који није имао утицаја на државну политику и Земаљску владу. Српски политичари су прихватили устав као документ који им је дао могућност да легализују свој рад. Рад Сабора био је обележен сталним сукобима на националној основи између посланика. Привидну демократију заменило је ванредно стање уведено 1912. године. Сва власт прешла је у руке војске, која је распустила српска културно-просветна друштва. Разлог за увођење ванредног стања било је спречавање пружања помоћи Србији, која је водила балканске ратове. У таквој атмосфери напетости организована је посета престолонаследника Франца Фердинанда Сарајеву. Група омладинаца окупљених око организације *Млада Босна* организовала је атентат на престолонаследника, који је на Видовдан, 28. јуна 1914. године, извршио Гаврило Принцип.

Мостар почетком XX века

МЛАДА БОСНА

Организација омладине у Босни и Херцеговини која је свој основни циљ видела у борби против окупаторске аустроугарске власти и уједињењу Босне са Србијом. Залагала се за национално, политичко, социјално и културно ослобођење Срба који су на тим територијама представљали већински народ. Посебну активност испољила је после анексије Босне и Херцеговине 1908. године, када су у Сарајеву, Мостару, Тузли, Бањалуци, Требињу и другим градовима групе младих свој отпор окупатору изражавале демонстрацијама, спаљивањем аустријских и мађарских застава, растурањем летака и брошура.

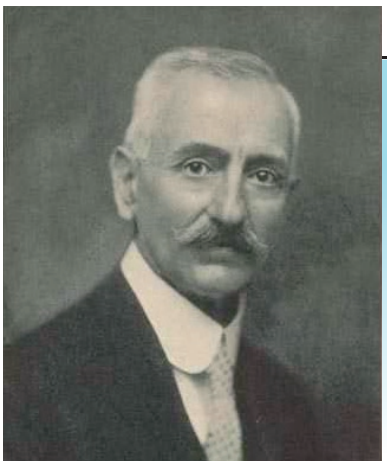
Преломни тренутак за чланове организације био је неуспео атентат на земаљског поглавара који је покушао да изведе студент Богдан Жерајић 1910. године. Организација је прихватила револуционарну борбу против државе која је подразумевала и атентате као средство за постизање циљева.

Гаврило Принцип

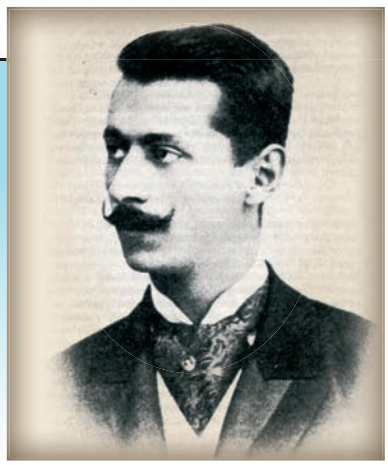
Културни успон

Као економски водећи народ, Срби су временом преузели и културну доминацију у Босни и Херцеговини. До 1910. године постојало је 396 друштава која су била организована на различитим основама. Најбројнија су била просветна друштва која су имала читаонице и клубове. Организована су, такође, и спортска и певачка друштва, привредна удружења, задруге Српкиња. Сва друштва прослављала су своје крсне славе, а већина је имала химне и заставе. Негујући културу, науку и књижевност преко својих друштава, српски народ одржавао је везе са матицом Србијом. Градови попут Мостара, Сарајева и Бањалуке постали су центри књижевне делатности преко које је грађанска класа одређивала циљеве целокупног народа. Водећа књижевна пера били су Алекса Шантић, Јован Дучић, Светозар Ћоровић и Петар Кочић.

Алекса Шантић (1868–1924), један од највећих српских песника. Најважнија дела стварао је на крају XIX и почетком XX века. Његове песме пуне су емоционалног бола, љубавне чежње, родољубља и пркоса за национално и социјално угрожен српски народ. Он је 1888. године основао Српско певачко друштв *Гусле*. У књижевном часопису *Зора*, који је покренут 1896. године, био је један од првих уредника. Током Првог светског рата био је затворен као талац.

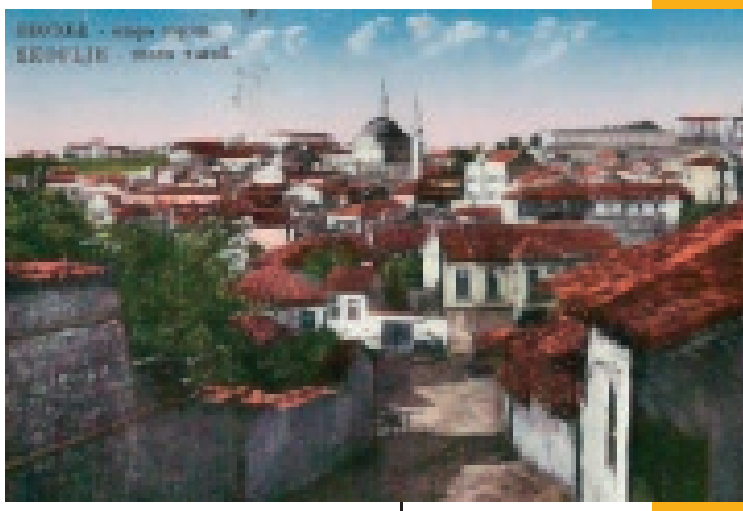
Јован Дучић (1871–1943), српски песник, писац и дипломата. Завршио је учитељску школу у Сомбору . Учитељевао је кратко време по разним местима, између осталог и у Бијељини, одакле су га аустроугарске власти протерале због патриотске песме *Отаџбина*. Заједно са Шантићем створио је књижевни круг и покренуо часопис *Зора*. У дипломатску службу Краљевине Србије ступио је 1910. године. Био је постављен за првог југословенског дипломату у рангу амбасадора у Букурешту 1938. године. Уочи немачке инвазије и касније окупације Југославије, Јован Дучић је 1941. године отишао у САД, где је и умро. Његова последња жеља била је да га сахране у родном Требињу.

2.8 СРБИ У СТАРОЈ СРБИЈИ

Термин Стара Србија настао је почетком XIX века, после стварања нове српске државе, када је један део некадашње (средњовековне) Србије и даље остао под турском влашћу. У најужем смислу, Стара Србија била је етничко (народно) језгро и центар српске средњовековне државе немањићког периода, у чијем су саставу биле територије Рашке области, Косова, Метохије и северне Македоније до Скопља.

Почетком XX века, унутрашњом реорганизацијом царства та територија ушла је у састав Косовског вилајета, са седиштем у Скопљу. Вилајет се делио на шест санџака: Пљеваљски, Новопазарски, Приштински, Призренски, Пећки и Скопски.

Скопље, *Стара варош* с почетака XX века

Турско царство се у унутрашњој организацији делило на велике административне јединице беглербеглуке. Реформама султана Махмуда Другог (1785–1839) беглербеглуци су преименовани у вилајете или провинције. Делили су се на мање територије – санџаке.

Становништво Старе Србије

Срби су у Косовском вилајету живели са албанским и муслиманским становништвом. Услед бурне историје на територији Старе Србије, српско становништво непрекидно се исељавало.

Исељавање Срба из турског царства почело је Великом сеобом Срба 1690. године под вођством патријарха Арсенија Трећег Чарнојевића.

У појединим областима више није било Срба, који су ту живели још од средњег века. Узроци сеоба били су заостали феудални односи и насиље непријатељски расположених Албанаца и муслимана према хришћанском становништву. Излаз из неизвесности Срби су проналазили одласком у слободну и независну Србију. Процењује се да је из Старе Србије, од 1876. до 1912. године, отишло око 400.000 људи. Земљу коју су напустили Срби населили су Албанци. Број Срба који су живели у Старој Србији до балканских ратова није било могуће утврдити, јер у турском царству није организован попис становништва. Према истраживању Јована Цвијића, у Старој Србији је живело око 26.000 српских домаћинстава.

Велике силе и Стара Србија

Стара Србија била је предмет интересовања великих сила. Русија је прва показала интересовање када је 1866. године у Призрену отворила конзулат. То је за српско становништво имало велики значај јер је преко конзулата могло да тражи помоћ. Руски конзул лично је штитио српске интересе код турских власти, или се обраћао руском посланику у Цариграду.

Григориј Степанович Шчербин, руски конзул, који је службовао у Цариграду, Цетињу и Скадру. Током своје мисије у Скадру штитио је Србе од албанског насиља и слао опширне извештаје о лошем положају српског становништва. Током напада на Србе у Косовској Митровици 1903. године убијен је у атентату који је извео турски војник.

Аустроугарска је тежиште свог територијалног проширења пренела на Балканско полуострво. Њен план био је да преко Старе Србије дође до луке Солун и Егејског мора. На Берлинском конгресу добила је дозволу да у Новопазарском санџаку држи војне гарнизоне. Присуство аустроугарске војске у том санџаку требало је да раздвоји Србију од Црне Горе и спречи стварање заједничке границе. Аусторугарска је стално изазивала непријатељство између Срба и Албанаца. Такво стање напетости давало је могућност владајућим круговима у Бечу да ту територију окупирају слично као Босну и Херцеговину – под изговором завођења реда и мира.

За Србију и Црну Гору територија Старе Србије имала је огроман значај. Осим што би ослободила свој народ у тој области, Србија би се и територијално проширила. Проблем је представљало одређивање граница интересних сфера двеју држава. Кнез Никола Први Петровић сматрао је да Црној Гори треба да припадне територија Рашке до реке Лима, као и Метохија са Призреном, што је Србија сматрала својим историјским територијама. Тај територијални спор био је узрок супростављања двеју држава, због чега је изостала њихова међусобна сарадња. Србија је интересе свог народа штитила преко конзулата у Приштини, Скопљу, Битољу и Солуну. Дужност конзула обављали су, између осталих, и књижевници Бранислав Нушић и Милан Ракић.

Призрен с почетка XX века

Црквено питање

Питање црквене организације било је једно од најбитнијих за српски народ у Турској. Влада Милутина Гарашанина почела је преговоре са Портом о постављању српских митрополита у Призрену и Скопљу. Од укидања Пећке патријаршије митрополите је у Старој Србији постављао васељенски патријарх. За митрополите су углавном бирани Грци, који нису били превише заинтересовани за националне интересе српског народа. Због таквог стања временом је растао народни отпор према грчким митрополитима. Приликом посете краља Александра Обреновића Цариграду 1894. године, то питање решено је тако што је Србија добила право да поставља митрополите. Рашко-призренска митрополија добила је 1896. године српског митрополита Дионисија Петровића. Годину дана касније српски митрополит постављен је и у Скопљу. Свој утицај српска црква проширила је оснивањем велешко-дебарске епископије, где је за првог епископа 1910. године био постављен Варнава Росић.

Важна институција за српско становништво била је Призренска богословија, која је основана 1871. године. У њој су се школовали свештеници који су службовали на територији турског царства. Свештенство школовано у тој богословији имало је значајну улогу у ширењу националног програма међу српским народом.

Петар Костић (1862–1934) био је ректор Призренске богословије од 1882. до 1889.

године. Унапредио је њен рад и подигао квалитет наставе. Основао је Српску гимназију у Солуну. Радио је у скопској митрополији, где је овбављао важне националне послове у сарадњи са српском владом. Један је од најистакнутијих српских првака у Старој Србији.

Српска акција

Срби су у Косовском вилајету од 1878. до 1912. године били незадовољни, па су организовали нереде и буне које су у појединим деловима прерастале у устанак. Разлози тог незадовољства били су тежак положај народа, нерешени аграрни односи, самовоља муслиманских ага и бегова. Таквом стању погодовала је неспособност турске војске да заведе ред, спроводи закон и заштити хришћанско становништво од сталног албанско-муслиманског насиља и терора. Против таквог стања Срби су почели да се боре организовањем оружаних формација које су се у народу називале чете. Покрет српског отпора развио се из идеје да се у Старој Србији покрене акција за очување народа од даљег страдања. У четама су се борили добровољци **комите**, који су по називу својих јединица прозвани **четници.**

Комитске чете осниване су и опремане у Србији, а затим убациване на територију Косова и северне Македоније. Појединим четама командовали су српски официри, а добровољци су долазили из свих крајева насељених Србима. Чете које су деловале у Македонији имале су задатак да обезбеде утицај Србије у тим крајевима и често су се сукобљавале са бугарским четама. На Косову је борба била усмерена против редовне турске војске и одметничких албанско-муслиманских група. Командујући четама у Старој Србији, славу су стекли војвода Јован Бабунски и српски официри, чланови организације *Црна рука,* Војин Поповић (познатији као војвода Вук) и Војислав Танкосић.

Комите су били припадници малих војних групација који су се борили против страног окупатора, наметнуте власти или постојећег режима.

Четници су били припадници добровољачке оружане формације.

ДОБРОВОЉАЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ

Није било лако постати члан добровољачких јединица, нарочито не специјалних. Критеријум је био посебно строг за пријем у јединице које су водили војводе Војислав Танкосић и Војин Поповић (војвода Вук), али су многи Срби желели баш у њихове јединице. У њих су примани само високи мушкарци. У групи коју је војвода Танкосић одбио нашао се један низак тамнопути младић. Био је то Гаврило Принцип.

Војвода Вук

Српски народ и Младотурска револуција

У Турској се 1908. године десио револуционарни преврат којим је са власти срушен стари државни апарат. Револуционарни покрет водили су млађи официри који су себе прозвали младотурци. Они су прогласили слободу и једнакост за све народе у турском царству. У жељи да остваре своје националне и културне интересе, Срби у Старој Србији политички су се организовали. У Скопљу је основана Српска народна организација Срба *Османлија*, на чијем је челу био Богдан Раденковић. Први контакти између српских политичких представника и младотурске власти донели су разочарање. План младотурака заснивао се на потпуном придобијању хришћанских народа у Турској за план реформи. Велики албански устанак избио је 1912. године, а циљ је било стварање аутономне Албаније и повлачење турске власти са те територије. Успех устаника угрозио је интересе Србије и Бугарске, које су исте године ушле у Балкански рат против Турске.

2.9 БАЛКАНСКИ РАТОВИ

Врхунац кризе Османско царство достигло је почетком XX века. Слабљење царства било је повезано са националним буђењем народа који су живели у његовом саставу.

Током XIX века балкански народи подизали су устанке и водили борбу за ослобођење и стварање националних држава. Та борба почела је Првим српским устанком 1804. године. Устанци су подизани у Грчкој 1821, Босни и Херцеговини 1875. и Бугарској 1876. године.

Краљевина Србија

Краљевина Бугарска

Краљевина Грчка

Краљевина Црна Гора

Српско-бугарски рат избио је 1885. године после уједињења Кнежевине Бугарске са Источном Румелијом. Разлог избијања рата био је страх од јачања бугарског утицаја у Македонији. Реформе које су биле повремено спровођене у царству нису давале очекиване резултате. Анексија Босне и Херцеговине 1908. године показала је сву слабост царства. Она је покренула процес коначне поделе османског наслеђа на Балкану. Наде у Младотурску револуцију, којом је у царству успостављена уставност и основан парламент, нису биле остварене. Становништво је одбацило покрет официра и интелигенције. Хришћански народи под турском влашћу били су, такође, против младотурака, који су од њих захтевали сарадњу, али им за узврат нису давали ништа сем начелне равноправности. Локалне власти и конзервативне масе уживале су у старим навикама и нису пристајале на равноправност са хришћанима. Свесни свог националног идентитета, хришћански народи тражили су везе и додире са својим сународницима у суседним државама.

Стварање Балканског савеза

Балканске државе покушавале су у више наврата да се споразумеју о предузимању акције за ослобођење од турске власти. Сви покушаји да створе споразум пропали су, јер нису могле да ускладе своје интересе са поделом територија Османског царства на Балкану. Главни камен спотицања била је територија Македоније, коју су подједнако желеле Србија, Бугарска и Грчка. Односе међу њима додатно је компликовало мешање великих сила, Аустроугарске и Русије, које су и саме имале интересе на Балкану. Пораз Османског царства у рату са Италијом 1912. године био је знак да је дошло време да се појединачни интереси држава подреде заједничком циљу – окончању турске власти на Балканском полуострву.

Услед могућности да се велике силе умешају у решавање проблема у Османском царству, балканске државе почеле су разговоре који су их довели до споразума. Прво је 1912. године склопљен српско-бугарски споразум, који је предвиђао да се територија Македоније подели тако што ће њен северни део припасти Србији, а јужни Бугарској. Територија средишње Македоније требало је да се подели после **арбитраже** руског цара. Склапајући тај споразум, Србија је свесно препустила Бугарској већи део Македоније, али је за узврат тражила излаз на Јадранско море преко албанске територије. Склопљен је грчко-бугарски савез, а затим се споразуму прикључила и Црна Гора. Тиме је заокружен процес стварања Балканског савеза.

Арбитража је радња којом завађене стране (државе) решавају спор помоћу комисије у којој су, осим представника завађених страна, и неутрални делегати.

Први балкански рат

Стање у европском делу Османског царства погоршало се током лета 1912. године. Избили су крвави нереди у којима су жртве били Срби. Балканске државе мобилисале су 578.000 војника и почеле припреме за рат. Истовремено, од Османске царевине тражено је да спроведе реформе ради заштите права хришћанских народа. Такав захтев власти у Цариграду нису желеле да прихвате.

Војне операције против Турске прва је започела Црна Гора 8. октобра 1912. године, да би јој се одмах прикључиле армије Србије, Бугарске и Грчке, које су прешле границе са Турском.

Српска војска нападала је према Санџаку, Косову и Македонији. У редовима српских дивизија, међу војницима је владало одушевљење што је њима припала част да ослободе земљу од турске власти. Цело српско друштво с нестрпљењем је очекивало победе српске војске. Српске трупе су у бици код Куманова 23/24. октобра 1912. године нанеле турским снагама велики пораз, а затим ушле у Скопље. Крајем октобра ослобођено је Косово и део Метохије. На фронту у Санџаку код Новог Пазара, српска војска спојила се са црногорским трупама које су ослободиле Пећ, седиште старе Српске патријаршије. Након ослобођења Косова, српска војска је у две колоне, током новембра, прешла у Албанију и обезбедила излаз на Јадранско море. Није наилазила на организован и озбиљнији отпор, па је освојила Тирану, Љеш и Драч.

Српска артиљерија код Битоља

Главнина српске војске наставила је напредовање кроз Македонију ка граду Битољу. У тешким борбама од 16. до 18. новембра 1912. године извојевана је важна победа над турском војском, чиме су остварени сви циљеви у том рату.

Радомир Путник (1847–1917), војничко знање стекао је на Артиљеријској школи у Београду. За начелника Главног генералштаба постављен је 1903. године. Био је заслужан за стварање модерне српске војске. У оквиру школовања и обуке официра увео је решавање тактичких задатака. Залагао се да војска добије ново и модерно наоружање. Заједно са Живојином Мишићем припремио је ратне планове за Балканске ратове и Први светски рат. Од 1912. до 1916. године био је начелник Врховне команде. После Кумановске битке постао је први војвода Војске Краљевине Србије.

Савезничке војске су, такође, са успехом напредовале. Уз помоћ две српске дивизије бугарска војска успешно је напредовала до Једрена, док је грчка војска ослободила Егејску Македонију и Солун. Изненађена ратним успесима Балканског савеза, Аустроугарска је ступила у дипломатску акцију с циљем да се по сваку цену смањи српски добитак настао захваљујући успесима на бојном пољу. Уз помоћ својих албанских штићеника, Аустроугарска је подстакла проглашење независне албанске државе 28. новембра 1912. године у Валони. Србији је потом поставила ултиматум да повуче своју војску са албанског приморја.

РАТНЕ ОПЕРАЦИЈЕ У ПРВОМ БАЛКАНСКОМ РАТУ

Лондонска конференција

Опасност од избијања европског рата натерала је велике силе да током децембра 1912. године започну у Лондону мировну конференцију како би се решила сва спорна питања на Балкану. На конференцији је одмах на почетку призната независност Албаније, што је значило да се српска војска мора безусловно повући са њених јадранских обала. Русија је уз помоћ Француске штитила интересе Србије на конференцији, настојећи да јој обезбеди што веће територијално проширење као надокнаду за повлачење из Албаније. Аустроугарска је све више подстрекивала Бугарску да уђе у рат са Србијом, док је Турској слала поруке да одустане од преговора о миру. Рат је током јануара 1913. године био настављен и бугар-

ска војска успела је да заузме Једрене, док су Црногорци освојили Скадар. Ти порази вратили су зарађене стране за преговарачки сто, а рат је завршен потписивањем мира 30. маја 1913. године.

Лондонским миром Османско царство изгубило је све територије на Балкану до линије Енос–Мидија. Скадар је одузет Црној Гори и враћен новој албанској држави. Србија, одбачена са јадранске обале, тражила је надокнаду у територији целе Вардарске Македоније, коју је сама ослободила. Бугарска је тражила део Македоније како би имала границу са Албанијом, а у исто време од Грчке је тражила Солун. Сукоби између балканских савезника око поделе освојених територија водили су ка новом рату.

Потписници Лондонског мира

Други балкански рат

Русија је покушавала да реши спорна питања између Србије и Бугарске и тако сачува Балкански савез. Србија није прихватала да се одрекне ни делића македонске територије. Оправдање за то имала је у чињеници што Бугарска није поштовала договор по ком је требало да пошаље део своје војске на то бојиште. С друге стране, повлачећи се са Јадранског мора, Србија је сматрала да се жртвовала за општу ствар, не доводећи савезнике у опасност да изгубе освојене територије.

Охрабрена од Аустроугарске, Бугарска је решила да избегне могућу арбитражу Русије и да питање Македоније реши ратом са Србијом. Без објаве рата, бугарска војска је у ноћи између 29. и 30. јуна 1913. године на реци Брегалници напала српску војску. Тако је почео Други балкански рат. Брегалничка битка трајала је осам дана, од 30. јуна до 8. јула, а српска војска успела је да порази бројније Бугаре. У исто време, Бугарској су рат објавиле Грчка, Румунија, Црна Гора и Турска. Будући да се налазила у безизлазној ситуацији, Бугарска је била принуђена да затражи мир. Рат је завршен мировним споразумом у Букурешту 10. августа 1913. године.

Букурешким миром Србији су потврђене територије Вардарске Македоније, Санџака, Косова и заједничка граница са Црном Гором. Укупно територијално проширење износило је 39.500 km^2. Грчка је добила Егејску Македонију, Епир и Западну Тракију. Бугарској је припала Пиринска Македонија и Источна Тракија. Црна Гора је добила Мојковац, Бијело Поље, Пљевља, Беране, Плав, Пећ и Ђаковицу. Турска је успела да поврати Једрене са околином.

Резултати балканских ратова

Балкански ратови имали су огроман историјски значај, јер је њима завршен процес ослобођења балканских народа од османске владавине која је трајала више од пет векова. На ослобођеним територијама срушен је турски феудални систем, чиме су створени услови за убрзани привредни и културни развој балканских држава.

Успеси српске војске у балканским ратовима пробудили су тежње српског народа који је живео у Аустроугарској монархији за уједињење са Србијом. То је додатно заоштрило односе двеју држава, што се пренело и на односе између војних савеза Антанте и Централних сила.

Јуриш српске војске на бугарске положаје

ПОВРШИНА И СТАНОВНИШТВО БАЛКАНСКИХ ДРЖАВА ПРЕ И ПОСЛЕ БАЛКАНСКИХ РАТОВА

	површина у км^2		проценат промена	становника (процена)		проценат промена
	пре	после		пре	после	
СРБИЈА	48.301	87.774	+82%	2.991.701	4.527.992	+55%
ЦРНА ГОРА	8.997	14.511	+62%	250.000	500.000	+100%
БУГАРСКА	87.142	112.168	+29%	4.337.516	4.467.006	+3%
ГРЧКА	64.784	108.602	+68%	2.666.000	4.363.000	+67%
РУМУНИЈА	131.359	138.531	+5%	7.230.418	7.516.418	+4%
ТУРСКА У ЕВРОПИ	169.250	28.183	-83%	6.130.200	1.891.000	-69%

БАЛКАН ПОСЛЕ ЗАВРШЕТКА БАЛКАНСКИХ РАТОВА

Границе Турске уочи Балканских ратова

Проширење Србије и Црне Горе после Балканских ратова

Проширење Грчке после Балканских ратова

Проширење Бугарске после Балканских ратова

ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ

1. Напиши називе најзначајнијих политичких партија у Србији од 1878. до 1903. године?

2. Шта је подразумевала Тајна конвенција коју су 1881. године потписале Србија и Аустроугарска?

3. Допуни реченице:

Краљ Александар Обреновић био је ожењен _____ . Краљевски пар убијен је у војној завери која је позната под именом _____

Вођа официра завереника био је капетан _____.

4. Објасни значење следећих појмова:

парламентарна демократија _____

царински рат _____

анексија _____

5. На линији испред тачне тврдње упиши **Т**, а на линији испред нетачне тврдње **Н**.

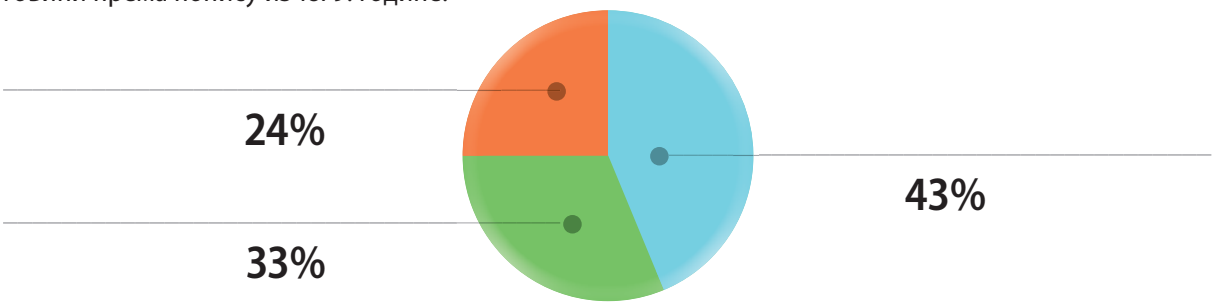
_____ Прва железничка пруга у Црној Гори изграђена је на линији Подгорица–Бар.

_____ Руска царица Марија Фјодоровна основала је Девојачки институт на Цетињу.

_____ Према Уставу из 1905. године, Црна Гора била је уређена као парламентарна монархија.

_____ Политичке странке у Црној Гори народ је прозвао клубаши и праваши.

6. На линијама (изнад процентуалних вредности) упиши вероисповест становништва у Босни и Херцеговини према попису из 1879. године.

7. Наброј територије које је обухватала Стара Србија.

8. Допуни реченице: Први балкански рат завршен је миром у _____ 30. маја 1913. године. Српску војску је без објаве рата напала_____војска, чиме је почео Други балкански рат. Битка је вођена на_____и победу је однела српска војска.

9. На карти обој територије које је Србија добила после балканских ратова.

3. ПРВИ СВЕТСКИ РАТ (1914–1918)

АНТАНТА
ЦЕНТРАЛНЕ СИЛЕ
ЗАПАДНИ ФРОНТ
ИСТОЧНИ ФРОНТ

СОЛУНСКИ ФРОНТ
РЕВОЛУЦИЈА У РУСИЈИ
ВЛАДИМИР ИЛИЧ ЛЕЊИН
УЛАЗАК САД У РАТ
ВУДРО ВИЛСОН

gettyimages®

3.1 СВЕТ У ВЕЛИКОМ РАТУ

Рат који је избио 1914. године био је по размерама највећи сукоб у дотадашњој историји света, због чега је до избијања Другог светског рата називан Велики рат. Најтежи сукоби одиграли су се у Европи, али је рат вођен и у деловима Азије и Африке, на светским морима и океанима. У Првом светском рату погинуло је око 10 милиона људи, а око 20 милиона је рањено. Нестало је немачко, аустроугарско, руско и Османско царство, а на рушевинама старих настале су нове државе.

Велике силе и међународне кризе

У деценији пред Први светски рат у односима сукобљених европских држава избило је неколико криза које су могле да изазову европски рат. Једна од њих била је и мароканска криза 1905. и 1911. године, која је настала јер се Немачка супротстављала француском продору у Мароко. Као највећи проблем у Европи наметало се балканско питање.

На Балкану су се испреплетали различити утицаји великих сила, националне тежње балканских народа и опадање моћи Османског царства. Велику кризу на Балкану отворила је Аустроугарска анексијом Босне и Херцеговине 1908. године. Криза је названа анексиона и изазвала је оштре реакције великих сила, првенствено Русије, која је, такође, имала интересе на Балкану.

Сарајевски атентат, илустрација из европске штампе 1914. године

Следећа озбиљна криза избила је 1912. године, када је почео Први балкански рат, у којем су балкански савезници (Србија, Бугарска, Грчка и Црна Гора) поразили Османско царство и поделили његове европске територије. Криза око поделе територија и мешање Аустроугарске, која је Србији спречила излазак на Јадранско море, додатно су компликовали ситуацију на Балкану.

Узроци и повод

Узроци Првог светског рата били су политичка, војна и економска супротстављеност великих сила, груписаних у два војно-политичка савеза: Антанту (Француска, Велика Британија и Русија) и Централне силе (Немачка, Аустроугарска). Један од најважнијих узрока рата било је настојање Немачке да се изврши нова подела света. Изградњом железничке пруге од Берлина до Багдада Немачка је намеравала да продре на Блиски исток, богат нафтом. Изградњом велике поморске флоте покушавала је да загосподари светским морем и води светску политику, угрожавајући водеће силе: Велику Британију и Француску.

Повод за избијање Првог светског рата био је Сарајевски атентат. Гаврило Принцип извршио је атентат на Франца Фердинанда, аустроугарског престолонаследника, на Видовдан, 28. јуна 1914. године.

Аустроугарска је оптужила Србију и упутила јој **ултиматум**, захтевајући кажњавање криваца.

Неспремност Србије да прихвати све тачке ултиматума Аустроугарска је искористила као повод да јој објави рат. Уз подршку Немачке, свог најважнијег савезника, то је учинила 28. јула 1914. године. Русија, савезник Србије на Балкану, објавила је рат Аустроугарској. У наставку кризе у ратни сукоб ушле су све државе оба војно-политичка савеза. У рат су увучене и мање државе попут неутралне Белгије, коју је напала Немачка. Европа се нашла у Великом рату.

Ултиматум јесте захтев праћен претњом коју једна држава упућује другој и у случају неприхватања објављује јој рат.

НОРВЕШКА
ШВЕДСКА
Ботнички з.
Фински з.
Оњега ј.
Ладога ј.
Сан Петербург
Чудско ј.
Венер ј.
Ветер ј.
ШКОТСКА
СЕВЕРНО МОРЕ
ДАНСКА
Јитландска битка
БАЛТИЧКО МОРЕ
Рига
Зап. Двина
ВЕЛИКА БРИТАНИЈА
Мазурска језера
Таненберг
Лондон
Темза
ХОЛАНДИЈА
Берлин
НЕМАЧКА
РУСИЈА
ПОЉСКА
Брест-Литовск
ИСТОЧНИ ФРОНТ
Белгија
Сена
Париз
ЛУКС.
Битка на Марни
Верден
Марна
ЗАПАДНИ ФРОНТ
ФРАНЦУСКА
Беч
АУСТРОУГАРСКА
УКРАЈИНА
Одеса
ШВАЈЦАРСКА
Капорет
ИТАЛИЈАНСКИ ФРОНТ
Рона
Београд
Церска битка
Колубарска битка
РУМУНИЈА
МОНАКО
АНДОРА
БОСНА
СРБИЈА
ЦРНО МОРЕ
ЈАДРАНСКО МОРЕ
ЦРНА ГОРА
БУГАРСКА
ИТАЛИЈА
Рим
Константинопољ
АЛБАНИЈА
СОЛУНСКИ ФРОНТ
Галиполје
ТИРЕНСКО МОРЕ
ЈОНСКО МОРЕ
ЕГЕЈСКО МОРЕ
ТУРСКА
СРЕДОЗЕМНО МОРЕ
ГРЧКА
АЛЖИР
ТУНИС
Централне силе
Силе Антанте и њихови савезници
Неутралне земље
Окупиране области
Велике битке
Области главних борби
Најдаље немачко напредовање на Источном фронту

ЗАРАЂЕНЕ СТРАНЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	
АНТАНТА	**ЦЕНТРАЛНЕ СИЛЕ**
Велика Британија, Француска, Русија	**Немачка и Аустроугарска**
Србија, Белгија, Јапан	Турска
Италија (1915)	Бугарска (1915)
Румунија (1916)	
Грчка и САД (1917)	

Хронологија ратних дејстава

Источни фронт

Западни фронт

Желећи да избегне рат на два фронта, против Француске и Русије, Немачка је планирала да брзим и изненадним нападом преко Белгије порази Француску и избаци је из рата. Потом би снаге пребацила на исток, против Русије, рачунајући на спору руску мобилизацију. Аустроугарска је намеравала да брзо заврши рат у Србији и усредсреди се на рат против Русије.

Аустроугарска офанзива заустављена је у биткама на Церу у августу и Колубари у новембру и децембру 1914. године. У бици на реци Марни, северно од Париза, заустављена је и немачка офанзива преко Белгије. Разлог неуспеха био је изненађујуће брзи руски продор на истоку, због којег су Немци морали да ангажују део трупа предвиђених за напад на Француску. Руска офанзива заустављена је код Мазурских језера, али је немачки ратни план да избегне рат на два фронта пропао.

Доласком британских трупа у Француску и Белгију крајем 1914. године, простор од Ламанша до Швајцарске био је прекривен рововима. Формиран је Западни фронт, чија се линија до краја рата врло мало померала. На другој страни Европе, од Балтичког мора до Румуније, простирао се много покретљивији Источни фронт. Аустроугарска и Србија сукобиле су се на Балканском ратишту.

Ратна 1915. година

Наставак рата најавио је дуге и исцрпљујуће борбе. Обе стране желеле су да прво из рата избаце најслабије противнике. Велика Британија и Француска покушале су да искрцавањем трупа на полуострву Галипољу овладају мореузом Дарданели, поразе Турску и повежу се са Русијом. Дарданелска операција, вођена од фебруара до октобра 1915. године, завршила се потпуним неуспехом. Остаци трупа пребачени су у Солун, у чијој је широј околини образован Солунски фронт. Антанта је успела да на своју страну привуче Италију,

са којом је у априлу 1915. године потписала тајни Лондонски уговор. Ушавши у рат, Италија је на реци Сочи отворила нови фронт према Аустроугарској.

ЛОНДОНСКИ УГОВОР

Лондонски уговор потписан је 26. априла 1915. године. Предвиђао је да Италија после рата од Аустроугарске добије: јужни Тирол, Јулијску крајину са градовима Трстом, Горицом и Постојном, Истру и Кварнерска острва, велике делове северне и средње Далмације, са градовима Задром и Шибеником и најважнија јадранска острва. На тим територијама живело је мешовито немачко, италијанско и јужнословенско становништво. Италија је у Албанији требало да добије острво Сасано и луку Валона. Тајни уговор изазвао је велике расправе на Мировној конференцији 1919. године, отварајући јадранско питање око којег су се спориле Италија и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, створена после рата.

Бугарска је ушла у рат у септембру 1915. године на страни Централних сила, које су јој обећале територијално проширење у Македонији и Србији. Офанзива здружених немачких, аустроугарских и бугарских снага против Србије почела је у октобру, а завршена у децембру 1915. године. Србија је окупирана, али се непоражена српска војска преко северне Албаније повукла у савезничку Грчку.

Ратна 1916. година

Током 1916. године вођене су највеће битке. Немачка је покушала да снажним нападом код Вердена пробије Западни фронт. У вишемесечним борбама, од фебруара до јула 1916. године, на обе стране погинуло је око 600.000 војника, али је француска одбрана издржала. Да би ослабили немачки притисак на Верден, Британци су у јуну 1916. године покренули офанзиву на реци Соми у којој су већ првог дана изгубили 60.000 војника. Први пут у историји користили су ново оружје – тенк. И поред тога, до краја битке у децембру 1916. године напредовали су свега неколико километара.

На Источном фронту, Антанта је појачана уласком Румуније у рат у августу 1916. године. Исте године покренута је велика руска офанзива генерала Брусилова против Аустроугарске у Галицији. Уз помоћ немачке војске та офанзива је заустављена. Централне силе су у даљем продору поразиле и Румунију, која је капитулирала у децембру 1916. године.

Солунски фронт образован је у лето 1916. године на простору од Јадранског мора до Солуна. Главнину снага чинили су француски и српски војници, а било је и британских и италијанских. После почетних успеха против бугарских јединица и освајања Битоља у Македонији, фронт се стабилизовао све до септембра 1918. године.

Фронт на Галипољу, новинска илустрација из 1915. године

Ратне 1917. и 1918. године

Рат је настављен несмањеном жестином, иако су обе стране војно и економски биле исцрпљене. Услед стравичних разарања и огромних губитака, опао је и морал војника.

Немачка је у фебруару 1917. године донела одлуку о неограниченом подморничком рату. Немачке подморнице од тада су потапале и неутралне бродове који су пловили ка савезничким лукама. Последице су биле далекосежне. Потапање америчког брода *Лузитанија* било је повод да Сједињене Америчке Државе (САД) уђу у рат на страни Антанте у априлу 1917. године.

САД су водиле политику немешања у европске сукобе, али је амерички извоз у државе Антанте порастао неколико пута од почетка рата. Зависне од увоза, чланице Антанте морале су да узимају и велике америчке зајмове. Победа Антанте за САД је на тај начин постала и економски важна. Вудро Вилсон, амерички председник, схватио је да ће САД моћи да и након рата имају утицај у Европи једино уколико уђу у сукоб. Образлажући пред Конгресом одлуку о уласку у рат, Вилсон је рекао: *„Ништа на свету не сме да угрози демократију."*

У Русији, у којој је стање било веома тешко и која је до тада већ изгубила неколико милиона војника, у фебруару 1917. године избила је револуција у којој је збачен цар. То је изазвало кризу на Источном фронту, коју су Централне силе искористиле за напредовање. Како се стање у Русији погоршавало, у јесен те године избила је бољшевичка Октобарска револуција. Нова влада склопила је почетком децембра примирје са Централним силама, а у марту 1918. године и неповољан Брестлитовски мир, после којег је Русија изашла из рата. Источни фронт је расформиран, а Немачка је могла све снаге да пребаци на запад.

БРЕСТЛИТОВСКИ МИР

Брестлитовски мир склопљен је 3. марта 1918. Нова совјетска власт у Русији била је приморана да прихвати неповољне услове мира како би окончала рат и стабилизовала стање у земљи после револуције. Мировним уговором Централним силама препуштена је огромна територија која је обухватала Пољску, балтичке земље, Белорусију и Украјину. После капитулације Немачке 1918. године совјетска влада поништила је Брестлитовски мировни уговор.

Амерички војници на Западном фронту

Тек тада се показало колико је био значајан улазак САД-а у рат. Прве јединице америчке војске стигле су у Европу управо у фебруару 1918. године.

Немачка војска је од марта до јула 1918. године покренула три офанзиве покушавајући да пробије Западни фронт и добије рат. Све три биле су неуспешне. Контраофанзива савезника уследила је и на Западном и на осталим фронтовима. Солунски фронт пробијен је 15. септембра. Већ 29. септембра капитулирала је Бугарска, а дан касније и Турска. Аустроугарска је капитулирала 3. новембра, а Немачка 10. новембра 1918. године, признавши војни пораз у Компијенској шуми, недалеко од Париза. Први светски рат је завршен.

ВОЈНИ И ЦИВИЛНИ ГУБИЦИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ:

Русија – 5.000.000
Немачка – 2.000.000
Француска – 1.400.000
Србија – 1.300.000
Аустроугарска – 1.000.000
Велика Британија – 800.000
Италија – 500.000
Турска – 400.000
Румунија – 200.000
Белгија – 100.000

3.2 ЕВРОПСКО ДРУШТВО У РАТУ

Пре XX века било је мало ратова који су обухватали читаво друштво неке државе. Од 1914. године у Европи и свету вођени су ратови у којима су учествовали сви друштвени слојеви. У свим европским државама учесницама Првог светског рата извршена је општа мобилизација мушког становништва. Одлазак на фронт одраслих мушкараца, најспособнијих за рад, испразнио је фабрике које су морале да раде пуном паром како би задовољиле потребе за ратним материјалом и новцем. Жене су почеле да раде послове које су до тада обављали само мушкарци, а та једнакост у обављању послова допринела је да се женама после рата омогући право гласа.

Заробљени британски тенк

Промене у привреди

Држава је у Првом светском рату контролисала читав привредни живот земље: ко, шта, где и у коликој мери производи.

Дуготрајна непромењена ситуација на Западном фронту утицала је на обе зараћене стране да покушају да одлучујући пробој остваре применом модерне технологије. Захваљујући развијеној хемијској индустрији, Немци су, први пут у историји, користили отровни гас, то јест бојне отрове. Британци су предњачили у изради оклопног возила са гусеницама за које се и данас користи назив тенк. Тенк је касније усавршаван, као и бојни отрови, то јест хемијско оружје, иако је њихова употреба забрањена Женевском конвенцијом 1925. године.

ЖЕНЕВСКИ ПРОТОКОЛ

Женевски протокол (конвенција) о забрани употребе хемијских и бактериолошких средстава у рату потписан је 17. јуна 1925. године. Потписивање протокола није гаранција да држава потписница нема хемијско наоружање. И данас га многе државе имају. У ирачко-иранском рату (1980–1988) коришћено је хемијско оружје, чиме је прекршен Женевски протокол.

Употребљавана су и друга достигнућа индустријске цивилизације. Аероплан (авион) коришћен је за извиђање, а касније и за бомбардовање.

Подморнице су се користиле за пресецање непријатељских линија снабдевања јер су се обе стране снабдевале морем. Много више су их користили Немци, разбијајући на тај начин поморску блокаду коју је спроводила јача британска флота.

Ослепљени војници, жртве напада бојним отровом

Промена начина живота

Када је почео Први светски рат, војници су на фронт кретали са осмехом, уз музику и песму, верујући да ће се кућама вратити до Божића, као победници. Живот на Западном фронту био је веома тежак. Новопридошли војници боравак на првој линији

Немачки војници одлазе на фронт

рачунали су у данима, понекад и сатима. Време су проводили у блатњавим рововима, у којима се ширила зараза. Искуство свакодневног живота на фронту било је много друкчије од живота у позадини какав су војници познавали пре рата.

Дуготрајни исцрпљујући рат, непромењене линије фронта и велики број жртава веома су утицали на морал војника и цивилног становништва. Свакодневни живот људи у позадини такође се променио, будући да је радно време у фабрикама продужено. Школе и друге јавне институције нису радиле, а због контроле у снабдевању, ни животних намирница није било довољно. На плакатима, разгледницама, у штампи, уџбеницима и на јавним предавањима позивало се на међусобну солидарност и одрицање зарад будућности нације и државе, на јединство ради победе. Све државе које су учествовале у Првом светском рату користиле су **пропаганду** да би придобиле подршку јавности, регрутовале нове војнике или приказале злочиначке акције непријатеља.

Зараћене стране приказивале су себе као борце за правду, док су варваризам и зло увек приписивани супротној страни. Представе које су европски народи на такав начин створили једни о другима касније су биле велики проблем у покушајима помирења и сарадње међу државама.

Пропаганда је ширење, распростирање. То је облик друштвене комуникације којим се жели постићи промена у мишљењу, ставовима, понашању и акцијама појединаца или група како би се придобили за одређене идеје и ставове.

Песимизам у уметности

На почетку рата песници и књижевници су у својим делима величали борбу, победу, храброст и жртвовање за отаџбину. Како је рат одмицао, патриотизам је смењиван очајем и песимизмом. Уметници су све више приказивали ужасе и бесмисао рата, критикујући пропаганду коју су спроводиле све државе. Песимизам се јасно могао видети у књизи *Пропаст Запада* (1918) немачког филозофа и историчара Освалда Шпенглера.

Током Првог светског рата настао је уметнички покрет дадаизам, заснован на негацији и одбацивању уметничких правила.

Један од најпознатијих књижевника после Првог светског рата био је Томас Ман, немачки писац. Његово најпознатије дело је *Чаробни брег*, чија је радња смештена у санаторијум у Швајцарској, у коме јунаци из свих крајева Европе расправљају о манама западне цивилизације.

Људи су различито доживели Први светски рат и гледали на њега. Писац Ерих Мариа Ремарк служио је у немачкој војсци на Западном фронту, а после рата написао познати антиратни роман *На Западу ништа ново*.

An das deutsche Volk!

Hellflammende Entrüstung und heiliger Zorn
werden jedes deutschen Mannes und Weibes Kraft verdoppeln;

Wilhelm I. R.

Пропагандни плакат на коме пише: *Победа за немачки народ*

3.3 РЕВОЛУЦИЈА У РУСИЈИ И КРАЈ ЦАРСТАВА У ЕВРОПИ

Царска Русија била је једна од најзаосталијих држава у Европи крајем XIX века. Руски цареви и високо племство кочили су покушаје увођења друштвених реформи и политичких слобода. Већина становништва, углавном сељаштва, живела је у беди. После пораза у Кримском рату, у Русији је укинуто кметство, а 1905. године, после пораза у рату са Јапаном, избила је револуција која је била неуспешна. Почетак Првог светског рата изазвао је погоршање ионако тешког стања и проузроковао избијање нове револуције у марту 1917. године. Та револуција се у Русији звала Фебруарска револуција због разлике у јулијанском и грегоријанском календару.

Фебруарска револуција

До почетка 1917. године Русија је у Првом светском рату изгубила око пет милиона становника. Цене основних животних намирница и трошкови живота порасли су седам пута од јула 1914. године. Снабдевање храном скоро да је престало. У прва два месеца 1917. године избило је више од хиљаду штрајкова. Један од таквих, у Петрограду, престоници Русије, прерастао је у револуцију. За успех те револуције било је пресудно то што се војска прикључила народу. Војници петроградског гарнизона одбили су да пуцају у грађане на улицама.

Николај Други Романов (1894–1917), руски цар. Ухапшен је 18. марта 1917. године и са целом породицом одведен у Царско село, резиденцију Романових. Крајем јула исте године породица је пребачена у град Тоболск, а крајем маја 1918. године у град Јекатеринбург. По наређењу нове бољшевичке власти, породица Романових стрељана је 17. јула 1918. године. Династија Романових владала је Русијом од 1613. године. Посмртни остаци пронађени су тек 1998. године и положени у цркви св. Петра и Павла у Петрограду.

Под притиском револуционарних догађаја, руски цар Николај Други Романов повукао се са власти 15. марта 1917. године, чиме је у Русији укинута монархија. Била је то либерална револуција која је требало да уведе демократску републику. Власт у земљи преузела је Привремена влада, поред које је образован и Петроградски **совјет**, који су чинили **бољшевици**, присталице револуционарног социјализма. Они су у рушењу цара видели само први корак ка социјалистичкој револуцији и успостављању социјалистичког друштва у Русији.

Привремена влада заказала је за крај 1917. године изборе за уставотворну скупштину, после којих је нова скупштина требало да донесе нови Устав Русије. Нова влада обећала је сељацима да ће расподелити земљу и наставити рат против Централних сила. Петроградски совјет био је одлучно против наставка рата.

Владимир Илич Лењин, вођа бољшевика, стигао је у Русију из Швајцарске, преко немачке територије, у априлу 1917. године. Током лета ситуација у Русији нагло се заоштравала. Офанзива на фронту

Петроградски **совјет** или савет је веће тело састављено од представника радника и војника, а касније и сељака.

Бољшевици - назив потиче од руске речи *боље*, што значи већина. Бољшевичка партија настала је цепањем Руске социјалдемократске радничке партије на два дела: многобројније бољшевике и малобројније мењшевике (мење – мање). Политичка идеологија бољшевика (бољшевизам) предвиђала је револуционарно преузимање власти и успостављање власти једне класе (радничке) и једне партије (бољшевичке, комунистичке).

је пропала и војници су напуштали ратиште. У руским селима бољшевици су од велепоседника насилно одузимали земљу и уништавали њихову имовину.

По доласку у Русију, Лењин је изнео програм који се састојао од четири тачке: моментални мир са Централним силама, подела земље сељацима, одузимање фабрика власницима и њихово додељивање на управу радницима, признавање Петроградског совјета за врховну власт у земљи уместо Привремене владе.

Владимир Илич Уљанов Лењин (1870–1924), правник, филозоф, политичар и државник. Потицао је из учитељске породице. Због својих политичких ставова провео је годину дана у затвору и три године у прогонству у Сибиру. Био је оснивач Бољшевичке партије у Русији. Од 1908. године био је у изгнанству у Женеви. После Октобарске револуције био је на челу совјетске Русије. Умро је 22. јануара 1924. године. Његово тело је након смрти балсамовано и може се видети у Лењиновом маузолеју, који се налази на Црвеном тргу у Москви.

Октобарска револуција

Декрет је писмена наредба која има законску моћ.

Диктатура пролетаријата је неограничена власт радничке класе.

Почетком новембра 1917. године Лењин је бољшевицима наредио да силом преузму власт. У ноћи између 6. и 7. новембра (октобар по јулијанском календару) бољшевици, који су контролисали војску, заузели су главне тачке у граду, пошту, железничку станицу и електране. Крстарица *Аурора* усмерила је своје топове ка Зимском дворцу, седишту Привремене владе, коју више није имао ко да брани. Дворац је заузет, а Привремена влада збачена. Власт у земљи преузео је Петроградски совјет, који је образовао нову владу – Совјет народних комесара, на чијем је челу био Лењин. Први циљ револуције, преузимање власти, био је успешно завршен. Лењин је одмах потписао два документа: **Декрет** о миру, којим је окончан рат, и Декрет о земљи, који је укидао приватно власништво над земљом у Русији. Била су то главна обећања бољшевика.

Остало је питање избора и уставотворне скупштине. На изборима одржаним децембра 1917. године већину су добили умерени социјалисти – есери, представници сељаштва. Лењин је, међутим, тражио да совјети добију сву власт јер је сматрао да скупштина не одражава право стање у Русији. Скупштина се састала у јануару 1918. године, али су војска и морнари опколили зграду, а Лењин је донео декрет о распуштању народне скупштине. Тиме је прекршено начело владавине већине (демократија) у име владавине једне класе – радничке, која се називала и пролетаријат. У Русији је успостављена **диктатура пролетаријата**. У марту 1918. године Бољшевичка партија променила је име у Комунистичка партија.

Противници бољшевика нису желели да прихвате насилно, револуционарно преузимање власти. Непријатељи нове власти биле су различите политичке групе, од монархиста и либерала до умерених социјалиста. Грађански рат у Русији био је на помолу.

Џон Рид (1887–1920), амерички новинар. Извештавао је са европских фронтова за време Првог светског рата. Написао је и репортажу о Србији 1915. године. Његова дела *Десет дана који су потресли свет* и *Црвена Русија* сматрају се најбољим хроникама руске револуције. Сахрањен је под зидинама Кремља у Москви.

Рушење немачког и аустроугарског царства

Први светски рат није само у Русији изазвао политичка и друштвена превирања. Револуционарни талас захватио је и Немачку и Аустроугарску.

Силе Антанте дуго нису подржале покрете за национално ослобођење у Аустроугарској. Антанта и САД прихватиле су рушење Аустроугарске тек у јесен 1918. године. Једино је Вудро Вилсон у пролеће те године, у складу са својим програмом *14 тачака*, који је предвиђао право народа на самоопредељење, говорио о аутономији народа у оквиру Аустроугарске. Историјске тежње за слободом и организовањем властите државе или уједињење са већ постојећом државом својих народа, словенски и други народи у Аустроугарској почели су да остварују. Представници различитих народа (Пољака, Чеха и Словака, Румуна, Хрвата, Словенаца и Срба) у саставу Аустроугарске образовали су током октобра 1918. своја народна већа, која су једно за другим проглашавала независност од Аустроугарске.

Карикатура немачког цара Вилхелма Другог

Био је то први корак у процесу стварања нових држава на тлу Аустроугарске. Карло Први, последњи аустроугарски цар, повукао се са престола 12. новембра 1918. године. Следећег дана Аустрија је проглашена за републику, а током наредне недеље исто се догодило и у Мађарској (Угарској). Хабзбуршка монархија (од 1867. Аустроугарска) престала је да постоји после четири века.

Најутицајнији човек у Немачкој крајем Првог светског рата био је генерал Фридрих фон Лудендорф. Увиђајући да Немачка губи рат и да се стање у земљи погоршава, он је крајем септембра 1918. године саопштио цару Вилхелму Другом да Немачка мора да тражи примирје. Од цара је тражио и да се формира нова демократска влада која би преговарала са Антантом. На тај начин желео је да одговорност за прихватање тешких услова мира пребаци на либералне политичке странке. Сматрао је да немачка војска није поражена војнички и да је за њене официре испод части да прихвате предају.

Ситуација у Немачкој у међувремену је постајала све тежа. Како је војнички пораз на фронту бивао све извеснији, тако је све више људи протестовало и тражило окончање рата. Многи политичари, али и остали грађани, највећу препреку миру видели су у цару Вилхелму. Временом су чак и представници војске почели да траже да се цар повуче. Противници царства сматрали су да Немачка може добити боље услове мира ако постане република.

Почетком новембра 1918. године побунили су се морнари у немачкој луци Кил. У многим немачким градовима успостављени су совјети радника и војника који су преузимали власт. Талас штрајкова које су организовали социјалисти и синдикати преплавио је Немачку. Цар Вилхелм предао је власт 9. новембра 1918. године и напустио Немачку. Остатак живота провео је у Холандији. Никада није одговарао за ратне злочине за које је био оптуживан.

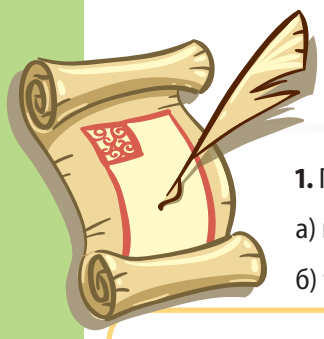
Немачком се ширила револуција. У Минхену су револуционари прогласили Баварску совјетску републику. Расписани су избори за уставотворну скупштину, али је Комунистичка партија Немачке одбила да учествује на њима. Под њеним вођством у Берлину је у јануару 1919. године избио устанак радника. Војска је у крви угушила покушај успостављања диктатуре пролетаријата, а Роза Луксембург, која је била на челу Комунистичке партије, ухапшена је и стрељана. Новоизабрана уставотворна скупштина, која се почетком фебруара 1919. године састала у граду Вајмару, далеко од нереда, изгласала је нови устав којим је Немачка постала република.

Роза Луксембург (1871–1919), једна од вођа пољског и немачког радничког покрета и оснивач Комунистичке партије Немачке.

Током пролећа 1919. године немачка армија угушила је све револуционарне покрете у градовима. Баварска совјетска република уништена је 1. маја 1919. године. Револуција у Немачкој и покушај успостављања социјалистичке (совјетске, комунистичке) власти нису успели.

Немачку је чекало потписивање мировног уговора у Версају.

ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ

1. Главни узрок Првог светског рата је:

а) питање опстанка Турске на Балкану

б) убиство Франца Фердинанда у Сарајеву

в) немачка тежња ка колонијалном ширењу

г) британско-руске супротности у Азији

2. На линијама упиши називе сукобљених блокова у Првом светском рату и називе држава чланица:

_____

1 _____

2 _____

3 _____

_____

1 _____

2 _____

3 _____

3. Која је држава ушла у Први светски рат на страни Антанте у априлу 1917. године:

а) Русија б) Сједињене Америчке Државе в) Италија г) Румунија

4. Наведи називе свих фронтова који су формирани у Првом светском рату:

_____

5. Поред битака и догађаја из Првог светског рата упиши одговарајућу годину:

_____ битка на Марни

_____ битка на Соми

_____ битка код Мазурских језера

_____ Дарданелска операција

_____ Брестлитовски мир

_____ битка код Вердена

_____ улазак Бугарске у рат

_____ Лондонски уговор

_____ капитулација Немачке

_____ офанзива генерала Брусилова

6. Цар Николај Други Романов повукао се са власти после _____ револуције која је _____ године избила у _____. Неколико месеци касније избила је и _____ револуција коју су извели _____. Њихов вођа био је _____ _____.

7. Декретом о распуштању уставотворне скупштине у Русији је успостављена:

а) монархија б) диктатура пролетаријата в) демократија г) либерална република

8. Следеће тврдње означи као тачне (**Т**) или нетачне (**Н**):

а) Аустроугарска монархија распала се у новембру 1918. године. **Т** **Н**

б) Представници словенских народа у Аустроугарској формирали су народна већа ради очувања Аустроугарске. **Т** **Н**

в) Немачки цар Вилхелм Други потписао је примирје са силама Антанте и расписао изборе за уставотворну скупштину. **Т** **Н**

г) Уставотворна скупштина у граду Вајмару прогласила је 1919. године Немачку за републику. **Т** **Н**

д) На челу Комунистичке партије Немачке била је Роза Луксембург. **Т** **Н**

9. Повежи одговарајуће појмове:

а) бојни отров	1. уметнички правац
б) дадаизам	2. ново оружје
в) тенк	3. Женевски протокол
г) пропаганда	4. право гласа
д) жене у фабрикама	5. подршка јавности

4. СРБИЈА И ЦРНА ГОРА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

САРАЈЕВСКИ АТЕНТАТ
ПРВИ СВЕТСКИ РАТ
БАЛКАНСКИ ФРОНТ
СРПСКА ВЛАДА 1914 – 1918.
ЕПИДЕМИЈА

ПОВЛАЧЕЊЕ ПРЕКО АЛБАНИЈЕ
СРПСКА ВОЈСКА
СОЛУНСКИ ФРОНТ
ОКУПАЦИЈА СРБИЈЕ 1915 – 1918.
ТЕРОР И ЗЛОЧИНИ
ТОПЛИЧКИ УСТАНАК
ДОБРОВОЉЦИ
НИШКА ДЕКЛАРАЦИЈА
ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕЈА
ЈУГОСЛОВЕНСКИ ОДБОР
КРФСКА ДЕКЛАРАЦИЈА
НАРОДНО ВИЈЕЋЕ СХС
УЈЕДИЊЕЊЕ
ГАВРИЛО ПРИНЦИП
СТЕПА СТЕПАНОВИЋ
ЖИВОЈИН МИШИЋ
ПЕТАР БОЈОВИЋ
АЛЕКСАНДАР ПРВИ КАРАЂОРЂЕВИЋ
АНТЕ ТРУМБИЋ

4.1 СРБИЈА РАТНЕ 1914. ГОДИНЕ

Суђење припадницима организације Млада Босна

Франц Фердинанд, аустроугарски престолонаследник, убијен је на Видовдан, 28. јуна 1914. године, у Сарајеву. Атентат су извршили чланови организације Млада Босна.

Млада Босна је омладинска организација која се борила против окупације и припајања Босне и Херцеговине Аустроугарској.

Атентатори и њихови помагачи одмах су похапшени. Истрага је показала да су атентатори боравили у Београду, где су од мајора српске војске Војислава Танкосића добили оружје.

Објава рата

Влада Краљевине Србије званично је осудила атентат, а на територији Србије ухапшене су све особе које су имале везе са атентаторима. Тражила се подршка Русије и Француске у дипломатском посредовању ради очувања мира. Војни кругови у Бечу били су чврсто решени да Сарајевски атентат искористе да зарате са Србијом. Ради тога је састављен ултиматум од десет тачака. Захтеви су били такви да их једна независна држава није могла прихватити. Аустроугарски посланик предао је ултиматум српској влади 23. јула 1914. године.

АУСТРОУГАРСКИ УЛТИМАТУМ СРБИЈИ

„...Краљевска (српска) влада обавезује се:

1. Да забрани сваку публикацију којом се изазива мржња и презрење Монархије и чија је општа тежња упућена против територијалног интегритета Аустроугарске;

2. Да одмах распусти друштво звано Народна одбрана, да конфискује сва његова средства за пропаганду и да исто тако поступи са осталим друштвима и удружењима у Србији која се баве пропагандом против Аустроугарске монархије;

3. Да избаци без одлагања из јавне наставе у Србији, како у погледу наставног особља тако и у погледу наставних средстава, све оно што служи или би могло да послужи стварању пропаганде против Аустроугарске;

4. Да уклони из војске и из администрације уопште све официре и чиновнике криве за пропаганду против Монархије Аустроугарске, чија имена и дела аустроугарска Влада задржава себи право да накнадно саопшти српској влади;

5. Да прими сарадњу у Србији органа царско-краљевске владе ради угушивања превратничког покрета против територијалног интегритета Аустроугарске монархије;

6. Да отвори судску истрагу над оним присталицама у завери од 15. (28) јуна 1914. год. који се налазе на територији српској; органи које упути аустроугарска влада узеће учешћа у овој истрази;

7. Да одмах притвори мајора Воју Танкосића и лице под именом Милан Циганoвић, службеника српске државе, који су компромитовани резултатом сарајевске истраге;

8. Да спречи успешним мерама учешће српских власти у противзаконом протурању оружја и експлозива преко границе, да отпусти и строго казни пограничне чиновнике у Шапцу и Лозници који су криви што су помагали извршиоце сарајевског злочина олакшавши им прелазак преко границе;

9. Да дâ обавештења царско-краљевској влади о неоправданим изјавама виших државних чиновника како у Србији тако и на страни, који се, мада су заузимали званичан положај, нису уздржавали да се после атентата од 15. (28) јуна непријатељски изражавају у интервјуима о Аустроугарској;

10. Да без одлагања извести царско-краљевску владу о извршењу мера поменутих у предњим тачкама. Царско-краљевска влада очекује одговор до суботе 25. овог месеца до шест часова по подне...“

Две тачке ултиматума, пета и шеста, нису биле прихватљиве за Србију јер су захтевале да на њеној територији друга држава хапси и истражује њене грађане, а затим и да учествује у евентуалном судском процесу. Влада је размотрила ултиматум и закључила да не може прихватити спорне тачке чак и ако би српско одбијање значило почетак рата. Љуба Јовановић, министар просвете, том приликом је рекао: „Не остаје ништа друго него да се гине." У одговору предатом аустроугарском посланику влада је прихватила све тачке ултиматума осим шесте, за коју је понуђен компромис да спор реши Међународни суд. Очекујући негативан одговор, истог часа када му је званично уручен, посланик је напустио Краљевину Србију. Аустроугарска је објавила рат Србији обичним поштанским телеграмом 28. јула 1914. године. После само три дана, локални рат између две суседне државе прерастао је у светски рат.

Мобилизација и ратни планови

Краљевина Србија рат је дочекала неспремна. После два тешка балканска рата и велике албанске побуне на Косову током јесени 1913. године, српска војска била је исцрпљена. Губици у људству били су велики, а артиљеријско оружје истрошено. Недостајала је војна опрема, артиљеријске гранате и велики број пушака. Српска војска мобилисала је око 420.000 војника. Црна Гора је као српска савезница објавила рат Аустроугарској 6. августа, а њена војска бројала је око 45.000 војника. Договор о војној сарадњи двеју држава постигнут је пред избијање рата. Српска врховна команда је у својим ратним плановима очекивала главни удар непријатеља са севера, преко Саве и Дунава, у правцу Моравске долине.

Добровољци полажу заклетву

Јединице **I позива** чинили су мушкарци од 21. до 31. године, јединице **II позива** мушкарци од 32. до 37. године.

ШЕМА ОРГАНИЗАЦИЈЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ

Врховни командант:
Регент Александар Карађорђевић
Начелник генералштаба:
Војвода Радомир Путник
Заменик начелника генералштаба:
Генерал Живојин Мишић

I АРМИЈА

Командант:
Генерал Петар Бојовић
- Тимочка дивизија
I позива
- Тимочка дивизија
II позива
- Моравска дивизија
II позива
- Коњичка дивизија
II позива

II АРМИЈА

Командант:
Генерал Степа Степановић
- Шумадијска дивизија
I позива
- Моравска дивизија
I позива
- Дунавска дивизија
I позива
- Комбинована дивизија

III АРМИЈА

Командант:
Генерал Павле Јуришић - Штурм
- Дринска дивизија
I позива
- Дринска дивизија
II позива

УЖИЧКА ВОЈСКА

Командант:
Генерал Милош Божановић
- Шумадијска дивизија
II позива
- Ужичка Бригада

Аустроугарска је за напад на Србију одредила своју Балканску војску, чији је командант био генерал Оскар Потиорек. Његов план напада предвиђао је да се главни удар изведе из правца Босне преко реке Дрине. Брзим продором до Ниша, Аустроугарска је намеравала да пресече територију Србије на два дела и тако је војнички порази. Истовремено, бечкој Врховној команди журило се да што пре заврши рат са Србијом како би своје армије пребацила на фронт са Русијом.

Српска артиљерија заузима положаје на Церу, август 1914. године

Церска битка

Операције аустроугарске Балканске војске против Србије почеле су 12. августа 1914. године преласком реке Дрине.

Јединице Друге армије су у ноћи између 15. и 16. августа 1914. године код села Текериша на планини Церу започеле битку у којој су нанеле одлучујући пораз аустроугарској војсци, после чега се непријатељ повукао назад у Босну. Победа српске војске на Церу уједно је била и прва савезничка победа у рату.

Степа Степановић (1856–1929), српски војсковођа и војвода. Пуних 45 година ишао је ратничким стазама српске војске. Током Церске битке налазио се у првим борбеним редовима. Када је увидео стратегијски значај планине Цер, наредио је заузимање њеног врха. То је одлучило победника битке. У част победе, 29. августа 1914. године унапређен је у чин војводе. До краја рата командовао је Другом српском армијом.

Српска пешадија брани прелаз преко Дрине

Битка на Дрини

Савезничка команда захтевала је од српске војске да пређе у напад и тако олакша позицију руске војске на Источном фронту. Иако је имала велике губитке и недовољно муниције, српска војска прешла је у Срем и Босну. Тамошњи Срби су са одушевљењем дочекали српску војску, али се она убрзо повукла у Србију.

У међувремену, генерал Оскар Потиорек је 8. септембра 1914. године започео нови напад преко Дрине. Српска Врховна команда појачала је одбрамбене линије на реци Дрини, где се развила тешка рововска битка током које је аустроугарска војска безуспешно покушавала да овлада планинским висовима Гучева, Јагодње и Соколских планина. Суочена са великим губицима и недостатком муниције, српска војска почела је да се повлачи. Повлачење се одвијало под врло тешким околностима јер се са војском кретао и велики број цивила који су напустили своје домове у страху од непријатеља. Непријатељска војска заузела је Ваљево, Лајковац, Обреновац и престоницу Београд.

ЦЕРСКА БИТКА

Правци дејства српских и црногорских снага

Правци дејства непријатељских снага

Генерал Оскар Поћорек, заповедник аустроугарске војске

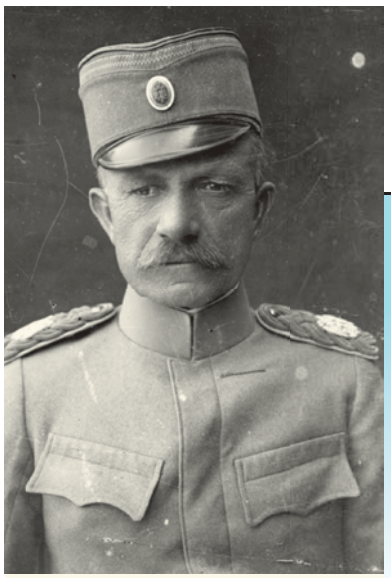

Колубарска битка

У ситуацији када се чинило да је за Србију рат изгубљен, Врховна команда одлучила је да генерал Живојин Мишић преузме команду над Првом армијом. Артиљеријска муниција пристигла је из Француске у солунску луку, у другој половини новембра, а потом је железницом транспортована на фронт. Стање у српској војсци се поправило, јер су војници добили неколико дана одмора, а јединице су попунили и **регрути.** У рат су упућени и ђаци, подофициири из војне школе у Скопљу, познатији као *1300 каплара*.

Регрут је војник који треба да прође војну обуку.

Генерал Живојин Мишић наредио је да 3. децембра почне напад на непријатеља. Непријатељ је потиснут на целој линији фронта. Офанзива је заустављена тек кад су, у потпуном расулу, аустроугарске трупе напустиле тло Србије. Београд је ослобођен 12 дана после почетка контраофанзиве. Генерал Живојин Мишић унапређен је у чин војводе, а његово командовање битком на Колубари у савезничким круговима оцењено је као врхунско дело војне тактике.

Живојин Мишић (1855–1921), српски војсковођа и војвода. Учесник свих ратова за ослобођење Србије 1876–1913. Као присталица династије Обреновић, пензионисан је после Мајског преврата. Враћен је у службу током анексионе кризе, на захтев начелника Генералштаба Радомира Путника, и постављен за његовог заменика. После балканских ратова поново је пензионисан, али је убрзо избио Први светски рат и његово војно умеће опет је стављено у службу државе. Однео је победу у Колубарској бици, а његово командовање ушло је у анале ратне вештине.

КОЛУБАРСКА БИТКА

Злочини над цивилним становништвом

Аустроугарски војници су се током 1914. године веома окрутно понашали према становништву у Србији. На заузетим територијама остали су само старци, жене и деца, које је окупатор подвргао терору. У Мачви су масовно стрељани цивили. Такво поступање према невиним цивилима показивало је да се рат водио не само против Србије као државе него и против Срба као народа. Насиље над цивилима имало је све елементе тешких ратних злочина, због чега је српска влада позвала из Швајцарске познатог криминолога, доктора Арчибалда Рајса, да истражи злочине. Он је своје истраживање спроводио објективно и непристрасно. Резултати његовог рада имали су одјек у свету и приморали јавност савезничких држава да се суочи са ратним злочинима војске аустроугарске монархије.

4.2 ВОЈНИ СЛОМ И ПОВЛАЧЕЊЕ ПРЕКО АЛБАНИЈЕ

Током ратних операција 1914. године аустроугарска Балканска војска претрпела је пораз. Због тога је генерал Оскар Потиорек непосредно после завршетка Колубарске битке замолио своју Врховну команду да га разреши активне службе. Офанзива руске војске на Источном фронту и улазак Италије у рат отклонили су за извесно време опасност од напада на Србију. Иако је прву ратну годину завршила као победник, Србија је била исцрпљена због огромних људских губитака и разарања њених најплоднијих области. Владала је несташица хране, а пристигла савезничка помоћ била је недовољна.

Епидемија тифуса

У тренуцима победе на бојишту, Србија се нашла пред великим искушењем када је избила епидемија тифуса. Болест су донели аустроугарски ратни заробљеници, а епидемија је захватила целу земљу током њиховог пребацивања из Ваљева у Ниш. Најкритичнија ситуација била је у фебруару 1915. године. Било је немогуће утврдити колико је људи оболелео, али се претпоставља да је од 400.000 оболелих умрло више од 100.000 грађана, 35.000 војника и 30.000 ратних заробљеника. Од тифуса је страдала половина српских лекара и медицинског особља. Међу њима је била и сликарка Надежда Петровић, која је добровољно радила у ваљевској болници. У борбу против епидемије укључиле су се савезничке земље с Великом Британијом на челу, које су послале медицинско особље да помогне. Из неутралних земаља Данске, Холандије, Швајцарске, САД-а и Јапана стизала је помоћ у санитетском материјалу, захваљујући којој је епидемија заустављена.

Вакцинација против тифуса

Односи са савезницима

Ситуација на фронтовима током 1915. године почела је да се погоршава за савезнике. Силе Антанте покушавале су да придобију неутралне државе на своју страну, па је тако Бугарској била понуђена територија Македоније. Српска влада је, међутим, одбила да се повуче из Македоније упркос притисцима савезника. У исто време Бугарска је водила преговоре и са Централним силама, са којима је склопила споразум о уласку у рат. Према том споразуму, Бугарска је као надокнаду добила територију целе Македоније и делове Србије до Велике Мораве. Када је сазнала за споразум, српска Врховна команда била је спремна да нападне Бугарску ради самоодбране, али за такву акцију није добијена сагласност савезника.

Офанзива Централних сила

Централне силе почеле су да прикупљају своју војску на границама Србије и Црне Горе у септембру 1915. године. Трупама од око 800.000 добро опремљених војника командовао је немачки фелдмаршал Аугуст фон Макензен. Он је изабран као један од најспособнијих немачких команданата у дотадашњем току рата.

Аугуст фон Макензен (1849–1945), немачки фелдмаршал који је током Првог светског рата командовао немачким армијама на Источном и српском фронту. Командовао је групом армија Централних сила које су 1915. године започеле офанзиву на Србију. Одмах по освајању Београда наредио је да се сви српски браниоци сахране. У њихову част подигао је споменик над гробницом на Топчидеру, на коме на немачком и српском језику пише: *Овде почивају српски јунаци.*

Пред напад на Србију својим војницима издао је следећи проглас: „Војници, ви не полазите на Италијански фронт, или Руски или Француски фронт. Ви полазите у борбу против једног новог непријатеља, опасног, жилавог и храброг. Ви полазите на Српски фронт, на Србију, а Срби су народ који воли слободу и љуби своју отаџбину и који се бори и жртвује до последњег. Пазите да овај мали непријатељ не помрачи славу и не компромитује досадашње успехе славне немачке војске."

Србија се бранила са око 300.000 војника који су били распоређени на око 1.000 километара фронта. Главни град браниле су трупе Одбране Београда, а Врховна команда налазила се у Крагујевцу.

Напад је почео 6. октобра 1915. године. Главнина немачких снага извела је напад источно од Београда, са основним правцем продора ка долини Велике Мораве. Сектор Београда представљао је најважнију тачку непријатељског удара, јер је освајање српске престонице имало политички и пропагандни значај. Развила се жестока битка за Београд, а на град је било испаљено више од 30.000 граната. Одбрана града била је поверена батаљону војске под командом мајора Драгутина Гавриловића. Помоћ српској војсци пружали су руски морнари и француска артиљерија. Освајање српске престонице непријатељ је платио великим губицима.

Драгутин Гавриловић (1882–1945), командант Одбране Београда 1915. године. Војну каријеру завршио је у чину пуковника. Носилац је Карађорђеве звезде, француског Ратног крста и многих других одликовања. У српској историји запамћен је по говору који је одржао браниоцима Београда октобра 1915. године, непосредно пред јуриш у коме је и сам тешко рањен. „Војници, тачно у 15 часова непријатеља треба разбити вашим силним јуришем, разнети вашим бомбама и бајонетима. Образ Београда, наше престонице, мора да буде светао. Војници! Јунаци! Врховна команда избрисала је наш пук из бројног стања. Наш пук је жртвован за част Београда и Отаџбине. Ви немате, дакле, да се бринете за животе ваше, они више не постоје. Зато напред, у славу! За краља и Отаџбину! Живео краљ, живео Београд!"

Слом војне одбране

Српска војска одолевала је нападима немачке армије наносећи јој велике губитке. Бугарска армија напала је Србију 14. октобра и за кратко време успела да заузме Качаничку клисуру. Преко те клисуре ишла је једина веза Србије са Солуном, у ком су се искрцавале француске и британске јединице. Планом немачке војске било је предвиђено опкољавање и уништење српске војске која се повукла на Косово. Она је по-

кушала да се кроз Качаник пробије у Македонију, али је била одбијена. Српска влада и Врховна команда одбиле су немачки захтев за капитулацију. Донета је одлука да се српска војска повуче преко Албаније. Повлачећи се пред непријатељем, са војском је кренуло и становништво.

Голгота Србије

Повлачење преко Албаније остало је у српској историји упамћено под именом *Голготa Србије*. Правци повлачења српске војске водили су преко снегом завејаних албанских планина. Путем којим се кретала колона војника и цивила остале су хиљаде помрлих од глади, зиме и напада албанских племена. Главнина војске избила је на простор између градова Скадра и Драча, где је требало да их чекају италијански бродови.

Због страха од аустроугарских подморница, италијанска влада захтевала је да укрцавање буде обављено у луци Валони. Уследио је нови марш изнемогле српске војске дуг 250 километара који је ишао кроз мочварне пределе. Будући да је Италија одуговлачила са пружањем помоћи, евакуацију је преузела француска морнарица. Крајем јануара 1916. године српска војска пребачена је на грчка острва Крф и Видо у Јонском мору. Велики број војника, нажалост, није успео да нађе спас на француским бродовима. Више од 70.000 Срба оставило је своје животе на путу обележеном страдањем и смрћу. Остале су упамћене речи: „А ко не зна шта су муке тешке, нека пређе Албанију пешке."

Повлачење
преко Албаније

ПОВЛАЧЕЊЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ ПРЕКО АЛБАНИЈЕ

Правци повлачења српске војске

Правци напредовања аустроугарске војске

Правци напредовања немачке војске

Правци напредовања бугарске војске

Правци напредовања француских и британских јединица

Мојковачка битка

После повлачења српске војске, Црна Гора се нашла у изузетно тешком положају. На њену територију надирале су аустроугарске дивизије са намером да ударе у бок српској војсци која се повлачила преко Албаније и тако је униште. Под командом сердара Јанка Вукотића малобројна црногорска војска пружила је снажан отпор на Божић, 7. јануара 1916. године, код Мојковца. У бици која је трајала цео дан Црногорци су успели да зауставе напредовање непријатеља. То је омогућило српској војсци да се безбедно повуче ка Јадранском мору.

Јанко Вукотић (1866–1927), сердар – армијски генерал црногорске војске. Као начелник Врховног штаба командовао је војском током Балканских ратова. Велики успех постигао је током повлачења српске војске преко Црне Горе и Албаније. Тада је санџачка војска у садејству са снагама Прве српске армије успела да одржи 500 километара дугачак фронт и у борби код Мојковца заустави и одбаци непријатељску офанзиву.

Три дана касније, преко планине Ловћен, аустроугарска војска ушла је у Цетиње. Црногорска влада потписала је капитулацију, краљ Никола Први већ је напустио земљу, а остатак војске прикључио се српској војсци у Албанији.

Српска војска на острву Крфу

Пребацивање српске војске на Крф трајало је током јануара и фебруара 1916. године. На острво је пребачено око 140.000 војника који су били на крају физичких снага и умирали од исцрпљености и глади. Најтежи болесници били су пребачени на суседно острво Видо, где се наставила њихова агонија. Због каменитог острвског тла није било могуће сахранити велики број умрлих, те су њихова тела полагана у море између острва Крфа и Вида. То место названо је *Плава гробница*. На острвима Крфу и Виду умрло је више од 10.000 војника.

Цивили који су се повукли са војском пребачени су у луку Бизерту, која се налазила у француској колонији Тунису. Ђаци и студенти који нису били мобилисани у војску наставили су школовање у Француској.

Сахрана у *Плаву гробницу*, између острва Крфа и Вида

4.3 СРПСКА ВОЈСКА НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ

Савезничке силе Велика Британија и Француска током 1915. године обећавале су војну помоћ Србији, али је због неповољне ситуације на Западном фронту она изостала. Када је Бугарска започела мобилизацију, Французи и Британци послали су две дивизије да помогну Србији, али оне су касно стигле у грчки град Солун. Под командом француског генерала Мориса Сараја, те две дивизије утврдиле су се око Солуна, који је постао велики војни логор.

Реорганизација српске војске

На Крфу је текао опоравак српске војске. Стигли су ново наоружање и опрема из Француске. Војска је била реорганизована тако што је укинуто пет дивизија.

ТАМО ДАЛЕКО

Тамо далеко је позната српска традиционална песма из Првог светског рата. Речи песме пева српски војник на Крфу, после суровог повлачења преко албанских планина. Песма је, по мишљењу многих, химна коју пева српски војник када одлази да се бори за своју земљу.

Тамо далеко, далеко од мора,
Тамо је село моје, тамо је љубав моја.
О зар је морала доћ, та тужна несрећна ноћ,
Када си драгане мој, отиш'о у крвав бој.
Тамо далеко, где цвета лимун жут,
Тамо је српској војсци једини био пут.
Тамо далеко, далеко од мора,
Тамо је село моје, тамо је Србија.
Без отаџбине, на Крфу живех ја,
и опет весело кличем, живела Србија!

Српски војник после преласка Албаније

Војвода Радомир Путник, начелник Генералштаба, разрешен је дужности још у децембру 1915. године, а на његово место постављен је генерал Петар Бојовић. Смењен је и војвода Живојин Мишић, командант Прве армије, који је био послат у Француску у обилазак фронта. Те смене биле су последица тражења криваца за војни слом крајем 1915. године.

Српска Врховна команда сматрала је да се њена војска мора борити на Солунском фронту као целина, то јест као посебна група армија. Од савезника је тражено право на самосталну команду. Тим захтевом Србија је чувала државну независност и **интегритет.**

Пребацивање српске војске на Солунски фронт почело је средином априла 1916. године. Српска војска је почетком јуна имала 152.000 војника, који су запосели централни део фронта дуж линије Кожуф – Лерин, северно од Солуна. Главнину савезничких снага чиниле су француске и британске дивизије, помогнуте мањим руским и италијанским јединицама.

Интегритет јесте целокупност, неповредивост.

Извлачење артиљерије на Кајмакчалан

Кајмакчаланска битка

Почетак борби на Солунском фронту 1916. године био је повезан с уласком Румуније у рат на страни сила Антанте. Тада је било планирано да Румунија нападне Аустроугарску, а да савезници истовремено покрену офанзиву код Солуна. Бугари су напали у августу 1916. године, чиме су почеле вишемесечне борбе са променљивим успехом. Почетни бугарски успех, а и даљи развој борбених операција, претио је слому српске Треће армије. Спас је потражен у контраофанзиви. Са Крфа је позван војвода Живојин Мишић, коме је поверена команда над Првом армијом, те је током септембра почео српски напад. Главни удар извеле су јединице Прве српске армије, које су у тродневној борби код Горничева, често прса у прса, поразиле Бугаре и натерале их на повлачење.

У исто време, српска војска водила је огорчену битку на Кајмакчалану, врху планине Ниџе. Дринска дивизија започела је 30. септембра силовит јуриш и уз велике губитке освојила Кајмакчалан. У тим борбама истакао се Добровољачки одред, чији је командант, потпуковник Војин Поповић – војвода Вук, погинуо у јуришу. Освајањем Кајмакчалана српска војска стала је на територију своје државе. Борбе на фронту наставиле су се до средине децембра 1916. године. Српске дивизије стално су напредовале. Током тих борби, 19. новембра руска пешадија и српска коњица ушле су у Битољ, после чега се фронт усталио. Наступио је период рововске борбе у којој ниједна страна није имала већих успеха. Српска војска избацила је из строја око 68.000 немачких и бугарских војника, али је и сама имала велике губитке: 1.209 официра и 32.380 подофицира и војника.

Због тешких губитака, српска војска је почетком 1917. године други пут реорганизована. Од тада је имала само две армије: Прву, под командом војводе Живојина Мишића, и Другу, под командом војводе Степе Степановића.

Милунка Савић (1888–1973), српска хероина Првог светског рата, по чину поднаредник. Рањавана је у борбама девет пута. У балканским ратовима 1912. и 1913. године била је добровољац. У Првом светском рату нарочито се истакла као бомбаш у Колубарској бици. Ту је за вишеструко херојство добила Карађорђеву звезду са мачевима. Добила је многа највиша одликовања, међу којима и два француска ордена Легије части и медаљу Милош Обилић. Једина је жена у свету која је одликована француским орденом Ратни крст са златном палмом. После рата живела је напуштена и занемарена од државе, што је била судбина многих њених ратних другова.

Пробој Солунског фронта

У јесен 1918. године, упоредо са офанзивом савезничких снага на западу, припремана је и велика офанзива на Солунском фронту. Француски генерал Луј Франше д'Епере, нови командант фронта, заједно са српском Врховном командом израдио је план напада. Њиме је било предвиђено да се на месту пробоја

фронта концентрише три пута више савезничке војске и артиљерије од непријатеља.

Пробој фронта почео је разорним артиљеријским нападом 14. септембра 1918. године. Следећег дана, Французи и Срби напали су бугарску војску код Доброг поља и пробили линију фронта, а неке бугарске јединице почеле су да се предају без борбе. Савезници су онда покренули офанзиву дуж целих својих линија и бугарски командант наредио је повлачење. Савезнички авиони бомбардовали су одступајуће бугарске војнике и повлачење је прерасло у бекство. Генерал Луј Франше д'Епере закључио је примирје с Бугарском 29. септембра, чиме је она избачена из рата.

ПРОБОЈ СОЛУНСКОГ ФРОНТА 15.9.1918. ГОДИНЕ

Правци повлачења српске војске

Линије непријатељске одбране

11. XI Датум ослобођења

Српска војска
у рову на Солунском
фронту

Српска војска
на Кожуху,
Солунски фронт

Луј Франше д'Епере (1856–1942), војвода српске војске и маршал Француске. Учествовао је у колонијалним ратовима у западној Африци, Тунису, Алжиру, Тонкину, Ананију, Кини и Мароку. У Првом светском рату командовао је француском Петом армијом, а затим и групом армија на Западном фронту. Од јуна 1918. године био је врховни командант савезничких армија на Солунском фронту. Под његовом командом извршен је пробој Солунског фронта, изведено је гоњење немачко-бугарске војске, закључен је уговор о капитулацији бугарске војске и ослобођена је Србија.

Ослобођење Србије

После бугарске капитулације, српска војска наставила је напредовање ка Србији. Немачке трупе бранили су одступницу, али је Прва српска армија поразила немачке дивизије код Ниша и ослободила град 12. октобра 1918. године. Напредовање је настављено ка северу и престоница Београд коначно је ослобођена 1. новембра. Српска војска је под борбом у незадрживом јуришу прешла више од 500 километара за 45 дана. За успешно командовање током пробоја Солунског фронта и ослобођења Србије генерал Петар Бојовић добио је чин војводе.

Петар Бојовић (1858–1945), српски војсковођа и војвода. Као командант Прве армије рањен је у бици на Дрини. На Солунском фронту прво је обављао дужност начелника Врховне команде, а затим је преузео Прву армију, којој је командовао у пробоју фронта. Војвода Бојовић избацио је непријатеља из Прокупља и Ниша 12. октобра, а на челу Дунавске дивизије 1. новембра 1918. године ушао је у ослобођени Београд.

Генерал Франше д'Епере сматрао је да српска војска треба да искористи немире који су захватили Аустроугарску. Он је 3. новембра 1918. године наредио српској Врховној команди да што је могуће брже пошаље своје јединице на све територије на којима су живели југословенски народи, Срби, Хрвати и Словенци. Српска војска је 4. новембра почела да прелази граничне реке Дрину, Саву и Дунав. Јединице Друге српске армије, с војводом Степом Степановићем на челу, 6. новембра ушле су у Сарајево, где их је на улицама дочекао одушевљен народ. У Загреб су прве српске јединице ушле 16. новембра и наставиле да напредују ка Ријеци. Ослобођени српски војни заробљеници формирали су јединицу која је заузела Љубљану. Српска војска била је дочекана добродошлицом широм југословенског простора. Заузимањем територија западно од реке Дрине били су испуњени услови за стварање југословенске државе.

Повратак са бојишта

4.4 ЖИВОТ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ

Аустроугарска, Немачка и Бугарска заузеле су Србију у јесен 1915. године. Највиши представници тих држава слагали су се да Србија мора бити уништена и избрисана са политичке карте Европе. Између Аустроугарске и Бугарске убрзо су избиле несугласице око поделе окупиране територије. Посредничку улогу преузео је немачки фелдмаршал фон Макензен, који је направио компромисни план поделе по коме Бугарској припада територија Србије источно од Велике Мораве и Македонија, а Аустроугарска је добила територије западно од Велике Мораве.

Подела Србије

Бугари су своју окупирану територију поделили на две области: Мораву и Македонију. У војно-инспекцијској области Морава, власт је била у рукама војног гувернера. Област је била подељена на шест округа. У локалним организационим јединицама власт су имали искључиво Бугари. Чиновнички апарат доведен је из Бугарске, укључујући и градоначелнике. Српско становништво могло је да обавља власт само у сеоским општинама.

Аустроугарска је у свом делу Србије формирала територију којом је управљао Војни гуверман. Територија је била подељена на дванаест округа и град Београд. Постављање органа власти проузроковало је сукоб аустријских и мађарских интереса. Мађари су тражили да они управљају цивилним пословима у Србији, правдајући своје захтеве постојањем заједничке границе. Немачка је добила право да експлоатише рудно богатство и користи железницу у делу бугарске окупационе зоне. Задатак окупационих управа био је двострук: током рата чврсто држати освојене територије и створити безбедне услове за коришћење природних богатстава. Да би остварио те циљеве, окупатор је увео изузетно строгу управу која је кажњавала сваки вид отпора становништва.

Злочини над становништвом

Бугарска окупациона управа

Одмах по уласку бугарске војске у Србију, из Бугарске су дошли и чиновници и учитељи са задатком да спроведу бугаризацију. Прво је требало да униште српску интелигенцију, а да затим насилно уведу бугарски језик. Једна од првих мера бугарских власти биле су масовне **депортације** мушкараца који су се борили у српској војсци.

Услединла су затварања српских учитеља, свештеника, политичара и чиновника. Била су спровођена и масовна погубљења. Ухапшени људи наводно су упућивани у логоре у Бугарској, али су заправо брутално убијани. Међународна анкетна комисија утврдила је да је окупациона власт убила више од сто српских свештеника. У првој години окупације, само у Врањском округу убијено је око 3.000 људи, а на територији око Сурдулице око 2.500.

Од самог почетка окупације била је забрањена употреба српских личних имена, натписа и језика. Посебном наредбом уништени су сви уџбеници и учила на српском језику. Лична презимена промењена су тако што је избрисан наставак *ић*. Српске цркве су оскрнављене, а касније су у њих доведени бугарски свештеници. Забрањена је прослава крсне славе, а новорођена деца могла су да добију само бугарска имена.

Депортација је насилно пресељење или премештање људи.

Аустроугарска окупациона управа

Интернација је стављање под војни или полицијски надзор, ограничавање слободе кретања, затварање.

Аустроугарска је своју окупациону управу засновала на начелима да српску државу треба разорити. Настојала је да сломи политичку самосвест народа тако што је уносила раздор и пометњу међу становништвом. Војни гуверман имао је задатак да уведе режим којим би уништио сваку побуну. Окупациона власт почела је да узима таоце и одводи људе у **интернацију.**

Циљ ове акције био је да се у Србији уклоне сви преостали мушкарци између 17 и 55 година који су били способни за војну службу. Логори у које су они били смештани налазили су се широм монархије. Највећи логор на територији Чешке био је у граду Браунауу, док су у Мађарској то били логори Кечкемет, Вац, Арад и Нежидер. Културно благо српског народа током окупације безобзирно је пљачкано и претрпело је ненадокнадиву штету. Аустроугарска је показала посебан интерес за службене архиве владиних установа, министарства иностраних послова, политичких странака. Опљачкане су ризнице манастира Дечана, Раванице и Манасије. Из Призрена је однет рукопис Законик цара Душана.

У школама је коришћена латиница јер је употреба ћирилице била забрањена. Обавезно је било учење немачког и мађарског језика. Наставни кадар негде су чинили подофицири аустроугарске војске.

Топлички устанак

Отпор окупаторској власти почео је у јесен 1916. године, када су Аустријанци имали прве сукобе са комитама.

Комите су били добровољци који су се борили у непријатељској позадини.

Комите су чинили заостали српски војни обвезници и излечени рањеници који су избегли заробљавање. У копаоничком крају и око Косовске Митровице, на територији коју су контролисали Бугари, дејствовао је одред Косте Војиновића.

Када је бугарска војска покушала да мобилише српске регруте у окупираним областима фебруара 1917. године, у јужној Србији избио је Топлички устанак. Вође устанка били су Коста Војиновић и Коста Миловановић Пећанац, поручници српске војске. Устаници су ослободили Куршумлију, Прокупље и делове Нишког, Врањског и Рашког округа. Окупатор је у побуњену Топлицу послао војску која је нанела пораз устаницима. Војска је спаљивала села, а преки судови изрицали су смртне пресуде. У марту 1917. године устанак је угушен, а бугарски окупатори су у знак освете убили око 20.000 српских цивила.

Коста Војиновић, потпоручник српске војске и четнички војвода. Под командом потпуковника Војина Поповића борио се 1914. године против аустроугарске војске на Ади циганлији, Дрини и Власини у Јадарском комитском одреду. Рањен је током одбране Београда 1915. године, због чега се није повукао преко Албаније. Остао је у Србији за време окупације, где је организовао комитске одреде. Био је један од вођа Топличког устанка. Погинуо је у борби против бугарске војске децембра 1917. године.

Српска влада на Крфу

Из албанске голготе државно вођство Србије изашло је без губитака. Краљ Петар Први и регент Александар Карађорђевић, влада и већина народних посланика са војском су стигли на Крф. На острву су формирани готово сви нивои државне управе. Излазиле су и *Српске новине* у тиражу од десет хиљада примерака. Штампане су многе књиге и уџбеници за децу. На Крфу је формирана српска основна школа са 290 и нижа гимназија са 120 ђака.

На челу владе налазио се Никола Пашић, који је успевао да контролише све политичке одлуке и државне потезе. Између главних актера државне политике, регента Александра Карађорђевића, председника владе Николе Пашића и пуковника Драгутина Димитријевића Аписа, вође организације *Црна рука* и начелника војно-обавештајне службе, дошло је до сукоба. Међусобно су се оптуживали за војничку катастрофу. У таквој атмосфери унутрашњих сукоба регент Александар одлучио је да организује судски процес *црнорукцима*.

Као повод за организовање процеса послужио је наводни атентат на регента Александра Карађорђевића у августу 1916. године. За атентат је окривљена група коју је предводио пуковник Драгутин Димитријевић Апис. Оптужба је гласила да је пуковник Димитријевић планирао да изведе војни пуч, збаци регента и закључи сепаратни мир са Аустроугарском.

Под истрагу су стављена 124 официра, од којих је осам изведено пред Војни суд. Судски процес одржан је у Солуну. На смртну казну осуђени су пуковник Драгутин Димитријевић Апис, мајор Љубомир Вуловић и добровољац Раде Малобабић. Пошто је регент Александар одбио да помилује осуђене, казна је извршена стрељањем 26. јуна 1917. године.

РЕВИЗИЈА СОЛУНСКОГ ПРОЦЕСА

Још током рата сумњало се да је судски процес био монтиран и да Апис није учинио оно за шта је оптужен. Рођаци и присталице тројице погубљених „црнорукаца“ убрзо после Солунског процеса тражили су обнову судског поступка, али то је учињено тек у јуну 1953. године. Врховни суд Србије поништио је пресуде Војног суда из 1917. године. Поновљени поступак, међутим, није до краја разјаснио шта су узроци те завере и судског процеса, организованог далеко од отаџбине и дубоко иза линије фронта.

Добровољачки покрет

Током Првог светског рата стварани су покрети за помоћ Србији у рату против Централних сила. Почетком рата из пограничних територија Аустроугарске прешло је око 4.000 добровољаца који су учествовали у борбама 1914. године у саставу српске војске или у посебним четничким јединицама. У Русији је формиран Добровољачки корпус, који је био састављен од заробљених аустроугарских војника, Срба, Хрвата, Словенаца и Чеха. Ти добровољци пребачени су савезничким бродовима на Солунски фронт 1918. године. Добровољци су улазили у састав постојећих јединица српске војске да би се затим формирала Југословенска дивизија, која се истакла у пробоју Солунског фронта и борбама за ослобођење земље.

Међу југословенским исељеницима у Америци створена је организација Југословенска народна одбрана, која је сакупљала добровољце. Они су бродовима превожени у Бизерту, одакле су после обуке слати на Солунски фронт. До пробоја је стигло 7.000 добровољаца. На страни српске војске борило се око 32.000 добровољаца.

Добровољци из Америке - десеторица браће Вајагић, пореклом из Босанске Крупе, одазвали су се позиву владе и ступила у редове српске војске на Солунском фронту

4.5 СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ

Идеја о стварању заједничке државе јужнословенских народа развијала се током XIX и почетком XX века. Нарочито је постала актуелна после успеха које је Краљевина Србија остварила у Балканским ратовима. Јужнословенски народи у њој су видели снагу која је могла да им донесе национално ослобођење. Услови за остваривање идеје уједињења јужнословенских народа створени су избијањем Првог светског рата.

Нишка декларација

Уласком у рат Србија је крајем децембра 1914. године донела Нишку декларацију, у којој је као свој ратни циљ истакла уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Представљањем југословенског ратног циља, Србија је Антанти представила програм Југословенске државе, која је требало да буде један од стубова стабилности у послератној Европи. Остварењем тог ратног циља постигло би се и уједињење српског народа.

НИШКА ДЕКЛАРАЦИЈА

Народна скупштина Краљевине Србије 7. децембра 1914. године на свом заседању у Нишу на предлог владе усвојила је декларацију у којој је истакнуто следеће:

„...Уверена у решеност целог српског народа да истраје у светој борби за одбрану свога огњишта и своје слободе, Влада Краљевине сматра као свој главни и у овим судбоносним тренуцима једини задатак, да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања које је, у тренутку кад је започето, постало уједно борба за ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца. Сјајни успех који има да крунише ово војевање, искупиће обилато крваве жртве које данашњи српски нараштај подноси. У тој борби српски народ нема избора, јер се између живота и смрти не бира. Он је на њу принуђен и водиће је са онаквом истом несаломљивом енергијом с каквом се и пре сто година борио за свој васкрс из Косовске гробнице."

Југословенски одбор

Емигранти из Аустроугарске који су били југословенски оријентисани прихватили су Нишку декларацију. Међу њима су се истицали Анте Трумбић и Франо Супило, који су уживали велики углед у хрватском народу. Према замисли српске владе, они су формирали Југословенски одбор у априлу 1915. године у Паризу. Одбор је требало да иностранa јавност упозна са идејом о уједињењу јужнословенских народа у заједничку државу.

Анте Трумбић (1864–1938), сплитски адвокат и политичар. На почетку Првог светског рата отишао је у Италију плашећи се да не буде ухапшен због своје дотадашње југословенске политике. Својом делатношћу настојао је код сила Антанте и српске владе да постигне признање и уважавање Југословенског одбора као представничког тела Хрвата, Срба и Словенаца из Хабзбуршке монархије.

Југословенски одбор радио је на националној пропаганди, популарисао идеју југословенства и иступао против територијалних претензија Италије према Далмацији. Рад одбора помагала је српска влада преко својих дипломатских представништава. Она је у њему видела помоћника за остварење мисије уједињења.

Крфска декларација

Српска влада и представници Југословенског одбора одржали су у лето 1917. године конференцију на острву Крфу. Тема разговора била су начела стварања будуће заједничке југословенске државе. Усвајањем Крфске декларације постигнут је компромис око уједињења. Декларација је предвиђала да ће се уједињење извршити самоопредељењем народа на демократским принципима. Тако би се створила јединствена, слободна и независна држава.

Потписници Крфске декларације

Крфска декларација је потписана 20. јула 1917. године између представника српске владе и Југословенског одбора. Према одредбама споразума, основна начела уређења будуће заједничке државе била су:

- назив – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца,
- уређење – уставна, демократска и парламентарна монархија с династијом Карађорђевић на челу,
- територија – сва територија насељена Србима, Хрватима и Словенцима,
- равноправна употреба сва три имена народа, писма и вероисповести,
- једнакост свих грађана,
- опште бирачко право и тајно гласање.

Мајска декларација

Први пут током рата парламент је сазван у Бечу у мају 1917. године. Тамо се расправљало о преуређењу Аустроугарске зарад њеног опстанка. У оквиру бечког парламента посланици из Словеније и Хрватске основали су Југословенски клуб, на чијем се челу налазио Антон Корошец, словеначки свештеник. Клуб је израдио предлог преуређења државе који је назван Мајска декларација. Том декларацијом захтевано је државно преуређење Аустроугарске у **тријалистичку монархију** која би се састојала од: Аустрије, Мађарске и југословенских територија у саставу монархије.

Тријалистичка монархија је монархија састављена из три дела.

Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба

После пробоја Солунског фронта, у Загребу је основано Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба. Вијеће се залагало за уједињење свих Словенаца, Хрвата и Срба у независну демократску државу.

Народно вијеће СХС је 29. октобра 1918. године прекинуло све односе и везе са Аустроугарском монархијом. За председника Народног вијећа СХС изабран је Антон Корошец, а за потпредседнике др Анте Павелић (старији) и Светозар Прибићевић. Проглашено је стварање Државе Словенаца, Хрвата и Срба.

Народно вијеће СХС није било међународно признато, али је са српском владом и Југословенским одбором представљало трећи чинилац стварања Југославије. Представници српске владе, Југословенског одбора и Народног вијећа СХС усвојили су почетком новембра 1918. године Женевску декларацију. Према одредбама те декларације, планирано је постојање две државе: Краљевине Србије и Државе СХС. Те две државе удруживале су се у заједницу као њене равноправне чланице. Управо то био је један од разлога због којег регент Александар Карађорђевић није прихватио ту декларацију.

Силе Антанте и југословенско питање

Свечаност у Загребу поводом проглашења Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

Октобарска револуција из 1917. године утицала је на став Велике Британије према опстанку Аустроугарске као бране против комунистичке опасности која је долазила са истока Европе. Француска је страховала да би разбијањем Аустроугарске монархије њен немачки део ушао у састав велике Немачке.

После уласка САД-а у Први светски рат догодиле су се промене у ставовима великих сила. Вудро Вилсон, председник САД-а, изнео је идеју да се малим народима да право да самостално одлуче о својој судбини. Такав став прво је прихватила Француска, а затим и Велика Британија, која се изјаснила за уједињење југословенских народа у заједничку државу.

Проглашење Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

Распад Аустроугарске изазван социјалним и националним немирима створио је услове за почетак уједињења југословенских народа у заједничку државу. Велика народна скупштина у Новом Саду прогласила је 25. новембра уједињење Баната, Бачке и Барање са Србијом. Велика народна скупштина у Подгорици 26. новембра одлучила је да збаци династију Петровић са власти и да се Црна Гора уједини са Србијом. Захтев Италије да се остваре одлуке Лондонског уговора, као и превирање у Хрватској, приморали су Народно вијеће СХС да убрза уједињење са Србијом. У Београд је послата делегација која је 1. децембра 1918. године прогласила уједињење Државе СХС и Краљевине Србије у нову државу под називом Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

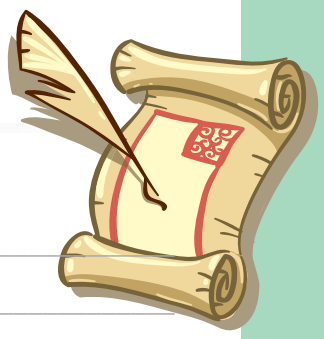

Свечано проглашење Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

Ратне жртве

Србија је током Првог светског рата имала велики број жртава, процентуално један од највећих у Европи. За четири ратне године, Србија је изгубила око 400.000 војника, док је у самој земљи страдало око 845.000 цивила. Када се узме у обзир да је Србија уочи Балканских ратова имала само 2.900.000 становника, размере страдања јасно су уочљиве. Број ратних инвалида био је већи од 100.000, а око пола милиона деце остало је без родитеља. Србија је изгубила око трећину становништва и више од половине радно способне мушке популације. У нову државу унела је сопствену државност и славу победника у рату. Прва југословенска држава, Краљевина СХС, створена је на темељима две важне идеје: југословенске, која је подразумевала уједињење јужнословенских народа, и демократске, која је тежила модерној држави парламентарне демократије.

ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ

1. Објасни због чега је аустроугарски ултиматум био неприхватљив за Србију?

_____

_____

_____

2. Наброј три велике битке које је српска војска водила против аустроугарске војске током 1914. године:

_____

_____

_____

3. Допуни реченице: епидемију тифуса изазвали су _____током њиховог пребацивања из Ваљева у Ниш. Од тифуса је оболелео око_____ људи. Помоћ у борби против епидемије дошла је из савезничких земаља, између осталих и из _____,која је послала медицинско особље. Од тифуса је умрла сликарка _____,која је била добровољна болничарка.

4. На линији испред тачне тврдње упиши **Т**, а на линији испред нетачне тврдње **Н**.

_____Август фон Макензен био је аустроугарски генерал.

_____Помоћ српској војсци у одбрани Београда 1915. године пружали су руски морнари и француска артиљерија.

_____Српска војска повлачила се преко Албаније.

_____У Мојковачкој бици малобројна црногорска војска зауставила је надмоћнију аустроугарску војску.

5. **Наброј војводе српске војске:** _____

_____

_____

_____

_____

6. Пробој _____ је почео разорним артиљеријским нападом 14. септембра 1918. године. После _____ капитулације српска војска наставила је напредовање ка Србији. Под борбом, у незадрживом јуришу српски војници прешли су више од_____километара, за _____дана.

7. У току Првог светског рата подигнут је само један устанак против окупатора.

Када и где се то догодило? _____

_____

_____

_____

8. Допуни реченице: током Првог светског рата у Србију су пристизали добровољци из Аустроугарске који су се борили у саставу српске војске или посебних _____

Из редова заробљених аустроугарских војника на Источном фронту поред Срба у добровољце су се јављали и _____, _____ и _____. Од добровољаца је створена посебна _____ дивизија која је упућена на Солунски фронт. Организација Југословенска народна одбрана окупљала је добровољце у _____одакле их је слала у српску војску.

9. Народна скупштина Краљевине Србије је 7. децембра 1914. године на заседању у Нишу на предлог владе усвојила декларацију у којој је истакнуто следеће:

„ ... Уверена у решеност целог српског народа да истраје у светој борби за одбрану свога огњишта и своје слободе, влада Краљевине сматра као свој главни и у овим судбоносним тренуцима једини задатак да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања које је, у тренутку кад је започето, постало уједно борба за ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца. “

а) Како је названа ова декларација? _____

б) Који је ратни циљ постављен пред Србију? _____

_____

_____

10. Заокружи слово **Т** испред тачне, а слово **Н** испред нетачне реченице.

Т **Н** Идеја о стварању заједничке државе јужнословенских народа развијала се током XIX и почетком XX века.

Т **Н** У лето 1917. године српска влада и представници Југословенског одбора одржали су конференцију на острву Видо.

Т **Н** Мајском декларацијом захтевано је државно преуређење у тријалистичку монархију која би се састојала од Аустрије, Мађарске и Хрватске.

Т **Н** Вудро Вилсон, председник САД-а, изнео је идеју да се малим народима да право да самостално одлуче о својој судбини.

5. СВЕТ ИЗМЕЂУ ПРВОГ И ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

КОНФЕРЕНЦИЈА МИРА
ЧЕТРНАЕСТ ТАЧАКА
ДРУШТВО НАРОДА
РЕВИЗИОНИЗАМ
ВЕЛИКА ДЕПРЕСИЈА
НОВИ КУРС (NEW DEAL)
ФРЕНКЛИН РУЗВЕЛТ
ФИЛМ И РАДИО
ЏЕЗ

БЕНИТО МУСОЛИНИ
ПЕТОГОДИШЊИ ПЛАНОВИ
ФАШИЗАМ
АДОЛФ ХИТЛЕР
НАЦИЗАМ
ДИКТАТУРА
КРИЗА ДЕМОКРАТИЈЕ
АНШЛУС
ТОТАЛИТАРИЗАМ
СССР
ЈОСИФ СТАЉИН
КОЛЕКТИВИЗАЦИЈА
КУЛТ ЛИЧНОСТИ
МАНЏУРСКИ ИНЦИДЕНТ
ГРАЂАНСКИ РАТ У ШПАНИЈИ
МИНХЕНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА
ПАКТ РИБЕНТРОП-МОЛОТОВ
РУШЕЊЕ ВЕРСАЈСКОГ СИСТЕМА

5.1 ПОСЛЕРАТНИ СВЕТ

Одређујући границе Европе после Првог светског рата, преговарачи су на Мировној конференцији одредили оквире унутар којих су се Европа и свет развијали наредних година. Незадовољне условима мировних уговора, поражене државе биле су против новог система међународних односа, док су земље победнице, с изузетком Италије, и нове државе биле за његово очување.

Мировна конференција у Паризу

Мировна конференција после Првог светског рата почела је рад 18. јануара 1919. године у Паризу. Француска, домаћин скупа, пажљиво је одредила датум. На тај дан 1871. године у истој сали у којој је конференцију отворио Жорж Клемансо, француски председник, проглашено је стварање Другог немачког царства.

СРБИЈА НА МИРОВНОЈ КОНФЕРЕНЦИЈИ
У салу за конференције први је ушао Никола Пашић, шеф делегације Краљевине СХС, који је седео наспрам немачких представника. На тај начин Србији је одато признање.

На конференцији су учествовали представници 27 земаља, али је одлучивао Савет десеторице, који су чинила по два представника пет великих сила (САД, Велика Британија, Француска, Италија, Јапан). Међутим, о свим питањима пре Савета десеторице одлучивала је велика четворка: Жорж Клемансо, француски председник, Вудро Вилсон, амерички председник, Дејвид Лојд Џорџ, британски премијер и Виторио Орландо, италијански премијер.

Вудро Вилсон (1856–1920), амерички политичар и државник. Припадао је Демократској странци. За председника САД-а први пут је изабран 1912, а други пут 1916. године. Истакао се доношењем више напредних закона. На почетку Првог светског рата био је за неутралност САД-а, али је касније променио став и залагао се за улазак своје земље у Први светски рат. Предложио је стварање Друштва народа, али је амерички Сенат у новембру 1919. године одбио да САД постане члан те организације. То је био тежак ударац за Вилсона, који се 1920. године повукао из политичког живота. Добитник је Нобелове награде за мир.

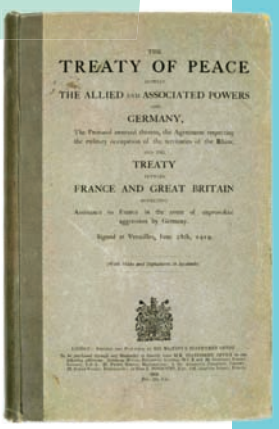
Право на самоопредељење је право народа да сами одреде своју судбину, то јест да ли ће остати у границама државе неког другог народа, створити посебну државу или се припојити некој постојећој.

Конференцију је обележио Вудро Вилсон, амерички председник, који је још почетком 1918. године изнео свој програм „14 тачака“, у коме је навео принципе по којима би требало уредити послератни свет.

То су били принципи на којима је требало да се заснива и рад Мировне конференције. Најважнији принципи конференције били су: непоштовање „тајних уговора“ које су раније склапале велике силе, равноправност народа, **право народа на самоопредељење** и стварање међународне организације држава која би обезбедила очување мира и стабилности у свету. И поред усвојених принципа, државе победнице руководиле су се себичним националним интересима, а неке од њих попут Италије истрајавале се на поштовању тајних уговора.

ЧЕТРНАЕСТ ТАЧАКА, ЈЕДАН ОД НАЈВАЖНИЈИХ ПОЛИТИЧКИХ ДОКУМЕНАТА САВРЕМЕНОГ СВЕТА:

1. Поништавање свих тајних дипломатских уговора.
2. Слободна пловидба свим морима.
3. Уклањање економских препрека у што већој мери.
4. Смањење наоружања.
5. Непристрасно уређивање колонијалних захтева.
6. Ослобођење територије Русије.
7. Обнова Белгије.
8. Ослобођење Француске и повратак Алзаса и Лорене.
9. Преправљање италијанских граница „дуж јасно препознатљивих националних граница".
10. Аутономан развој народа Аустроугарске.
11. Ослобођење територија Румуније, Србије и Црне Горе, уз излазак Србије на море.
12. Самоуправа народима у Османском царству и слободан пролаз кроз Дарданеле.
13. Стварање независне Пољске са слободним и безбедним изласком на море.
14. Организовање светске заједнице народа са циљем да се гарантује независност свих држава.

THE TREATY OF PEACE
BETWEEN
THE ALLIED AND ASSOCIATED POWERS
AND
GERMANY,
TREATY
BETWEEN
FRANCE AND GREAT BRITAIN

Версајски мир

Мировна конференција је за сваку поражену државу израдила посебне услове мира, а мировни уговор са Немачком, који је први сачињен и потписан, послужио је као узор. Тај уговор је после противљења Немачке потписан 28. јуна 1919. године, тачно пет година после атентата у Сарајеву. Церемонија потписивања обављена је у дворцу Версају, па је уговор добио назив Версајски, а читав међународни поредак успостављен после Првог светског рата назван Версајски систем. Версајским уговором Немачкој су одузете све колоније, а њена армија сведена је на свега 100.000 војника и неколико бродова. Области Алзас и Лорена враћене су Француској, а западна Пруска и област Познањ прикључене Пољској како би имала излаз на Балтичко море. Немачка је морала да плати велику ратну одштету од 20 милијарди златних марака јер је сматрана главним кривцем за избијање Првог светског рата. Немачка је Версајски уговор сматрала наметнутим. Тешки услови, који су је оптеретили, изазвали су велико незадовољство у земљи.

У дворцима у околини Париза мировни уговори потписани су и са осталим пораженим државама: Аустријом, Мађарском, Бугарском и Турском. Ти уговори наметнули су тешке услове и губитак територија пораженим државама.

Потписивање мировног уговора у Версају 28. јуна 1919. године

ЕВРОПА ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Области које је изгубила Немачка

Области које је изгубила Аустроугарска

Области које је изгубила Бугарска

Области које је изгубила Русија

Области које је изгубило Османско царство

Нова карта Европе

На Мировној конференцији у Паризу одређене су границе нових држава. Истовремено нестајање или рушење руског, аустроугарског и немачког царства значило је да се мењала и карта централне и источне Европе.

На северу Европе, у рејону Балтичког мора, настале су Финска, Летонија, Естонија и Литванија, које су претходно биле у саставу руског царства. Молдавију, која је пре рата такође припадала Русији, припојила је Румунија. Обновљена је пољска држава чију су територију у XVIII веку поделиле у то време њене суседне државе (Аустрија, Пруска и Русија).

Аустроугарска је подељена између неколико држава. Државе наследнице, Аустрија и Мађарска, биле су најмање, јер су изгубиле око две трећине територије коју

су заузимале у Аустроугарској. Остали делови Аустроугарске ушли су у састав Италије (јужни Тирол, Истра и Кварнер), Румуније (Трансилванија), Краљевине СХС (Словенија, Хрватска, Далмација, Босна и Херцеговина и јужна Угарска). Од северних крајева Аустроугарске у којима су живели Чеси и Словаци настала је нова држава Чехословачка.

На Балкану, Бугарска је изгубила западну Тракију и излаз на Егејско море, јужну Добруџу и делове уз границу са Краљевином СХС (Струмица, Цариброд).

Незадовољство версајским поретком утицало је на честе захтеве у пораженим државама да се изврши **ревизија** мировних уговора и читавог система. Државе које су се залагале за ревизију назване су ревизионистичке. Њихов предводник првобитно је била Италија, која иако на страни победника, није била задовољна територијалним добицима. После 1933. године највећи противник версајског поретка постала је Немачка.

Ревизија је обнављање. За обнављање, то јест измену мировних уговора, највише су се залагале Немачка, Бугарска и Мађарска.

Седиште Друштва народа у Женеви

Друштво народа

У прошлости је било више покушаја да се створи организација која би се старала о очувању светског мира и подстицала сарадњу међу народима. Први светски рат и његове последице утицали су на то да се таква идеја и оствари. Главни заговорник те идеје био је Вудро Вилсон, амерички председник, који је предложио оснивање Друштва или Лиге народа. Пакт о формирању Друштва народа, после дужих дискусија, потписало је 26 земаља на Конференцији мира у Паризу, али се број чланица касније проширио на 60. Друштво народа почело је рад 1920. године, а његово седиште било је у Женеви. Чланице су се обавезале да ће поштовати независност и територијалну целовитост сваке земље, избегавати рат и тражити мирна решења међународних спорова.

Током свог двадесетогодишњег постојања Друштво народа решавало је међународне проблеме који су угрожавали светски мир. У његовом деловању, међутим, било је неких слабости. Најпре, оно никада није било светска организација јер нису све државе биле чланови. Сједињене Америчке Државе никада нису постале члан Друштва народа, а Јапан је ту организацију напустио 1931. године. Совјетски Савез, прва социјалистичка држава на свету, није учествовао на Конференцији мира у Паризу, а члан Друштва народа постао је тек 1934. године. Немачка је напустила Друштво народа, у октобру 1933, иако је у њему била од 1926. године.

Велики недостатак Друштва народа било је то што његове одлуке нису биле обавезујуће за чланице и што није располагало оружаном силом која би их наметнула. Дешавало се да санкције које је Друштво уводило против држава које су кршиле међународно право нису поштовале све земље. Одлуке Друштва народа спровођене су уредно и доследно само уколико је иза њих стајао ауторитет великих сила и њихова воља да се оне и остваре.

И поред великих недостатака та организација помагала је у решавању територијалних спорова, пре свега у централној и источној Европи, где су повучене нове границе. Друштво народа доприносило је развијању међународне сарадње, а једна од одлука било је и оснивање Међународног суда правде.

Сатирично виђење Друштва народа - змија представља светске кризе и конфликте, док зец представља Друштво народа

5.2 ЕВРОПА И СВЕТ У КРИЗИ

По завршетку Првог светског рата, од 1919. до 1939. године, свет је прошао пут од нестабилности и кризе, преко делимичног опоравка светске привреде, до велике економске кризе и заоштравања међународних односа.

Првих послератних година и победници и поражени суочили су се са многобројним тешкоћама. Војници су се вратили кућама носећи са собом горка сећања на рат и страдања. Велики број њих није могао да нађе посао, а многе породице биле су растурене. Друштво је пролазило кроз послератну кризу.

Економска криза

Инфлација је опадање вредности новца и раст цена робе услед пуштања превелике количине новца у оптицај.

Ратна производња створила је вишкове робе која у мирнодопским условима није могла да се прода. Непосредно после рата свет се суочио са краткотрајном **инфлацијом** и економском кризом која се до 1922. године завршила.

Од 1925. до 1929. светска производња била је поново на предратном нивоу, а трговина двоструко већа него 1913. године. Аутомобил који је пре рата био реткост, тада је постао роба која се масовно производила. Производња аутомобила утицала је на повећање тражње за нафтом, челиком, гумом и електричном опремом. Већи број аутомобила утицао је на то да се изграде хиљаде километара нових путева, пре свега у Сједињеним Америчким Државама, али и у западној Европи. Појавила су се нова занимања: возачи камиона, аутомеханичари и радници на бензинским пумпама.

Берза је финансијска установа, тржиште на коме се процењују, купују и продају хартије од вредности (акције, то јест деонице предузећа) и закључују банкарски и трговачки послови.

Цене пољопривредних производа биле су веома високе за време рата. После рата пољопривредна производња је повећана јер је обрада земље била механизована. Почели су да се употребљавају трактори, комбајни и вештачка ђубрива.

Опоравак и раст светске привреде после рата имао је одређене слабости. Потражња за новим производима и потрошња биле су великим делом финансиране кредитима, односно позајмљивањем новца који је касније морао да буде враћен. Цене пољопривредних производа, због презасићености тржишта, почеле су нагло да падају крајем двадесетих година. Пољопривредници нису могли да продају своје производе, нису добијали новац, нису могли да враћају дугове нити да купују индустријске производе. Стварао се вишак производа који су се гомилали у складиштима.

Економска криза, или Велика депресија, почела је у октобру 1929. године, када је **берза** на Волстриту у Њујорку доживела крах. Нереално висока вредност акција великог броја компанија почела је нагло да опада. Пропали су сви који су трговали позајмљеним новцем и хартијама од вредности (акцијама). Наступила је финансијска криза. Банке нису могле да наплате своја потраживања. Једна за другом почеле су да банкротирају и читав банкарски сектор је уништен, а људи су остали без своје уштеђевине. Производња је замрла, фабрике су почеле да отпуштају раднике и економска криза полако је прерастала у друштвену.

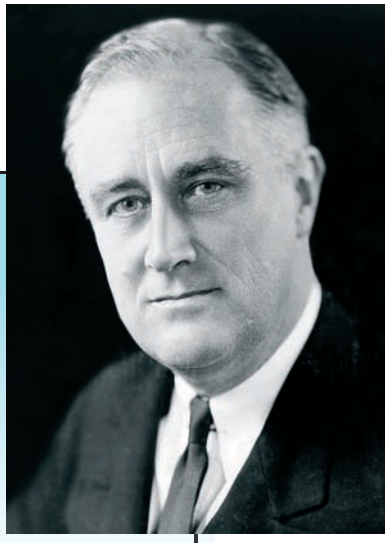
Крах финансијског система
у Америци - гужве испред затворених банака

Криза је погодила најразвијенију земљу на свету – Сједињене Америчке Државе. Капитал који су позајмиле или уложиле у европске земље током и после Првог светског рата нагло је повучен. Немачка је била најугроженија јер се њена привреда у великој мери ослањала на америчке зајмове и улагања. Будући да је читав свет био повезан, економска криза врло брзо се проширила.

Друштво у кризи

Последица економске кризе била је огромна незапосленост у готово свим државама. У градовима је порастао криминал. Људи су годинама били без посла, приморани да своје породице издржавају од социјалне помоћи, милостиње и народних кухиња. Месеци и године безуспешног трагања за послом чинили су да широки слојеви становништва, радници, млади и образовани људи, припадници средње класе, постану деморалисани, огорчени и озлојеђени. У годинама кризе почели су да се окрећу новим политичким идејама.

Политичари и државници на власти нису били у стању да реше кризу средствима којима су располагали. Била је то велика криза либерализма као идеологије и демократског система.

Френклин Делано Рузвелт (1882–1945), амерички политичар и државник. Године 1921. оболео је од дечје парализе и остао непокретан. Изабран је за председника САД-а 1932. године, у време велике економске кризе. Творац је новог економског курса. Био је председник у четири мандата (од 1932. до 1945. године). Заједно са британским премијером Винстоном Черчилом објавио је Атлантску повељу 1941. године. Био је један од лидера антифашистичке коалиције у Другом светском рату. Умро је 12. априла 1945. пред сам слом нацистичке Немачке.

Опоравак

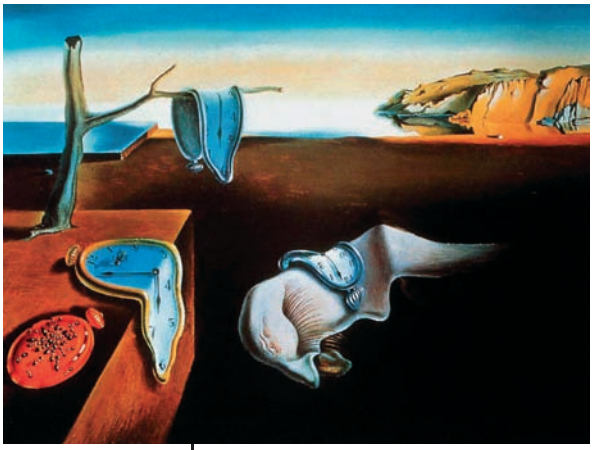
Једина земља која је бележила економски раст у годинама кризе био је Совјетски Савез. Изолован од светског тржишта, имао је планску привреду коју је контролисала држава.

Свет је почео да се опоравља од економске кризе после 1933. године. Државе погођене кризом тражиле су начин да је превазиђу. У САД-у је напуштен систем слободног тржишта и држава је на себе преузела улогу организатора привредног живота и изласка из кризе. Френклин Делано Рузвелт, нови амерички председник, започео је политику новог курса која је названа њу дил (*new deal)*. Влада је обезбедила новчану помоћ за незапослене и организовала јавне радове да би запослила велики број људи. Градили су се путеви, мостови, железнице, стамбене зграде и школе. Подстакнута је индустријска производња, а под државном контролом оживео је и економски систем. У Европи су многе државе напустиле систем слободног тржишта. Немачка је увела планску привреду, а под нацистима је прешла на ратну привреду и решила проблем незапослености.

Јавни радови у Америци

Изолованост Совјетског Савеза и добри економски резултати у нацистичкој Немачкој утицали су на то да људи почну да верују да су нацизам и социјализам друштвени системи у успону који ће владати у будућности.

Истрајност сећања, слика Салвадора Далија из 1931. године

Уметност и наука

Прву послератну деценију у уметности је обележио правац који је назван модернизам. У сликарству најзначајнији представници били су Пабло Пикасо и Салвадор Дали.

Писци су наглашавали своју личну визију и најинтимнија осећања приписивали ликовима које су описивали у својим делима. Амерички писац Ернест Хемингвеј написао је чувено дело *Старац и море*.

Велика депресија утицала је да уметници почну да говоре о проблемима у којем се друштво нашло због кризе. Многи уметници сматрали су да је криза последица несавршености и неправедности капиталистичке економије и почели да се окрећу социјалистичким идејама.

Браћа Лимијер су још 1895. године патентирала свој проналазак кинематограф, који бележи слике на фотографској траци и пројектује их на платну одређеном брзином, што омогућава њихово кретање. Тако су настале *покретне слике* или филм.

У међуратном периоду догодио се нагли развој филма. Двадесетих година филм је почео да се сматра уметношћу захваљујући уметницима попут америчког глумца Чарлија Чаплина и руског редитеља Сергеја Ејзенштајна. Најпознатији ствараоци у Европи у доба немог филма радили су у Немачкој, Француској и Италији. Од настанка звучног или тон-филма 1927. године, светском кинематографијом завладао је Холивуд, који је филм претворио у индустрију забаве. Наступило је доба филмског платна и биоскопа. Волтер Дизни је 1923. у Холивуду отворио свој студио за прављење анимираних (цртаних) филмова. Први звучни цртани филм *Пароброд Вили,* у којем се појављује Мики, мали миш, снимљен је 1928. године. Филм је коришћен и у пропагандне сврхе, што су нарочито вешто користили нацисти.

Волтер Дизни (1901–1966), цртач и стваралац анимираних филмова. Творац је новог стила „О“, карактеристичног по закривљеним линијама, којим је створио читав свет анимираних јунака: Микија Мауса, Пају Патка, Бамбија, Пинокија, Дамба...

Музику у међуратном периоду обележио је развој џеза. Џез је настао почетком XX века као нова, оригинална музика америчких црнаца, првобитно на југу, а затим и на северу, где се свирао у баровима и затвореним клубовима.

Нова музика могла је брзо и лако да се шири јер је у том периоду почео да се употребљава радио-апарат. Радио је утицао на живот многих људи, а нарочито жена које су биле везане за кућу, јер је у њихове домове доносио информације из света. Врло брзо радио је постао моћно оружје масовне информације, рекламе и пропаганде.

Праву револуцију у науци изазвала је теорија релативитета, коју је изнео Алберт Ајнштајн, немачки научник јеврејског порекла. Ајнштајн је тврдио да време и простор нису апсолутни већ релативни и да зависе од посматрача, односно његовог кретања. Његова теорија омогућила је развој атомске физике и истраживање свемира. Велики успех у медицини остварен је 1928. године, када је Александар Флеминг, енглески бактериолог, открио пеницилин, који се користио против неких заразних болести.

5.3 ИЗМЕЂУ ДЕМОКРАТИЈЕ И ДИКТАТУРЕ

Већина држава које су настале после рата прихватила је принципе либералне демократије као што су демократски устав и опште право гласа. *Велика депресија* (1929) извршила је јак притисак на демократски политички систем. Она је утицала на пораст национализма у Немачкој и делимично на појаву **милитаризма** у Јапану, а тиме и на одбацивање демократије у тим земљама.

Искушења и прилагођавање демократије – САД и западна Европа

У скоро свим земљама после Првог светског рата успостављено је опште право гласа за мушкарце, а у Сједињеним Државама, Великој Британији, Немачкој, Француској, Белгији, Холандији, Луксембургу, скандинавским земљама и Совјетском Савезу то право добиле су и жене.

Последица Првог светског рата и револуције у Русији било је јачање социјалистичког и радничког покрета. Државе су почеле да уводе осмочасовно радно време и проширују здравствено, пензијско и социјално осигурање, чиме је поправљен положај радника и сиромашних грађана.

У новонасталим државама средње и источне Европе успостављена је демократија, али није била потпуно развијена.

Дубоке и честе економске, друштвене и политичке кризе и нерешени проблеми које је рат оставио утицали су на то да већ двадесетих година наступи криза демократског политичког система. Већ у првим послератним годинама разни облици **диктатуре** почели су да се појављују у многим државама: у Италији (1922), Грчкој и Бугарској (1924), Пољској (1926), Југославији (1929).

Иако је био у кризи, демократски систем није нестао. Главни стубови тог система у међуратном периоду били су САД, Велика Британија и Француска, а у Европи су га задржале и земље Бенелукса, скандинавске земље, Швајцарска и Чехословачка.

Милитаризам је идеологија која у први план ставља војну силу као средство за решавање унутрашњих и спољашњих политичких питања, а војску изнад демократских установа.

Италија – рађање фашизма

Италија је после уједињења 1861. године кренула путем демократије и економске модернизације. Управо је у њој, међутим, најпре срушен демократски систем. После завршетка Првог светског рата земљу је потресао талас национализма изазван изневереним очекивањима од Мировне конференције. Осим тога, Италија се налазила на рубу привредне катастрофе. Оптерећена пренасељеношћу и спором индустријализацијом, нарочито на југу земље, била је суочена и с огромним ратним дуговима и незапосленошћу. Током 1919. и 1920. године широм Италије избијали су штрајкови радника и народне побуне. Радници су заузимали фабрике, а сељаци отимали земљу. Либерална влада одбијала је да спроведе реформе, а показало се и да је неспособна да одржи ред у земљи.

Диктатура је неограничена власт појединца или политичке партије.

Бенито Мусолини (1883–1943), италијански политичар и државник, вођа (дуче) Италије, оснивач фашизма. По занимању је био учитељ. У младости присталица социјализма, касније је напустио тај покрет и 1914. године основао лист *Народ Италије*. По окончању рата, новцем који је добио од индустријалаца и велепоседника, организовао је полувојне формације за борбу против радничког покрета. Председник Владе постао је 1922, а вођа Италије 1925. године. У савезу са Немачком увео је Италију у Други светски рат. Збачен је са власти и ухапшен 1943, а стрељан 1945. године.

Реч **фашизам** потиче од латинске речи fasces, што значи сноп прућа, некада симбол конзулске власти у Старом Риму. Фашистичка идеологија представља екстремни облик национализма. Највеће вредности јесу држава и нација, којима се све мора потчинити и жртвовати: слобода, имовина, па и живот.

У марту 1919. године Бенито Мусолини створио је *Борбене сноїове,* политички покрет који су чинили бивши војници, националисти и различити противници либерализма и демократије. Добили су назив фашисти, а читав политички покрет назван је **фашизам.** Фашисти су сматрали да је до највећих вредности могуће доћи само уништењем демократије и увођењем строге диктатуре једне партије и њеног вође.

Врло брзо Бенито Мусолини организовао је полувојне формације чији су припадници због црних кошуља добили назив црнокошуљаши. Они су разбили штрајкове радника које су организовали социјалисти, чиме је Мусолини задобио наклоност богатијих слојева италијанског друштва које се плашило социјалистичке револуције.

И поред успона на изборима 1921, фашисти су освојили само 36 од 530 места у италијанском парламенту. Током 1922. ситуација у Италији није се променила, а фашисти су добијали све више присталица у војсци. Мусолини је упутио захтев да му се преда власт и позвао своје присталице из свих крајева Италије у Рим. Влада је поднела оставку, а Бенито Мусолини постао је њен председник и предводећи своје присталице извео „марш на Рим" у октобру 1922. године. То је означило почетак краја демократије у Италији.

Освојивши власт, Мусолини је изборне законе променио тако да фашистима обезбеде већину у парламенту. Један од највећих критичара фашиста, социјалистички посланик Ђакомо Матеоти, убијен је 1924. године. Мусолини је врло брзо улогу парламента умањио толико да је то постала установа без значаја. Штампу и медије ставио је под контролу, укинуо право на штрајк и забранио радничка удружења и све политичке странке осим фашистичке. У Италији је завладала фашистичка диктатура.

Немачка – рађање Трећег рајха

Првих година по проглашењу Немачка Вајмарска република била је суочена са многобројним проблемима као што су незадовољство због тешких услова Версајског уговора, плаћање ратне одштете и инфлација из 1923. године.

Немачка Вајмарска република проглашена је у граду Вајмару 1919. године после рушења Немачког царства.

Националсоцијализам (нацизам) је облик фашизма који се развио у Немачкој. Идеологију нацизма изнео је њен творац Адолф Хитлер у књизи *Моја борба*. Основна вредност у нацизму јесте аријевска раса, којој припадају немачки и остали германски народи, док се сви остали сматрају нижим расама. Карактеристика нацизма јесте изразита мржња према Јеврејима, то јест антисемитизам.

На улицама немачких градова сукобљавале су се присталице социјализма и националисти. Тешку ситуацију покушао је да искористи Адолф Хитлер, вођа партије која је названа Националсоцијалистичка немачка радничка партија. Припадници партије названи су нацисти, а њихов покрет **националсоцијализам** или **нацизам.**

Хитлер је створио полувојне формације, борбене (јуришне) одреде СА и 1923. године покушао да изврши пуч, то јест да преузме власт у Минхену. Покушај пуча је пропао, Хитлер је ухапшен и осуђен на пет година затвора, али је у њему провео мање од годину дана. Боравак у затвору искористио је да напише књигу у којој је изнео своје политичке ставове и виђење света, заједно са причом о свом животу.

По изласку Адолфа Хитлера из затвора, ни он ни његова нацистичка партија нису имали велики утицај све док није избила економска криза 1929. године.

Немачка је била једна од држава које су највише биле погођене кризом. У њој је 1932. године било шест милиона незапослених. Немачки народ сматрао је да је Версајски уговор утицао на економску кризу. На власти су били државници који нису нашли начин да реше ситуацију, па је незадовољство народа расло. Такво стање вешто је искористио Адолф Хитлер. Нацисти су 1928. на изборима добили само 800.000 гласова и 12 места у парламенту, а 1932. године више од 13 милиона гласова и 230 места у парламенту, чиме су постали најјача немачка партија.

У исто време расла је и снага Комунистичке партије, што је код индустријалаца, власника компанија и велепоседника изазвало страх од завођења комунизма у земљи. Они су заједно са једним делом немачких официра подржали Хитлера и нацисте. После неколико нестабилних влада, 30. јануара 1933. године немачки председник Паул фон Хинденбург био је принуђен да Хитлеру повери место канцелара (председника владе) Немачке. Пред нове изборе у марту, изгорела је зграда Рајхстага, немачког парламента. Хитлер је то искористио да за изазивање пожара оптужи комунисте и заведе ванредно стање. Забранио је Комунистичку партију и ограничио слободу говора и штампе. У таквим условима нацисти су победили на изборима и освојили већину у парламенту. Хитлеру су изгласана ванредна овлашћења и постао је господар, вођа Немачке. За неколико година успоставио је **тоталитарну** државу у којој је све, према схватањима нациста, било подређено највишој вредности – немачкој нацији и аријевској раси. Нови поредак Хитлер је назвао Трећи рајх, који је, према његовој замисли, требало да траје хиљаду година.

Адолф Хитлер (1889–1945), немачки политичар и државник, идеолог нацизма и вођа Немачког рајха. Пореклом је Аустријанац. Учествовао је у Првом светском рату као добровољац у немачкој војсци. После рата, 1919. године постао је члан, а 1921. године вођа Националсоцијалистичке партије. По изласку из затвора реорганизовао је нацистичку партију. Осим СА, створио је и СС одреде (заштитно одељење). По добијању немачког држављанства постао је председник владе Немачке 30. јануара 1933. године. Наредних година завео је диктатуру и прогонио Јевреје, комунисте и демократе. Био је велики противник Версајског уговора, који је сматрао понижавајућим. Започео је интензивни програм наоружавања Немачке. После низа агресивних потеза изазвао је Други светски рат. Извршио је самоубиство 1945. године.

Тоталитаризам је систем владавине у којем држава под влашћу једне партије или особе (диктатора) контролише и ограничава личне и грађанске слободе.

Милитаристички Јапан

Од друге половине XIX века Јапан се убрзано модернизовао према западноевропском моделу. По унутрашњем уређењу био је парламентарна и уставна монархија. Цар је, међутим, сматран светом личношћу и министри у влади били су му лично одговорни. Постојала је јака политичка група националиста који су веровали у традиционални јапански начин живота и истицали вредности ратника самураја, њихову војничку спремност и част. Многи од њих тада су служили у модерној јапанској војсци. Јапански националисти одбацивали су западњачки начин живота и сањали о дану када ће њихова земља завладати читавом источном Азијом.

Током 1927. године присталице ове политичке групе у Јапану доспеле су на министарске положаје. Они су променили јапанску спољну политику, која је постала изузетно агресивна и милитарстичка према суседним државама, пре свега према Кини.

Ширење диктатуре

Као последица велике економске кризе, слабљења демократског система и јачања фашизма, тридесетих година диктатура је завладала у великом броју европских држава (Португалија, Аустрија, Шпанија, Румунија, Финска, Летонија, Естонија, Немачка). Све диктатуре биле су карактеристичне по укидању индивидуалних слобода грађана, забрани опозиционих партија и уништавању или умањивању значаја демократских установа као што је парламент.

5.4 НАСТАНАК СОВЈЕТСКОГ САВЕЗА

Антибољшевички пропагандни плакат

Први кораци нове власти у Русији били су усмерени ка рушењу старог и изградњи новог друштва. Председник Совјета народних комесара Владимир Илич Лењин и бољшевици обећавали су нови свет, богатије и праведније друштво у којем ће сви бити једнаки.

Грађански рат

Главна препрека у изградњи новог света, према уверењу бољшевика, била је приватна својина, па су све компаније, фабрике и земљу у Русији прогласили државном својином. Незадовољни одузимањем имовине, власници фабрика, компанија и земљишних поседа постали су непријатељи бољшевичке револуције. Они који су били против политике нове совјетске власти, монархисти, конзервативци, либерали и социјалдемократи, названи су *белогардејци* или *бели*. Новој власти супротставили су се оружјем у лето 1918. године, када је почео грађански рат. Русија је била подељена на *беле* и *црвене*, мада је велики део становништва остао по страни и није желео да учествује у братоубилачком рату.

Белогардејци нису имали заједнички програм јер су припадали различитим политичким групама, а уједињавала их је борба против *црвених бољшевика*. Њихови команданти били су официри царске војске, који нису усаглашавали своје акције. Но, главни проблем *белих* било је то што нису успели да придобију широку подршку становништва, које је било против враћања на стари поредак. Белогардејцима су војну и материјалну помоћ пружале и силе Антанте, које су биле против успостављања социјалистичког система у Русији.

Михаил Александрович Шолохов (1905–1984), совјетски писац. Добитник Нобелове награде за књижевност (1964) за роман *Тихи Дон*, у којем је описао трагедију грађанског рата у Русији.

Совјетска влада је у јесен 1918. године прогласила општу мобилизацију и тада је створена Црвена армија, с Лавом Троцким, другим човеком бољшевичке партије, на челу. Црвена армија била је јединствена и организована војска. Црвеноармејци су се борили за идеју бољег друштва и веровали да ће чим победе *беле*, наступити срећно доба.

Лав Николајевич Бронштајн Троцки (1879–1940), руски револуционар, политичар и организатор Црвене армије. Имао је истакнуту улогу у Петроградском устанку у октобру 1917. године. Касније је био народни комесар за спољне послове. Као Стаљинов неистомишљеник искључен је из партије 1927. и напустио СССР 1929. године. Агенти совјетске тајне службе убили су га у Мексику 1940. године.

У пролеће и лето 1919. године Црвена армија односила је победе над белогардејцима, ка Уралу, Кавказу и око Петрограда. До почетка 1920. године главнина белогардејских снага била је разбијена. Крајем те године Црвена армија заузела је полуострво Крим, које је било последње уточиште белих. Грађански рат завршен је победом бољшевика. Милиони људи су погинули, а земља је била разорена у ратним сукобима који су трајали од 1914. године. Многи који су били на страни белогардејаца или се нису слагали са политиком бољшевика, напустили су Русију.

Бољшевички пропагандни плакат на коме је приказан Лав Троцки као свети Ђорђе

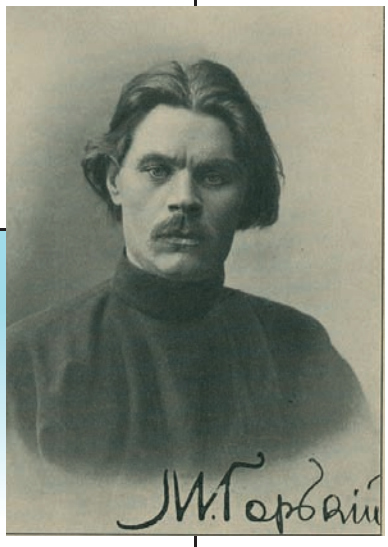
Од ратног комунизма до НЕП-а

Да би обезбедила снабдевање градова и војске, совјетска влада је још 1918. године увела такозвани ратни комунизам. Новац је укинут и уведена је строга контрола производње. Одреди црвеноармејаца ишли су по селима и од сељака одузимали вишак производа за који су сматрали да им није неопходан за исхрану. Све је било подређено победи у грађанском рату.

Ратни комунизам изазвао је велико незадовољство становништва, па је Лењин 1921. године одлучио да уведе нову економску политику (НЕП). Уведена је слободна унутрашња трговина, новац је враћен у употребу, а делимично и приватна својина.

Рађање СССР-а

Привредну обнову пратила је и политичка реорганизација. У августу 1922. године руска, белоруска, украјинска и закавкаска совјетска република образовале су Савез Совјетских Социјалистичких Република (СССР) или скраћено Совјетски Савез. Устав СССР-а донет је 1924. године.

Максим Горки (1869–1936), руски и совјетски писац, песник и револуционар. Прогоњен је због својих идеја. Подржавао је бољшевике. После револуције активно је учествовао у политичком и јавном животу. Његова дела припадају специфичном правцу који је он сам назвао социјалистички реализам. Теоретичари совјетске књижевности прогласили су тај правац званичним књижевним правцем совјетске књижевности.

После Лењинове смрти 1924. године, поставило се питање наследника на челу државе и бољшевичке партије, као и питање даље судбине нове економске политике. У врху партије повела се политичка борба. Први човек у држави постао је Јосиф Висарионович Џугашвили Стаљин, који је уклонио своје главне ривале, Лава Троцког и Николаја Бухарина.

Настанак совјетског модела – стаљинизам

Стаљин је одлучио да укине НЕП и да што је могуће брже Совјетски Савез преобрази у моћну, модерну индустријску државу. Говорио је да уколико СССР жели да стигне западноевропске државе, пут који су оне прешле за 150 година, он мора да пређе за 15. То је значило убрзану индустријализацију земље, а остварењу тог циља било је

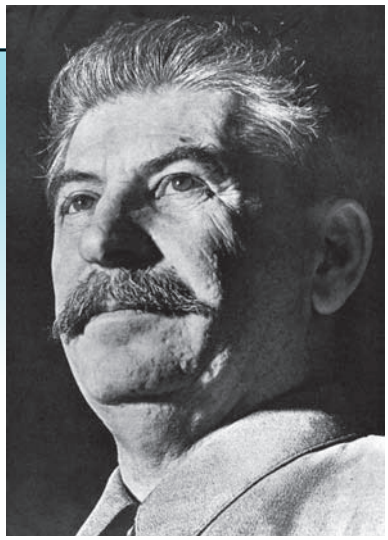
Један од симбола совјетске индустријализације – хидроелектрана Дњепрострој у Украјини

потчињено све у држави. У СССР-у је 1929. године уведена планска привреда. Држава је доносила петогодишње планове којима је прописивала шта ће се градити и производити и у којима је тешка индустрија имала предност. Највећи део државних средстава уложен је у изградњу тешке индустрије. Уз велике напоре државе и становништва у Совјетском Савезу је за десет година изграђено 6.000 нових предузећа и фабрика. Цену убрзане индустријализације платили су грађани који су живели у тешким условима, слабо се одевали и и хранили.

Колективизација је спајање индивидуалних сеоских газдинстава у задруге.

Петогодишњим плановима било је предвиђено да се у пољопривреди спроведе **колективизација** сеоских газдинстава. Да би се обезбедила храна за нарастајуће становништво у индустријским градовима, сељаци су били приморани да образују колективна газдинства – колхозе. У њих су морали да унесу сав свој иметак, а вишак производа из колхоза одлазио је у градове. Било је превиђено да совјетска индустрија снабдева колхозе индустријским производима и модерним пољопривредним машинама: тракторима и комбајнима.

Међутим, колективизација је на совјетском селу дала веома лоше резултате. Људи су живели у тешким условима јер је држава из колхоза често узимала све што су произвели. Многи су умирали од глади. Према проценама, само у Украјини 1932. године умрло је неколико милиона људи. Такав однос према селу и сељацима био је део државне политике безусловне индустријализације и политичког терора који је Стаљин спроводио над сопственим становништвом.

Јосиф Висарионович Џугашвили Стаљин – *Челични* (1879–1953), председник совјетске владе и генерални секретар Совјетске комунистичке партије. Студирао је богословију, а због револуционарног рада искључен је из школе. Члан бољшевичке партије постао је 1903. године. На челу СССР-а био је и у Другом светском рату. Умро је у Москви 1953. године

Култ личности или **култ вође** је пропагандно средство којим се у тоталитарним режимима вођа описује као херојска личност налик Богу. Он се сматра извором политичке мудрости и непогрешивим браниоцем националног интереса, а сваки облик критике његове личности издајом или лудошћу.

Паралелно са убрзаном индустријализацијом у Совјетском Савезу настајао је и **култ личности** Јосифа Висарионовича Стаљина.

Стаљин је постао врховни вођа партије и државе. Сви који су се противили његовој политици проглашавани су за унутрашње непријатеље, хапшени и убијани. Велики број невиних људи депортован је у логоре у Сибиру и на Далеком истоку. Тајна полиција хапсила је људе због једне изговорене речи. Од 1934. године у СССР-у је спровођен велики терор и „чистке" Стаљинових неистомишљеника. Многи од њих били су комунисти који су оптуживани без икаквог разлога. Стаљину је било потребно да за све недостатке и грешке у својој политици нађе кривце. Пред народом вођа је морао да остане непогрешив. Стаљинов начин владавине означен је као посебан облик тоталитаризма и диктатуре и назван - стаљинизам.

5.5 МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ УОЧИ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Агресивна политика милитаристичког Јапана, фашистичке Италије и нацистичке Немачке проузроковала је нови светски рат. Међународни поредак који је успостављен после Првог светског рата почео је да се распада на Далеком истоку.

Разбијање версајског система

Јапанска војска окупирала је 1931. године кинеску провинцију Манџурију. Јапанци су прогласили независну државу Манџуко, која је била под њиховом контролом. Кина се обратила Друштву народа као институцији која је имала задатак да чува колективну безбедност и спречи оружане нападе. Друштво народа послало је комисију која је утврдила да је Јапан прекршио међународно право, напао независну државу и угрозио светски мир. Та организација осудила је Јапан због окупације дела кинеске територије, али ништа више од тога није предузето. Јапан је реаговао изласком из Друштва, а јапанска војска остала је на територији Кине. Углед Друштва народа и читав версајски систем били су уздрмани.

Адолф Хитлер, немачки канцелар, био је главни противник версајског система. Неколико месеци по доласку на власт, у новембру 1933. године, извео је Немачку из Друштва народа. То је значило да га Версајски уговор више не обавезује и 1935. године у Немачкој је поново уведена општа војна обавеза.

И Бенито Мусолини, италијански вођа, започео је своју агресивну политику 1935. године. Италијанска војска је из Еритреје у источној Африци напала Етиопију. Друштво народа осудило је италијански напад и увело економске санкције Италији. Оне нису доследно спровођене и италијанска војска је уз велике тешкоће успела да савлада слабију етиопску армију 1936. године. Хаиле Селасије, цар Етиопије, узалуд је за говорницом Друштва народа у Женеви тражио помоћ и позивао се на међународно право. Друштво народа ни тада није реаговало.

Немачка је у марту 1936. године опет прекршила Версајски уговор тако што је војно запосела Рајнску област, у којој није смела да држи трупе. Француска влада није била спремна да одлучно реагује, а Британија није желела да ризикује рат јер је сматрала да су Немци заузели део своје територије.

Нацистички плакат - позив за регрутацију у СС јединице на коме пише да регрути треба да буду стари најмање 17 година

Грађански рат у Шпанији

На изборима у Шпанији у фебруару 1936. године победила је коалиција Народни фронт, коју су чинили републиканци, социјалисти, комунисти и синдикати. Образована је нова влада која је започела реформе друштва у социјалистичком духу. У јулу је избила побуна против законите републиканске владе. Побуну је предводио генерал Франциско Франко, вођа шпанских фашиста, а подржавали су је монархисти, црква и конзервативци, који су били против увођења социјалистичког система у Шпанији. Избио је грађански рат који је трајао до 1939. године и однео 600.000 живота. Рат се завршио победом фашиста и у Шпанији је успостављена диктатура.

Франциско Франко (1892–1975), шпански генерал, политичар и државник. Завео је фашистичку диктатуру 1939. и владао, ослањајући се на војску, цркву и фашистичку партију, све до смрти 1975. године.

Шпански грађански рат превазишао је, међутим, локалне оквире и дубоко поделио читав свет на оне који су подржавали фашисте и оне који су подржавали републиканце, антифашисте у Шпанији.

Антифашистичке групе у САД-у, Француској и Британији желеле су да помогну републиканцима у Шпанији. Француска и Велика Британија забраниле су испоруку ратног материјала зараћеним странама. Оне су инсистирале да све државе заузму неутралан став и да се не мешају у унутрашње сукобе у Шпанији. Таква политика је пропала јер су Немачка и Италија слале војну помоћ генералу Франку и фашистима, док је Совјетски Савез републиканцима слао инжењере, ратни материјал, политичке и војне саветнике. Хиљаде добровољаца из САД-а и Европе придружиле су се републиканцима у Шпанији.

Свет ка новом рату

На Далеком истоку Јапан је наставио нападе на Кину. Искористивши као повод један напад на јапанске војнике у околини Пекинга, Јапан је 1937. године отворено напао Кину и окупирао читав њен источни део. Освојивши град Нанкинг, који је тада био кинеска престоница, Јапанци су убили око 250.000 људи. Друштво народа опет је реаговало потпуно безопасном осудом Јапана, који је могао да настави своје освајачке планове на Далеком истоку.

Успоставивши контролу над читавом територијом Немачке, Хитлер је кренуо у обједињавање свих Немаца који су живели у суседним државама. Немачка војска је у марту 1938. године умарширала у Аустрију. Проглашено је припајање (аншлус) Аустрије Немачкој, чиме је шест милиона аустријских Немаца ушло у састав Немачког рајха. Међутим, још око три милиона Немаца живело је у Судетској области у Чехословачкој.

Немачки пропагандни плакат на коме пише: *Данциг је Немачка*

Од Минхена до Данцига

Судетска област на западу Чехословачке, уз границу са Немачком, раније је била у саставу Немачког царства. Хитлер је одмах после аншлуса Аустрије тражио припајање Судетске области Немачкој. Чехословачка је извршила делимичну мобилизацију, а Хитлер је планирао да је нападне у јесен 1938. године. Тада су се умешале Француска и Велика Британија, које су по сваку цену желеле да избегну рат и биле спремне на највеће уступке Хитлеру. Поводом чехословачке кризе, у Минхену је септембра 1938. године одржана конференција на којој су учествовали представници великих сила: канцелар Немачке Адолф Хитлер, италијански вођа Бенито Мусолини, британски премијер Невил Чемберлен и председник Владе Француске Едуар Даладје. Чехословачка делегација није присуствовала преговорима. Минхенски споразум предвиђао је да Немачка припоји Судетску област. Чехословачка би у том случају остала без одбране пошто су у Судетској области биле најзначајније војне базе и утврђења која су

је штитила од немачког напада. Минхенска конференција била је велики пораз Француске и Велике Британије, које су сматрале да су жртвовањем Чехословачке зауставиле даље Хитлерове територијалне амбиције.

Хитлерове праве намере показале су се када је немачка војска окупирала Чешку у марту 1939. године и прогласила независну Словачку, која је, у ствари, била под немачком политичком контролом.

ДАНЦИГ

Град Данциг или Гдањск (на пољском) је на Мировној конференцији 1919. године добио је статус слободног града, што значи да није припадао ниједној држави. Већину становништва у граду чинили су Немци.

Следећи Хитлеров захтев био је да Немачка добије део пољске територије како би заузела град Данциг на Балтичком мору.

Хитлеров савезник Мусолини је у априлу 1939. године припојио Албанију, која је била под италијанском заштитом. Италијански краљ понео је титулу краљ Италије и Албаније и цар Етиопије.

Коначно су и западне силе изразиле спремност да се Хитлеру и оружано супротставе. Велика Британија гарантовала је сигурност пољских и румунских граница и обавезала се да ће објавити рат Немачкој уколико нападне неку од тих држава. Велика Британија и Француска започеле су преговоре о склапању споразума са Совјетским Савезом, вођене током лета 1939. године. Западне силе страховале су од совјетског комунизма, а Пољска и балтичке републике (Естонија, Летонија и Литванија) нису желеле да совјетска армија умаршира на њихову територију, чак ни као помоћ против Немачке.

Потписивања *Пакта о ненападању*: пакт су 23. августа 1939. потписали министри спољних послова Немачке и Совјетског Савеза – Јоаким фон Рибентроп и Вјачеслав Молотов.

У августу 1939. године изненада је потписан Пакт о ненападању између Немачке и Совјетског Савеза. Тајни део споразума предвиђао је поделу територија у источној Европи. Совјетски Савез добио је право да успостави контролу над балтичким републикама и Молдавијом, која је тада била део Румуније. Пољска је тајним уговором подељена на немачки и совјетски део. Совјетски Савез обавезао се да ће остати неутралан ако Немачка зарати са Француском и Великом Британијом.

Био је то потпуно неприродан савез двеју држава са различитим и супротстављеним политичким идеологијама, нацизмом и комунизмом, али је њиме Немачка избегла рат на два фронта.

Немачка је напала Пољску 1. септембра 1939. године. Велика Британија и Француска упутиле су ултиматум Хитлеру да повуче немачку војску из Пољске. Хитлер је то одбио и 3. септембра Француска и Велика Британија објавиле су рат Немачкој. Почео је нови европски оружани сукоб који је убрзо прерастао у Други светски рат.

Бенито Мусолини и Адолф Хитлер

ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ

1. Мировна конференција после Првог светског рата одржана је у_____. Мировни уговор са Немачком потписан је_____године у дворцу_____. На конференцији је основана међународна организација _____, чији је задатак био да очува мир у свету. Идеју о оснивању те организације дао је амерички председник_____у документу под називом _____.

2. Залагање неких европских држава за измену мировних уговора после Првог светског рата називало се:

а) тоталитаризам, в) право на самоопредељење,

б) ревизионизам, г) милитаризам.

3. Анализирај карту Европе после Првог светског рата и одговори колико је држава поделило територију бивше Аустроугарске:

а) пет, б) две, в) шест, г) седам.

4. Почетак *Велике депресије* означава крах _____ у Њујорку_____ године.

5. Следеће тврдње означи као тачне **Т** или нетачне **Н**:

Т **Н** а) Адолф Хитлер дошао је на власт у Немачкој после успешног пуча у Минхену 1923. године.

Т **Н** б) Бенито Мусолини био је вођа фашистичког покрета који је постао премијер Италије 1922. године.

Т **Н** а) Јосиф Висарионович Стаљин дошао је на власт у СССР-у после Лењинове смрти и наставио нову економску политику (НЕП).

Т **Н** а) Минхенским споразумом из 1938. године, Немачкој је припојена Судетска област у Чехословачкој.

Т **Н** а) После интервенције Друштва народа јапанска војска повукла се из кинеске провинције Манџурије 1931. године.

6. У којим су државама између два светска рата заведени различити облици диктатуре:

а) Француској г) Великој Британији е) Италији

б) Шпанији д) Јапану ж) Грчкој

в) Југославији ђ) Чехословачкој з) САД-у

7. Испод карактеристичних појмова упиши назив одговарајуће идеологије:

а) држава, нација, вођа, диктатура, црнокошуљаши, агресија:

_____

б) нација, раса, вођа, антисемитизам, тоталитаризам, агресија:

_____

в) партија, радничка класа, вођа, колективизација, државна својина:

_____

8. Повежи личности и појмове:

___Сергеј Ејзенштајн	1. анимирани филм
___Чарли Чаплин	2. пеницилин
___Волт Дизни	3. атомска физика
___Александар Флеминг	4. глумац
___Алберт Ајнштајн	5. редитељ

9. Повежи одговарајуће године, догађаје и личности:

1939.	аншлус	Бенито Мусолини
1938.	грађански рат у Шпанији	Адолф Хитлер
1936. окупација	Етиопије	Рибентроп и Молотов
1936–1939.	Пакт о ненападању	Франциско Франко

6. ЈУГОСЛОВЕНСКА КРАЉЕВИНА

КРАЉЕВИНА СХС/ ЈУГОСЛАВИЈА
ВИДОВДАНСКИ УСТАВ
ПАРЛАМЕНТАРИЗАМ У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ
ШЕСТОЈАНУАРСКА ДИКТАТУРА
ОКТРОИСАНИ УСТАВ
МАРСЕЉСКИ АТЕНТАТ

СПОРАЗУМ ЦВЕТКОВИЋ – МАЧЕК
БАНОВИНА ХРВАТСКА
КУЛТУРА И ОБРАЗОВАЊЕ
СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА
РИМОКАТОЛИЧКА ЦРКВА
ИСЛАМСКА ВЕРСКА ЗАЈЕДНИЦА
КРАЉ АЛЕКСАНДАР ПРВИ КАРАЂОРЂЕВИЋ
КНЕЗ ПАВЛЕ КАРАЂОРЂЕВИЋ
ЉУБОМИР ДАВИДОВИЋ
СТЈЕПАН РАДИЋ
МИЛАН СТОЈАДИНОВИЋ
ДРАГИША ЦВЕТКОВИЋ
ВЛАТКО МАЧЕК

6.1 КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА (1918–1929)

Краљевина СХС простирала се на 248.666 км^2. Заузимала је централни део Балканског полуострва и део Панонске низије, допирала до планинског ланца Алпа и избијала на Јадранско море. Својим положајем представљала је мост између Европе и Азије, била је отворена према Медитерану и преко Дунава повезана са Црним морем. Будући да се налазила на географски важном подручју, од првог дана била је у центру интересовања великих сила.

Краљевина СХС и суседне земље

Аспирација је чврста решеност да се нешто добије или постигне.

Од свог настанка, Краљевина СХС суочавала се са спољним тешкоћама. Укупна дужина њених граница износила је више од 3.000 км и после Немачке то је била држава са највише суседа. Односи са суседним државама, изузимајући Грчку и Румунију, нису били задовољавајући. На границама су често избијали сукоби, јер су наоружани албански одреди упадали на територију Краљевине СХС. Бугарска је остала трајни непријатељ Краљевине СХС због својих **аспирација** према Македонији. Односи са Мађарском били су оптерећени њеном тежњом за ревизијом мировног уговора којим је изгубила територије Бачке, Баната и Барање. Током првих година постојања Краљевина СХС супротставила се Италији и њеним тежњама да продре на Балканско полуострво. Напетости око границе су се наставиле пошто је Италија тражила још далматинске обале. Краљевина СХС тражила је Истру, део бившег аустријског приморја који је анектирала Италија. Истра је била важна јер је у њој живео знатан број словеначког и хрватског становништва.

МЕЂУНАРОДНО ПРИЗНАЊЕ КРАЉЕВИНЕ СХС

На Мировној конференцији у Версају Краљевина СХС учествовала је под именом Краљевина Србија. Делегацију је предводио Никола Пашић, председник владе. Разграничење са државама пораженим у Првом светском рату решено је потписивањем мировних уговора. Прва држава која је признала Краљевину СХС, 26. јануара 1919. године, била је Норвешка, а затим су то учиниле и Грчка и Швајцарска. Од великих сила прво признање стигло је од САД-а у фебруару 1919. године. Француска и Велика Британија признале су Краљевину СХС тек у јуну те године, у склопу колективног признања, приликом потписивања Мировног уговора у Версају.

Национална структура становништва Краљевине СХС

Становништво

Укупан број становника Краљевине СХС, према попису који је извршен 1921. године, износио је 12.055.715.

У Краљевини СХС живели су и други народи који су имали статус националне мањине. Они су чинили 28,2 одсто укупног броја становника. Македонци и Црногорци нису сматрани посебним народима већ су убрајани у Србе. Муслиманско становништво сврставано је међу Србе или Хрвате. Од националних мањина најбројнији су били Немци, Мађари, Албанци, Румуни, Турци, Словаци и Русини.

Главни град Краљевине СХС био је Београд, који је имао око 100.000 становника. У то време још само шест градова имало је више од 60.000 становника: Загреб, Суботица, Сарајево, Скопље, Нови Сад и Љубљана. Највећи град био је Загреб са око 185.000 становника.

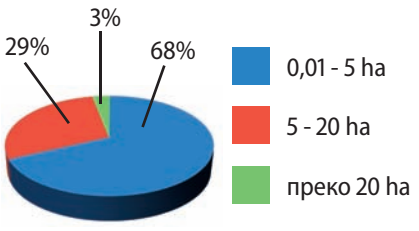
КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА (УПРАВНА ПОДЕЛА) 1919-1929.

Економске прилике

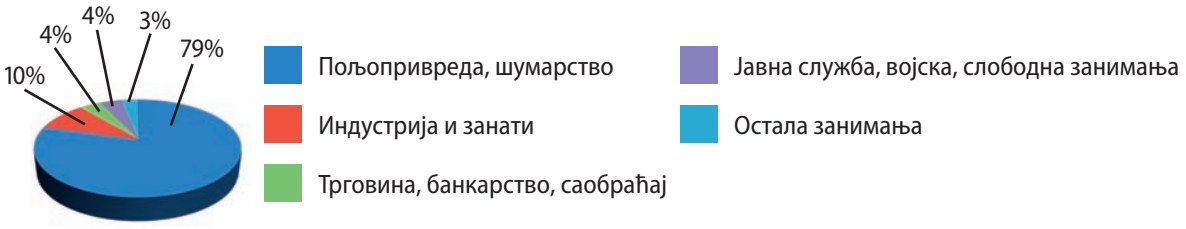
Краљевина СХС била је пољопривредна земља. Више од четири петине становништва бавило се земљорадњом и сточарством. Према пољопривредној производњи, Краљевина је заостајала за другим земљама. Преовладавао је ситан земљишни посед, а у многим крајевима за орање је било коришћено дрвено рало. Сељак је производио оно што му је било потребно за домаћинство, а врло мало преостајало је за продају на тржишту.

Индустрија је била слабо развијена и у њој је преовлађивао страни капитал. Улагало се у оне гране привреде које су најбрже враћале

Величина земљишног поседа

уложени капитал. Најразвијеније су биле текстилна и прехрамбена индустрија, као и рударска производња. Главнину извоза чиниле су сировине и полупроизводи, који су плаћани врло мало, а увозили су се готови производи по високим ценама. Због тога је Краљевина СХС била економски зависна од страног капитала.

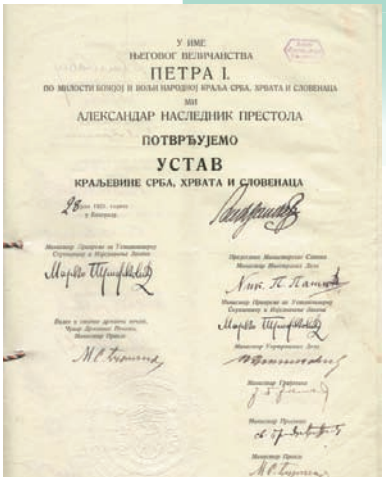

Структура становништва према занимању

Конституисање државе

Одмах после проглашења уједињења било је потребно организовати функционисање државе и припремити изборе за Уставотворну скупштину. Прву владу формирао је Стојан Протић, најближи сарадник Николе Пашића. Привремено народно представништво формирано је од представника свих југословенских покрајина, а имало је функцију Народне скупштине.

Избори за Уставотворну скупштину одржани су 28. новембра 1920. године. Изабрано је 419 посланика. Највећи успех постигле су Демократска странка, Народна радикална странка и Хрватска републиканска сељачка странка. Велико изненађење представљао је успех комуниста. Рад Уставотворне скупштине трајао је више од шест месеци и окончан је доношењем Видовданског устава 28. јуна 1921. године.

У ИМЕ
ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА
ПЕТРА I.
ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ И ВОЉИ НАРОДНОЈ КРАЉА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА
МИ
АЛЕКСАНДАР НАСЛЕДНИК ПРЕСТОЛА
ПОТВРЂУЈЕМО
УСТАВ
КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

ВИДОВДАНСКИ УСТАВ

Држава је проглашена за уставну, парламентарну и наследну монархију. Устав је за службени језик прогласио српско-хрватско-словеначки језик. Законодавну власт делили су краљ и Народна скупштина. Краљ је потврђивао законе, био врховни заповедник војске и представљао државу у односима са иностранством.

Према Уставу, држава је била унитарна, што значи да је представљала недељиву целину у којој постоји један народ (српско-хрватско-словеначки) и само једна власт као носилац државног суверенитета. Јединице територијално-административне поделе биле су области, окрузи, срезови и општине.

Вишестраначки парламентаризам

Политички живот у Краљевини СХС карактерисало је постојање великог броја странака које су се разликовале по националном и верском принципу. Најоштрији сукоби између странака избијали су око питања облика владавине и унутрашњег државног уређења.

Народну радикалну странку (НРС) од њеног оснивања водио је Никола Пашић. Политика странке остала је верна српским националним интересима. Залагала се за монархију и централистичко државно уређење. *Југословенску демократску странку (ЈДС)* почетком 1919. године основали су бивши самосталци, напредњаци, део Хрватско-српске коалиције и друге мање политичке странке и групе. У вођењу странке истицали су се Љубомир Давидовић и Светозар Прибићевић. Странка је прихватала идеју југословенства и подржавала је централистичко уређење државе. Поделила се 1924. године, када је из ње изашао Светозар Прибићевић. Одбијајући сарадњу са хрватским политичким партијама и промену устава, он је основао *Самосталну демократску странку (СДС)*.

Хрватска републиканска сељачка странка (ХРСС) била је водећа хрватска партија. Њен оснивач и вођа био је Стјепан Радић. Он се залагао за републиканско државно уређење и тако се супротстављао

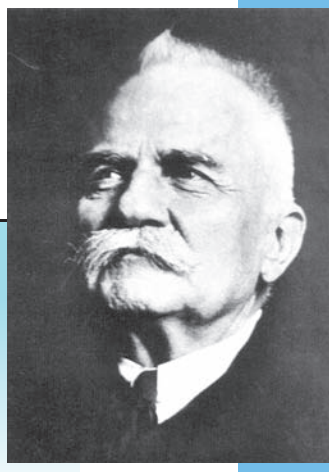
Мехмед Спахо (ЈМО)

монархији и њеној централистичкој управи. Странка је 1925. године прихватила Видовдански устав и одбацила републиканство мењајући име у *Хрватска сељачка странка*.

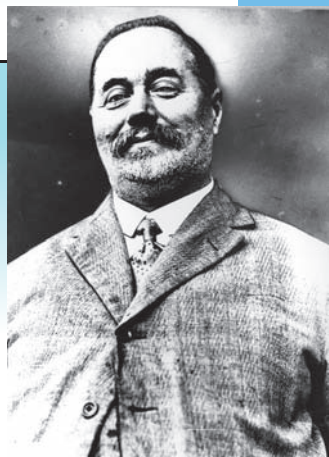
Словенска људска странка (СЛС) окупљала је, под окриљем Римокатоличке цркве, највећи број Словенаца. Под вођством римокатоличког свештеника Антона Корошеца странка је најчешће подржавала владу у Београду и њену централистичку политику. Настојала је да очува посебност словеначког народа.

Југословенска муслиманска организација (ЈМО) окупљала је муслимане у Краљевини СХС. Програм те политичке странке почивао је на децентрализацији државне управе и подели земље на самоуправне административне јединице. Вођство странке, с Мехмедом Спахом на челу, спроводило је политику сарадње с Београдом.

Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста) основана је у априлу 1919. године уједињењем социјалдемократских партија. Године 1920. променила је име у *Комунистичка партија Југославије*. У свом програму залагала се за успостављање диктатуре пролетаријата и власти совјета, због чега су владајући кругови у комунистима видели опасног непријатеља. Странка је забрањена децембра 1920. године одлуком владе.

Љубомир Давидовић (1863–1940), један од оснивача Самосталне радикалне странке и њен шеф од 1912. до 1919. године. У Краљевини Србији и Краљевини СХС био је министар у више различитих ресора, градоначелник Београда и председник владе. По оснивању Југословенске демократске странке постао је њен председник. Залагао се за српско-хрватски политички споразум. Целог живота својом политиком борио се за демократску владавину. Упамћен је као политичар којег је било немогуће поткупити.

Стјепан Радић (1871–1929), хрватски политичар и оснивач Хрватске сељачке странке. Када је стварана Краљевина СХС, присталицама уједињења у Хрватској обратио се речима: *"Не срљајте као guske u maglu"*. Одбијао је да призна Видовдански устав, а посланици његове странке нису учествовали у скупштинском раду. Због својих политичких ставова био је затворен 1924. године. У затвору је променио став и прихватио монархију, после чега је излашао на слободу и ушао у владу као министар просвете.

Криза парламентаризма

Током периода у коме је важио Видовдански устав формирано је више од двадесет влада. Народна скупштина претворила се у поприште оштрих сукоба и свађа. На политичкој сцени односи су се променили 1927. године, када је створена Сељачко-демократска коалиција. Она је настала као резултат политичког договора ХСС-а и СДС-а. Према резолуцији коалиције, држава је требало да буде подељена на историјске покрајине Србију, Хрватску, Црну Гору, Словенију, Босну и Херцеговину и Македонију. Атмосфера у Скупштини преносила се и на јавност и изазивала узнемиреност у друштву. Сукоби српских и хрватских посланика имали су трагичан крај. Пуниша Рачић, радикалски посланик, 20. јуна 1928. године пиштољем је убио двојицу народних посланика Хрватске сељачке странке. Том приликом смртно је рањен и Стјепан Радић. Убиство у Скупштини најавило је брзи крај парламентаризма у Краљевини СХС.

6.2 КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА (1929–1941)

Погибија хрватских посланика у Народној скупштини 1928. године означила је врхунац кризе у Краљевини СХС. Тај догађај био је један од разлога одустајања од демократског начина решавања политичких и међунационалних проблема. Излаз из таквог стања краљ Александар Први Карађорђевић покушао је да пронађе у увођењу диктатуре 6. јануара 1929. године.

Шестојануарска диктатура

Да би спречио распад државе, краљ Александар Први Карађорђевић укинуо је Видовдански устав и распустио Народну скупштину. Диктатуром је завео личну власт, преузевши на себе све функције државне власти. Забрањен је рад свих политичких странака и удружења која су имала верска или племенска обележја. Прокламована је идеологија *интегралног југословенства*, која је почивала на уверењу да сви Југословени чине једну нацију која треба да се издигне изнад племенске поделе на Србе, Хрвате и Словенце.

У складу с таквом идеологијом, име државе промењено је 3. октобра 1929. године у Краљевина Југославија. Земља је административно била подељена на девет бановина које нису пратиле историјске границе.

Идеологија – систем идеја карактеристичан за одређено време или одређену друштвену групу (у политици заснован на мишљењу које чини једну целину).

Диктатор – у Старом Риму функција са неограниченом влашћу која је могла трајати највише шест месеци, а успостављана је у приликама изузетно тешким по државу; у XX веку означавала је личност која неограничено влада и захтева послушност без поговора.

Октроисани устав

Незадовољство у земљи због тешког економског стања и непопуларност диктатуре у народу утицали су на краља Александра Првог Карађорђевића да обнови уставност. Таквој одлуци допринели су и притисци пријатељских држава Француске и Чехословачке да се режим врати демократским принципима. Октроисани устав донет је 3. септембра 1931. године и њиме је диктатура ублажена.

Октроисани устав – устав који није усвојен у скупштини већ га је донео владар.

Владар је симболизовао народно јединство и државну целину. Уведено је Народно представништво које се састојало из два дома, Сената и Народне скупштине. Владу је именовао краљ, а не Скупштина. Уређење уведено Уставом из 1931. године није представљало систем парламентарне демократије, него мешавину личне власти и елемената партламетаризма.

Парламентаризам је врста владавине у којој извршна власт (влада) зависи од подршке у парламенту која се стиче гласањем. Постоји разлика између шефа државе и шефа владе. На челу државе обично су председници или владари, док су на челу владе премијери.

ПОДЕЛА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ НА БАНОВИНЕ

Застава и грб Краљевине Југославије

Александар Први Карађорђевић (1888–1934), краљ ујединитељ Срба, Хрвата и Словенаца. Престолонаследник је постао 1909. године, када се његов старији брат Ђорђе одрекао права на наследство престола. У балканским ратовима командовао је Првом српском армијом. Пред почетак Првог светског рата постао је регент и врховни командант војске. Као владар водио је политику очувања унитаристичког државног уређења. У спољној политици радио је на склапању одбрамбених савеза против сила које су тежиле ревизији Версајског мировног уговора. Био је један од носилаца југословенске идеје.

Спољна политика краља Александра

Ослонац у спољној политици краљ Александар Први Карађорђевић тражио је у савезу са силама победницама у Првом светском рату. Нарочито јако савезништво постојало је са Француском. Под покровитељством те земље створен је савез између Краљевине СХС, Чехословачке и Румуније – Мала антанта. Да би се смањио утицај Италије на Балканском полуострву, краљ Александар Први Карађорђевић подстакао је стварање војног савеза балканских држава. Фебруара 1934. године створен је Балкански пакт, који су чиниле Краљевина Југославија, Грчка, Румунија и Турска. Долазак Адолфа Хитлера на власт у Немачкој условио је промену односа снага између великих сила у Европи. Свестан те промене, краљ Александар Први Карађорђевић је у октобру 1934. године кренуо је у посету савезничкој Француској.

Марсељски атентат

Краљ Александар Први Карађорђевић непосредно пре атентата

Италија је као незадовољени ратни савезник гајила отворене територијалне претензије према Југославији. Територију Далмације сматрала је својом историјском провинцијом. Под покровитељством Бенита Мусолинија, италијанског диктатора, окупили су се хрватски политички емигранти. Њихов вођа Анте Павелић организовао је хрватски усташки покрет, чији је циљ било стварање самосталне и независне Хрватске. У декларацији усташког покрета краљ Александар Први Карађорђевић био је осуђен на смрт. Усташе су одлучиле да његову посету Француској искористе за атентат. Краљ Александар Први Карађорђевић допловио је у луку Марсељ 9. октобра 1934. године. Истог дана убијен је у атентату. Заједно с њим страдао је и Луј Барту, француски министар иностраних послова.

Намесништво кнеза Павла Карађорђевића

Пошто је престолонаследник Петар Други Карађорђевић био малолетан, после краљеве смрти управу над земљом преузело је Намесништво. У свом тестаменту, краљ Александар Први Карађорђевић за намеснике је одредио кнеза Павла, свог брата од стрица, сенатора Раденка Станковића и бана Савске бановине Иву Перовића.

У новим околностима политичке странке обновиле су своју делатност. Опозиционе партије тражиле су промену Октроисаног устава и решавање хрватског питања. Супротстављајући се влади, ХСС је настојала да оствари националне интересе, док су српске странке тежиле обнови демократије. На парламентарним изборима 1935. године тесну победу однела је владина *Југословенска национална странка (ЈНС)*.

Опозиција – појединци, групе и организације који се супротстављају државној власти.

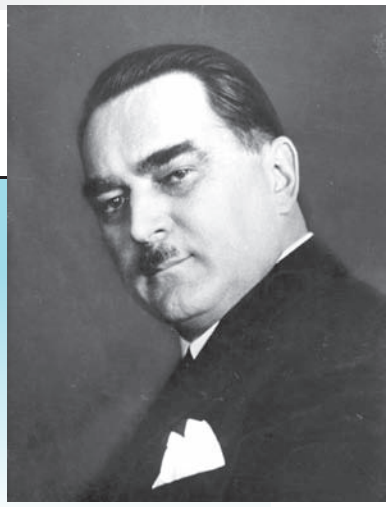
Кнез Павле Карађорђевић (1893–1976), краљевски намесник за време малолетства краља Петра Другог. Син кнеза Арсена Карађорђевића, млађег брата краља Петра Првог. Завршио је студије на Оксфорду. Основао је Музеј савремене уметности у Београду. Намесничку дужност обављао је у време када је држава била оптерећена великим унутрашњим проблемима. Настојао је да Југославија не буде увучена у Други светски рат. Војним пучем свргнут је с власти, после чега је отишао у изгнанство.

Влада Милана Стојадиновића

Незадовољан изборним резултатима, кнез Павле одлучио је да смени владу. Мандат за састав нове владе добио је Милан Стојадиновић, бивши министар финансија. Он је владу формирао од дела радикала, СЛС-а и ЈМО-а. Та коалиција названа је *Југословенска радикална заједница* (ЈРЗ).

Један од важнијих задатака Милана Стојадиновића као председника владе био је да реши хрватско питање. У спољној политици настојао је да се приближи Немачкој и да поправи односе с Италијом. Привредна сарадња са Немачком знатно је допринела превазилажењу кризе у Краљевини Југославији. Више од трећине југословенског извоза одлазило је у ту земљу. Са супротне стране стизали су индустријски производи и војна опрема. Односи с Италијом поправљени су склапањем *Споразума о пријатељству*.

Разлози одласка Милана Стојадиновића с власти били су окретање ка фашистичким силама, неспремност да реши хрватско питање и превелике личне амбиције.

Милан Стојадиновић (1888–1961), српски политичар и председник југословенске владе. Као члан Радикалне странке постао је министар финансија 1922. године у влади Николе Пашића. Највећи успех као министар постигао је стабилизацијом вредности динара. Пре избора за председника владе представљао је интересе британских компанија и као такав сматрао се британским човеком. У спољној политици поступао је према реалном стању односа у Европи, због чега се окренуо ка Немачкој и Италији. Пред избијање Априлског рата 1941. године предат је Британцима.

Доминација Немачке на Балканском полуострву била је препрека интересима Велике Британије. Влада у Лондону искористила је пријатељске везе са кнезом Павлом Карађорђевићем за јачање свог утицаја у Југославији. Она је подстицала решење хрватског питања, јер је основу стабилности Југославије видела у успостављању равнотеже између Срба и Хрвата.

Стварање Бановине Хрватске

Нову владу формирао је Драгиша Цветковић у фебруару 1939. године. Њен основни задатак био је да постигне споразум са политичким представницима хрватског народа ради решавања хрватског питања. Влада је, према инструкцијама добијеним од кнеза Павла, ступила у преговоре са Влатком Мачеком, вођом ХСС-а. Договор је постигнут 26. августа 1939. године, пред почетак новог светског рата и назван је *Споразум Цветковић-Мачек*. Образована је заједничка влада у коју су ушли и политички представници Хрвата. Према том споразуму, створена је Бановина Хрватска.

БАНОВИНА ХРВАТСКА

Територија Бановине Хрватске настала је спајањем Савске и Приморске и делова Зетске, Дринске, Врбаске и Дунавске бановине. Бановина Хрватска добила је Сабор и бана, два симбола хрватске државне традиције. Имала је законодавну, управну и судску аутономију. Законодавну власт из надлежности бановине обављали су краљ и Хрватски сабор. Српски народ који је живео у Бановини Хрватској није добио аутономију.

Стварање Бановине Хрватске изазвало је велико незадовољство српског народа. Део територија који је ушао у састав Бановине у Срему и Босни, већински је био насељен Србима. Будући да су Хрвати добили аутономију, а да је територија Словеније била обухваћена Дравском бановином, тражено је формирање треће, српске јединице. Посебно се истицала иницијатива Српског културног клуба, који је окупљао научнике, књижевнике, привреднике и политичаре. На челу клуба налазио се Слободан Јовановић, професор Правног факултета. Под паролама *Срби на окуп* и *Јака Србија – јака Југославија*, клуб је тражио груписање српских националних снага и простора.

Влатко Мачек (1879–1964), хрватски политички вођа, адвокат по професији. Предводио је *Хрватску сељачку странку* после смрти Стјепана Радића. Био је носилац изборне листе *Уједињене опозиције* на изборима 1935. и 1938. године. Након постизања договора са Драгишом Цветковићем ушао је у владу као њен потпредседник. Током априлског рата 1941. године, као потпредседник владе позвао је хрватски народ на лојалност усташкој Независној Држави Хрватској.

6.3 ДРУШТВО КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Друштвена модернизација Краљевине Југославије споро се развијала. У друштвено-економском погледу, према европским мерилима, то је била заостала земља. Владајући кругови нису имали плански приступ модернизацији земље. Такво стање било је последица историјских околности у којима је касно дошло до ослобођења од стране власти. Унутар ње постојало је више културних подручја која нису била на истом степену развитка.

Жене из околине Београда, фотографија из илустроване штампе

Свакодневни живот

Највећи број становника Краљевине Југославије живео је на селу. Село је у највећем делу земље било непросвећено, под јаким утицајем патријархалне традиције и народних обичаја. Сељачко друштво притискао је стални страх од глади. Због немогућности да се прехране велике породице, почеле су миграције ка градовима. Средиште привредног живота била је сеоска кућа. Она је утицала на начин живота породице. Масовна употреба шпорета из темеља је променила живот сеоске породице. Уместо троношца у употребу улазе сто и столице. У свакодневни живот сеоског домаћинства улази метално посуђе и прибор за јело. Под утицајем града, људи на селу одбацивали су народну ношњу у одевању. Све то представљало је велики корак напред у животу села. Разлике су постојале у положају жена и мушкараца. Жене у Краљевини Југославији нису имале право гласа. У јавној служби и пословима тешко су напредовале и по правилу имале мање плате. У брачним односима владало је црквено право. Римокатоличка црква није одобравала разводе бракова, док православна јесте. Због тешког положаја у коме су се налазиле, жене су почеле су да теже успостављању једнакости с мушкарцима.

Образовање

Општи културни и образовни ниво Краљевине Југославије заостајао је за европским просеком. Према попису из 1921. године, 51,5 одсто становништва било је неписмено. До 1931. године тај проценат смањен је на око 44 одсто. По броју неписмених Краљевина Југославија долазила је на једно од првих места у Европи. Према тада важећим законима, обавезна је била само четворогодишња основна школа. Грађанске и занатске школе осниване су у мањим варошима. Њих су похађали ђаци који нису имали могућности за даље школовање. Број гимназија и средњих стручних школа није могао да задовољи потребе друштва. Универзитети су постојали у Београду, Загребу и Љубљани. Правни факултет постојао је и у Суботици, а Филозофски и у Скопљу. Највеће интересовање владало је за студије на правним факултетима.

Култура

Развој нових технологија у свету и економско-културних веза између народа обележио је период између два рата. Тај процес је постепено захватао и Краљевину Југославију која је постепено улазила у главне токове светских збивања. Нова грана уметности филм брзо је прихваћен од публике и биоскопи су се отварали у свим већим местима широм земље. У Београду је основана Државна радионица за израду филмова при Министарству народног здравља, са задатком да снима здравствено-

просветне филмове. Снимљен је велики број филмских журнала и документарних филмова, као и неколико играних филмова.

Прва југословенска радио-станица почела је да емитује програм 1926. године у Загребу, а за њом и Радио Београд и Радио Љубљана. Један радио-апарат у земљи долазио је на 65 становника. Дневни лист *Политика* унео је бројне новине у новинарство начином писања и извештавања о појединим догађајима. Дневни тираж *Политике* кретао се до 170.000 примерака. Од престоничких дневних листова истицали су се и *Време* и *Правда*. Главни листови у Загребу били су *Слободни дом, Обзор и Хрватски дневник,* а у Љубљани *Словенац и Јутро.*

Велику пажњу народа привукла је нова спортска игра фудбал. Хиљаде људи одлазиле су на игралишта да посматрају утакмице између клубова који су се оснивали у свим крајевима земље. Два највећа ривала били су *Београдски спортски клуб* (БСК) и *Спортски клуб Југославија*, а за њима су следили загребачки *Хрватски академски шпортски клуб* (ХАШК) и *Конкорија*, те сплитски *Хајдук*. Фудбал и други спортови који су почели да се развијају чинили су живот обичног човека занимљивијим.

СПОРТСКИ КЛУБ ЈУГОСЛАВИЈА

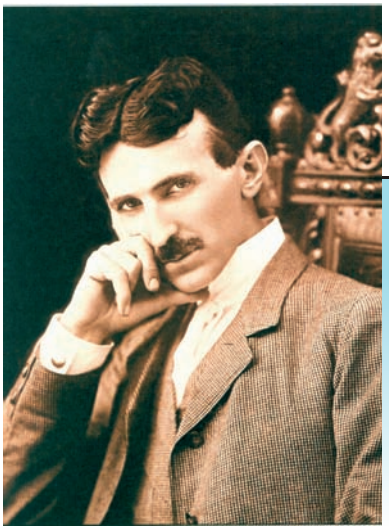
СК *Југославија* основан је 1913. године у Београду, под именом СК *Велика Србија*, али је већ следеће године због избијања рата престао да ради. Обновљен је 1919. под именом Спортски клуб *Југославија* и до 1941. године играо је значајну улогу у развоју фудбалског спорта у Југославији. На Топчидерском брду подигнут је велики стадион за 30.000 гледалаца. Клуб је два пута узастопно, 1924. и 1925. године, био шампион државе. За време окупације Београда, током Другог светског рата, клуб није деловао. Рад је обновио 1945. године, али су убрзо стадион, опрема и играчи били предати новооснованом Фудбалском клубу *Црвена звезда.*

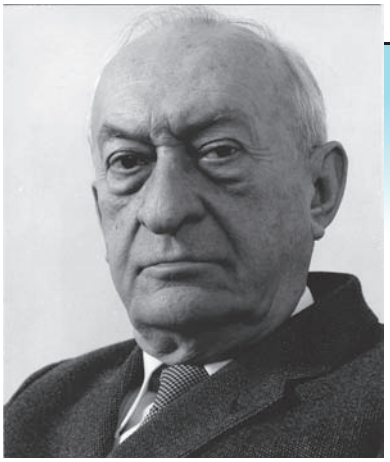
Репрезентација Краљевине Југославије на првом Светском првенству у фудбалу у Уругвају 1930. године

Наука, књижевност и уметност

Наука је у Краљевини Југославији постизала одличне резултате захваљујући даровитости и огромном раду појединаца. Својим научним делом посебно су се истакли физичар Павле Савић, математичар Јован Карамата, хемичар Панта Тутунџић и лингвиста Александар Белић. Највеће име у свету науке био је Никола Тесла, који је радио у САД-у.

Никола Тесла (1856–1943), један од највећих научника у историји. Рођен је у селу Смиљану, у Лици. Отац му је био православни свештеник. Никола Тесла је створио технику високих напона и основне принципе електричне струје високе фреквенције. Његов систем наизменичне струје омогућио је знатно лакши и ефикаснији пренос електричне енергије на даљину. Према нацртима које је он израдио, направљена је прва хидроцентрала на свету, на Нијагариним водопадима. Једини је Србин по коме је названа међународна јединица мере.

Павле Савић (1909–1994), српски физичар и председник Српске академије наука и уметности. Светски углед стекао је када је с Иреном Жолио-Кири 1938. године у Паризу открио изотопе познатих елемената. Њихово најзначајније откриће била је нуклеарна реакција која је названа фисија. Био је предложен за Нобелову награду, али је због избијања Другог светског рата није добио.

Између два светска рата југословенска књижевност имала је више запажених представника. Групу књижевника која се посебно издвајала предводили су Иво Андрић, Милош Црњански, Станислав Винавер, Момчило Настасијевић и Исидора Секулић. Широку популарност стекао је Стеван Јаковљевић ратном хроником Српска трилогија, а Иво Андрић издвојио се својим приповеткама. Међу песницима јавности су се наметнули Душан Матић, Александар Вучо, Десанка Максимовић и Оскар Давичо. Хрватску књижевност својим делом обележили су Мирослав Крлежа и Густав Крклец, док су се у Словенији истицали Отон Жупанчич и Прежихов Воранц.

У позоришту су доминирале социјалне комедије Бранислава Нушића и драме Борисава Станковића, а из стране књижевности највише су били заступљени француски аутори.

У сликарству се појавила нова генерација сликара која је напустила академски реализам и прихватила поетски доживљај простора. Тој генерацији припадали су Сава Шумановић, Милена Павловић Барили и Милан Коњовић. У вајарству највећи траг оставио је Иван Мештровић.

Шидска црква, један од позних радова Саве Шумановића

Сава Шумановић (1896–1942), један од најзначајнијих сликара српске уметности XX века. Осим сликарством, бавио се и илустрацијом, графиком и сценографијом. Живео је и стварао у Паризу и Загребу. После повратка у Шид, град у коме је поникао, окренуо се сликању локалних пејзажа и актова. Усташе су га ухапсиле августа 1942. године и стрељале са још 150 Срба из Шида.

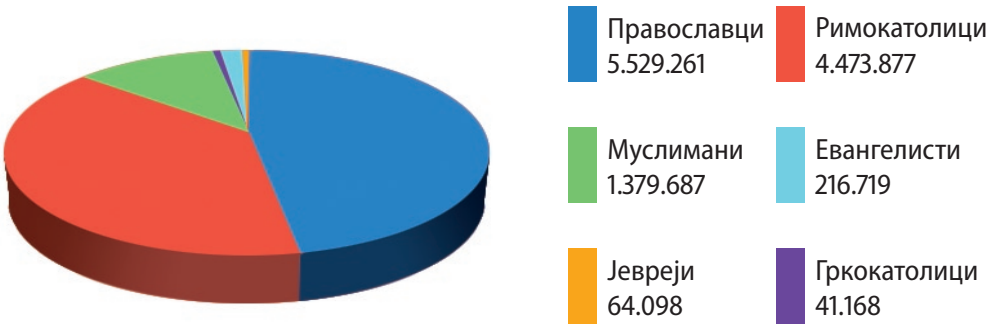
Споменик *Незнаном јунаку* на Авали

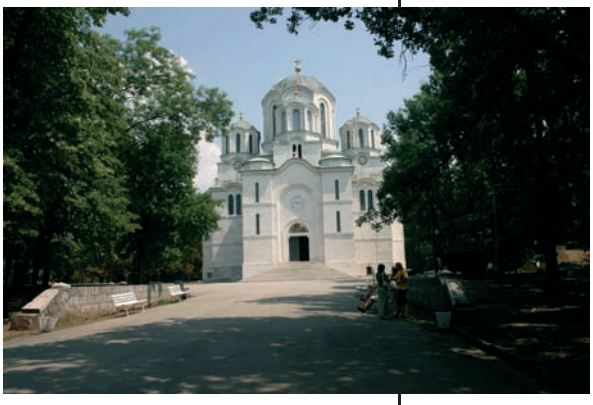
Иван Мештровић (1883–1962), хрватски и југословенски вајар и архитекта. Један је од највећих вајара XX века. Био је члан Југословенског одбора. Многа његова рана дела носе словенску ноту због тежње да се сви Јужни Словени уједине. С краљем Александром Првим Карађорђевићем био је лични пријатељ. Његова најзначајнија дела у Србији су: *Победник* и споменик *Захвалности Француској* на Калемегдану, споменик *Незнаном јунаку* на Авали, и споменик Светозару Милетићу у Новом Саду.

Верске прилике

Становништво Краљевине припадало је различитим вероисповестима. Према Видовданском уставу, верске заједнице биле су јавне установе с посебним положајем и привилегијама. Најутицајније су биле традиционалне верске заједнице: Српска православна црква, Римокатоличка црква и Исламска верска заједница.

Попис становништва Краљевине СХС према вероисповести из 1921. године:

Црква светог Ђорђа на Опленцу, задужбина Карађорђевића

Стварањем заједничке државе наметнуло се и питање уједињења покрајинских православних цркава. На конференцији епископа која је одржана у Београду маја 1919. године проглашено је уједињење свих српских православних црквених области. У јединствену Српску православну цркву (СПЦ) ушле су Београдска, Карловачка и Црногорско-приморска митрополија, као и многобројне епископије. За првог патријарха обновљене патријаршије изабран је београдски митрополит Димитрије Павловић. У организационом смислу СПЦ се делила на 21 епископију. СПЦ је била стуб српског народа и поистовећивала се са династијом Карађорђевић. Она је показивала потпуну лојалност и оданост држави. Највише црквено представништво у СПЦ од 1920. године био је Свети архијерејски сабор. Поред Сабора установљен је и Свети архијерејски синод, који је уз патријарха управљао црквом.

Римокатоличка црква у Краљевини је била део универзалне и централизоване организације Ватикана, са светим оцем папом на челу. Римокатоличка црква је у југословенској држави имала четири надбискупије: Загребачку, Врхбосанску, Барску и Београдску. Најзначајнији положај имао је загребачки надбискуп. За разлику од Српске православне цркве, која је тражила заштиту од државе, Римокатоличка црква настојала је да своју организацију и вернике изузме од врховног надзора државе.

Припадници Исламске верске заједнице у Краљевини Југославији били су подељени на две заједнице. Муслимани у Србији и Црној Гори били су под управом београдског **муфтије**, а остали под управом сарајевског **реис-ул-уleме.** Исламска заједница имала је право да одржава везе са својим верским центрима у иностранству. Ту заједницу држава је материјално помагала.

Односи између верских заједница били су обележени међусобним неповерењем. Нова држава није успела да превазиђе многобројне верске разлике и проблеме у друштву. Корени тих проблема лежали су у историјском наслеђу југословенских народа и били узрок многих сукоба.

Муфтија је исламски врховни свештеник и судија.

Реис-ул-улема је титула врховног поглавара у исламској вероисповести.

ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ

1. На линији поред имена политичара у Краљевини СХС напиши број странке на чијем се челу налазио.

_____ Мехмед Спахо	1. Словенска људска странка
_____ Љубомир Давидовић	2. Хрватска сељачка странка
_____ Никола Пашић	3. Југословенска муслиманска организација
_____ Антон Корошец	4. Југословенска демократска странка
_____ Стјепан Радић	5. Народна радикална странка

2. Допуни реченице:

Краљ Александар Карађорђевић увео је диктатуру_____(датум). Укинут је Видовдански устав и распуштена Народна скупштина. Ради издизања изнад племенске поделе на Србе, Хрвате и Словенце, држава је променила име у _____. У административном погледу била је подељена на_____.

3. На празним линијама напиши називе земаља чланица војних савеза.

Мала антанта	Балкански пакт
_____	_____
_____	_____
_____	_____

4. Одговори на питања.

а) Када је и где убијен краљ Александар Први Карађорђевић?

_____

б) Ко је био престолонаследник у Краљевини Југославији?

_____

в) Ко су били чланови Намесништва?

_____

5. Заокружи слово **Т** испред тачне, а слово **Н** испред нетачне реченице.

Т **Н** а) Политички сукоби између српских и хрватских политичара довели су до атентата у Скупштини 1928. године.

Т **Н** б) Југословенска радикална заједница настала је удруживањем дела радикалне странке, СЛС-а и ЈМО-а.

Т **Н** в) У Краљевини Југославији жене су у правима биле изједначене с мушкарцима.

6. На линијама напиши титуле верских поглавара у Краљевини Југославији.

Српска православна црква	Римокатоличка црква	Исламска верска заједница
_____	_____	_____

7. ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ (1939–1945)

СИЛЕ ОСОВИНЕ
ТРОЈНИ ПАКТ
АНТИФАШИСТИЧКА КОАЛИЦИЈА
МУЊЕВИТИ РАТ
БИТКА ЗА БРИТАНИЈУ
ПЛАН „БАРБАРОСА“
РАТ У АФРИЦИ

СТАЉИНГРАДСКА БИТКА
РАТ НА ПАЦИФИКУ
ИСКРЦАВАЊЕ У НОРМАНДИЈИ
САВЕЗНИЧКЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ
ГЕНОЦИД
ХОЛОКАУСТ
НИРНБЕРШКИ ПРОЦЕС
АТОМСКА БОМБА
АТЛАНТСКА ПОВЕЉА

7.1 ГОДИНЕ ТРИЈУМФА СИЛА ОСОВИНЕ (1939–1942)

Други светски рат био је највећи сукоб у светској историји. Трајао је од 1939. до 1945. године. Фашистичке силе водиле су тридесетих година прошлог века агресивну спољну политику у жељи да изврше нову поделу света и створе нови светски поредак. На почетку рата, силе Осовине (Немачка и Италија) ратовале су против Француске и Велике Британије. Силама Осовине 1940. године придружио се Јапан и тако је настао Тројни пакт. На другој страни, током 1941. године оформљена је Антифашистичка коалиција, коју су чинили савезници: Сједињене Америчке Државе, Совјетски Савез, Велика Британија и још 40 земаља које су учествовале у борби против фашизма.

Инвазија на Пољску и пад Француске (1939–1940) – муњевити рат

Немачке оклопно-механизоване трупе и пешадија великом брзином продрле су на територију Пољске 1. септембра 1939. године. Подржане немачком ратном авијацијом, сломиле су отпор Пољака за око месец дана. Пољска је окупирана и подељена, јер су, у складу с ранијим договором, совјетске трупе заузеле њене источне делове. Совјетска армија је у јесен 1939. окупирала балтичке државе и напала Финску, с којом је водила рат до пролећа 1940. године. После тог рата СССР је припојио део финске територије.

На граници Француске и Немачке током 1939. године није било борби. Ратне операције у западној Европи покренуте су у априлу 1940. године. Немачка војска прегазила је Данску без отпора и напала Норвешку, којој су безуспешно помагале британске снаге, па је и Норвешка окупирана. Британске и француске трупе очекивале су главни немачки удар у централној Белгији. Немачка војска је, међутим, почетком маја 1940. године прошла кроз шумом обрасле брдовите пределе Ардена у јужној Белгији, изненадила француску армију и раздвојила је на два дела. Немачке јединице продрле су и на територију Холандије и Луксембурга. Немачки муњевити рат (*блицкриг*) још једном је донео победу Немцима, чије су се јединице као клинови забијале у дубину територије, а затим опкољавале непријатељске трупе и уништавале их. Холандија, Белгија и Луксембург капитулирали су у мају, а Француска у јуну 1940. године. Остаци британских и део француских трупа евакуисани су британским бродовима из француске луке Денкерк у Британију почетком јуна 1940. године. Међу евакуисаним Французима био је и генерал Шарл де Гол, будући вођа француског Покрета отпора. Немачка армија окупирала је северни део Француске и појас уз Атлантски океан. На делу територије Француске који није био окупиран, створена је профашистичка влада маршала Филипа Анрија Петена, са седиштем у градићу Вишију (такозвана вишијевска Француска). Та влада склопила је савез с Немачком.

Лондон за време бомбардовања

Битка за Британију

Велика Британија је после слома Француске била у тешкој ситуацији јер је у рату против сила Осовине остала усамљена. Желећи да је потпуно порази, Немачка је припремала инвазију на британска

острва. Пре почетка те операције немачка авијација морала је да стекне превласт у ваздушном простору. Почела је ваздушна битка за Британију, вођена у августу и септембру 1940. године. Немачка авијација бомбардовала је британске градове, али није успела да оствари одлучујућу предност у ваздуху, нити да паралише британску привреду. Британско ратно ваздухопловство победило је у бици за Британију захваљујући, пре свега, одважности пилота и квалитету борбених авиона, али и употреби радара.

Немачки авиони - *Штуке*

Рат у северној Африци и на Балкану

Као немачки савезник Италија је такође учествовала у ратним операцијама. Та земља напала је и окупирала део француске територије у јуну 1940. године У јесен исте године покренула је офанзиве ка Грчкој, коју је напала из Албаније, и ка британским снагама у Египту, нападајући их из Либије. Тако је отворен нови, Северноафрички фронт. На оба ратишта италијанска војска била је поражена и потиснута.

Тројном пакту крајем 1940. и почетком 1941. године приступиле су Мађарска, Румунија, Бугарска и Југославија.

Немачка је крајем 1940. године одустала од инвазије на Британију и почела припреме за напад на Совјетски Савез. Међутим, због пораза Италијана у Грчкој и одбацивања Тројног пакта у Југославији 27. марта 1941, Адолф Хитлер морао је да одложи напад на СССР, планиран за пролеће 1941. године, и успостави контролу на Балкану. Југославија и Грчка окупиране су у априлу и мају 1941. године, а један део немачких снага, такозвани Афрички корпус, под командом фелдмаршала Ервина Ромела, послат је на северноафричко ратиште, где је преокренуо ситуацију у корист сила Осовине.

Ервин Ромел (1891–1944), немачки генерал и командант Афричког корпуса у Другом светском рату. Због успешно вођених битака добио је надимак „пустињска лисица“. Био је један од најталентованијих официра и најмлађи фелдмаршал немачке армије. Оптужен је да је учествовао у завери против Хитлера 1944. године и био приморан да изврши самоубиство.

Напад на СССР – операција „Барбароса“

Напад на Совјетски Савез (такозвани план „Барбароса“) почео је 22. јуна 1941. године. Немачка армија, која је бројала око три милиона војника, продирала је у три правца: на север ка Лењинграду, централним правцем ка Москви и на југ ка Криму. Продор је био незадржив. Немци су до јесени опсели Лењинград и Севастопољ, дошавши на 20 километара од Москве. Совјетска Црвена армија претрпела је тешке губитке, али главни немачки циљ – освајање Москве – није био остварен. Огромно пространство и рана руска зима, уз отпор совјетске армије и становништва, успорили су и коначно зауставили немачки муњевити рат. Почетком децембра 1941. године совјетска армија под командом генерала Жукова, потпомогнута одморним трупама с Далеког истока, предузела је контраофанзиву и одбацила немачке снаге око 200 километара од Москве.

Атлантска повеља је документ у коме је написано да ће свим народима и државама бити враћене насилно одузете слобода и независност. Истовремено, гарантовано им је право на самоопредељење, могућност да сами одлучују о будућем уређењу својих држава.

Прерастање европског у светски рат

На почетку европског сукоба Сједињене Америчке Државе биле су неутралне, иако је председник Френклин Рузвелт сматрао да треба помоћи европским савезницима, Великој Британији и Француској. Сједињене Државе су после пораза Француске почеле Великој Британији да шаљу помоћ у ратном материјалу (оружје, муниција, бродови). Амерички председник Френклин Рузвелт и британски премијер Винстон Черчил потписали су **Атлантску повељу** током састанка на броду у близини обале Канаде у августу 1941. године, пре

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ 1939–1942.

него што су САД званично ушле у рат. Тај документ био је основа будуће савезничке Антифашистичке коалиције.

Јапански државници су у другој половини 1941. године проценили да је наступио идеалан тренутак да крену у освајање Далеког истока и пацифичких острва и стварање источноазијске области под јапанском доминацијом. Изненадни јапански ваздушни напад на америчку поморску базу Перл Харбор на Хавајима, 7. децембра 1941. године, уништио је језгро америчке пацифичке флоте и увео САД у сукоб. Дотадашњи европски рат тиме је прерастао у светски. Следећег дана, Сједињене Државе објавиле су рат Јапану, а три дана касније Немачка и Италија објавиле су рат Сједињеним Државама.

Напад на Перл Харбор

Створена је антихитлеровска коалиција (САД, СССР и Велика Британија), чији је главни циљ било уништење нацистичке Немачке и фашизма уопште.

Ратне прекретнице 1942. године

Јапанци су у првој половини 1942. године освојили острва у Пацифику и приближили се Аустралији. На копну су заузели Сингапур и стигли до британске Индије. Ипак, у јуну су претрпели пораз од америчке флоте у бици код острва Мидвеј. Тај пораз представљао је почетак потискивања јапанске војске на Далеком истоку.

На Источном фронту у Европи, Адолф Хитлер, који је лично преузео командовање немачком армијом, покренуо је офанзиву у правцу Кавказа и Каспијског басена. Немачка није имала довољно сировина за дуготрајан рат, због чега је за њу од пресудне важности било да освоји нафтна поља у региону Каспијског мора. Главна тачка офанзиве био је Стаљинград на реци Волги, чију су опсаду Немци започели у августу 1942. године.

На северноафричком ратишту, армија фелдмаршала Ромела напредовала је скоро до Александрије у Египту, али је заустављена у бици код Ел Аламејна. После те битке, у октобру 1942. године, британски фелдмаршал Бернард Монтгомери покренуо је контраофанзиву и потиснуо немачку армију у Либију.

Бернард Монтгомери (1887–1976), британски фелдмаршал. Командовао је британским јединицама у северној Африци и извојевао велику победу над немачким јединицама код Ел Аламејна. Касније је био на челу британске и канадске групе армија приликом искрцавања савезника у Нормандији.

На другом крају афричког континента, у новембру 1942. године, под заповедништвом америчког генерала Двајта Ајзенхауера, почело је искрцавање америчких јединица**,** које су преко Марока и Алжира продрле ка Тунису.

На Источном фронту је у јесен 1942. године вођена највећа и најзначајнија битка Другог светског рата – Стаљинградска битка. Немачка 6. армија, под командом фелдмаршала Фридриха фон Паулуса, продрла је у Стаљинград, али се совјетска војска грчевито бранила јер је Стаљин наредио да се град задржи по сваку цену. Деветнаестог новембра уследила је дуго припремана совјетска контраофанзива која је довела до слома опсаде, великих немачких губитака и опкољавања читаве немачке 6. армије. Заробљено је око 100.000 немачких војника, с фелдмаршалом Паулусом на челу.

Битка за Стаљинград

СТАЉИНГРАДСКА БИТКА

Стаљинградска битка, вођена од 21. августа 1942. до 2. фебруара 1943. године, једна је од најкрвавијих и највећих појединачних битака у људској историји. Совјетски браниоци имали су око 1.000.000 мртвих, рањених и несталих за време одбране и контраофанзиве. Више од 100.000 совјетских цивила умрло је или погинуло у самом граду и предграђима. Историчари су губитке међу свим родовима немачке армије и њених савезника проценили на 850.000–1.000.000 (мртви, рањени, заробљени): 585.000 Немаца, 110.000 Италијана, 160.000 Румуна, 143.000 Мађара. У широј области Стаљинграда погинуло је, рањено или заробљено 1.500.000 војника сила Осовине.

Стаљинградска битка представљала је прекретницу у Другом светском рату. Совјетска армија преузела је иницијативу на Источном фронту и кренула у потискивање немачких снага, не заустављајући се све до освајања Берлина.

Бомбардовање Стаљинграда

7.2 ПОБЕДА САВЕЗНИКА НАД ФАШИЗМОМ (1943–1945)

На савезничкој конференцији одржаној у Казабланки (Мароко) у јануару 1943. године, покренуто је питање отварања другог фронта у Европи. Јосиф Висарионович Стаљин, преко својих представника на састанку, захтевао је од савезника да се што пре искрцају у Европи, отворе други фронт и растерете Црвену армију на Источном фронту. Међутим, тако велика операција није могла да се изведе брзо и једноставно.

После успешног искрцавања у северној Африци, америчке снаге су, уз помоћ британских јединица из Египта, до краја маја 1943. године потиснуле немачке и италијанске трупе у Тунис, а затим и из Африке. Тим важним успесима отворена је могућност за напад на Италију.

Капитулација Италије и борбе на Источном фронту

Искрцавање савезничких снага на Сицилији изведено је у јулу 1943. године. Бенито Мусолини, италијански диктатор, збачен је с власти, а Италија је капитулирала у септембру исте године. Савезничке снаге ослободиле су јужну Италију, али су Немци у северној Италији успоставили чврсту линију фронта која није била пробијена све до краја рата. Нова власт у Италији у октобру 1943. године објавила је рат нацистичкој Немачкој. Италијански фашисти ухапсили су и обесили Бенита Мусолинија у априлу 1945. године, када је покушао да побегне из земље.

Савезници на Сицилији 1943. године

На Источном фронту немачка армија покренула је у јулу 1943. године последњу велику офанзиву. У чувеној бици код Курска сукобило се око 3.000 немачких и 4.000 совјетских тенкова. Била је то највећа тенковска битка у историји, а Немци су у њој претрпели пораз. Лењинград је ослобођен почетком 1944. године, после 950 дана опсаде, најдуже у људској историји. Совјетска армија је до априла 1944. године потиснула немачке трупе из Летоније, Литваније и Естоније и са територије СССР-а.

Битка код Курска

Техеранска конференција

Вође антифашистичке коалиције Френклин Рузвелт, Јосиф Стаљин и Винстон Черчил коначну одлуку о отварању другог фронта у Европи донели су на састанку у Техерану (Иран) у новембру 1943. године. Винстон Черчил се у својој медитеранској стратегији залагао за искрцавање савезника на Балкану. Одлучено је, међутим, да се савезничке снаге искрцају у Нормандији, у Француској, одакле би нацистичкој Немачкој задале директан ударац. Искрцавање је планирано за пролеће 1944. године, а Совјети су се обавезали да покрену офанзиву на Источном фронту.

МЕДИТЕРАНСКА СТРАТЕГИЈА

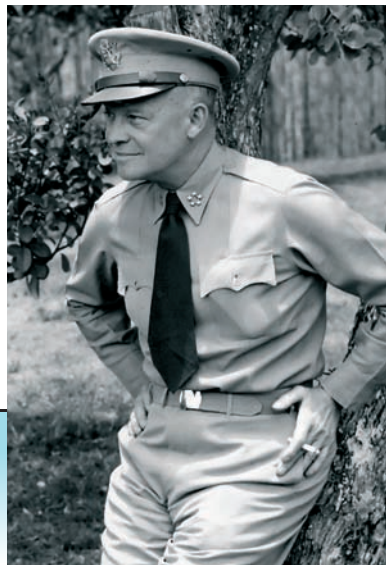
Винстон Черчил залагао се да се други фронт отвори на Балкану тако што би се савезнички војници искрцали на обалама Јадранског или Јонског мора. На тај начин желео је да спречи совјетску контролу над централном и источном Европом после рата. Френкилн Рузвелт није желео да расправама о зонама утицаја у послератној Европи угрози ратну коалицију са Совјетима. Зарад што брже победе над Немачком, совјетској армији препуштено је да ослободи и успостави контролу над већим делом југоисточне и централне Европе.

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ 1943–1945.

Искрцавање у Нормандији и совјетска офанзива на истоку

Планови за пребацивање савезничких снага преко канала Ламанш, из Енглеске у Француску, разрађивани су месецима. Операција искрцавања савезника у Нормандији носила је шифровани назив *Оверлорд*, а почела је у рану зору 6. јуна 1944. године, под командом америчког генерала Двајта Ајзенхауера. Савезници су тај датум назвали *Дан Д*. Првог дана операције, на пет плажа на обали Нормандије, искрцано је око 70.000 америчких, британских и канадских војника. Подршку из ваздуха пружало је око 10.000 летелица, а око 4.000 бродова превозило је војнике, материјал и инжењере који су морали да изграде импровизоване луке тамо где је било потребно.

Двајт Ајзенхауер (1890–1969), амерички генерал и председник САД-а у два мандата (1952–1960). У Другом светском рату командовао је искрцавањем савезника у северној Африци, на Сицилији и у Нормандији.

Лажни обавештајни подаци навели су Немце да главни напад очекују у рејону града Калеа, где је канал Ламанш најужи. То је допринело да се операција изведе успешно, уз релативно мале губитке. За месец дана искрцано је око милион војника. После почетних тешких борби око града Сен Лоа почетком јула, Немци су потиснути лакше него што се очекивало. Париз је ослобођен 25. августа, а у септембру 1944. године савезничке трупе прешле су немачку границу.

Искрцавање америчких војника у Нормандији, на плажи Омаха, 6. јуна 1944. године

У свом напредовању ка Берлину, а и да би олакшала савезничко искрцавање, совјетска армија покренула је велику офанзиву у источној Европи у лето 1944. године. Напредовала је у два правца. Први правац водио је преко територије Пољске ка Варшави, до које је стигла у августу, а затим даље ка Берлину. Други је ишао јужније, преко територије Молдавије, Румуније, Бугарске, Југославије и Мађарске. Румунија је капитулирала у августу, а Бугарска у септембру 1944. године. Обе земље промениле су страну и објавиле рат Немачкој.

Капитулација Немачке и крај рата у Европи

Савезници су у лето 1944. године почели масовна бомбардовања немачких градова, фабрика, мостова и железничких пруга. Страдало је цивилно становништво у Берлину, Хамбургу и осталим градовима, нарочито у Дрездену, у којем и није било војних циљева.

Разорени немачки град Дрезден

Последња немачка офанзива на западу изведена је у децембру 1944. године. Са око 1.000 тенкова немачка армија покушала је пробој кроз савезничке линије у Арденима. Иако је изненадила савезнике, та офанзива је заустављена.

Совјетско напредовање ка Берлину настављено је почетком 1945. године. Јединице под командом совјетских маршала Жукова и Коњева избиле су у фебруару 1945. године на реку Одру, 70 километара од Берлина. Током марта и априла заузети су Будимпешта

Совјетски војник на згради Рајхстага, Берлин

и Беч. Црвена армија успостављала је војну контролу над већином земаља централне и источне Европе, што је касније имало значајне политичке последице.

После неуспешне контраофанзиве у Арденима, Немци су главнину снага пребацили на исток да би престоницу одбранили од совјетске армије. Америчке трупе су у априлу 1945. године избиле на реку Лабу, око 100 километара од Берлина.

Савезници су од Немачке захтевали безусловну предају, то јест капитулацију, коју Адолф Хитлер и неколицина најоданијих официра нациста нису прихватали. Крајем априла почела је битка на улицама самог Берлина. Адолф Хитлер, који је последње недеље живота провео у подземном бункеру у центру Берлина, извршио је самоубиство 30. априла 1945. године. За свог наследника одредио је адмирала Карла Деница, који је са савезницима започео преговоре о предаји. Немци су предају прихватили у штабу америчке војске у Ремсу (Француска). Документ о безусловној предаји потписан је у присуству представника немачког Рајха и савезника, у штабу совјетске армије у Берлину, пред поноћ 8. маја. Званично, рат у Европи завршен је 9. маја 1945. године.

Капитулација Јапана и крај Другог светског рата

Рат на Пацифику одужио се скоро четири године, пре свега зато што се америчка армија концентрисала на европско ратиште и победу над главним противником – Немачком. Американци су морали да у Тихом океану освајају једно по једно острво, која су Јапанци грчевито бранили, пружајући отпор и наносећи им тешке губитке.

НОСАЧИ АВИОНА

На огромном пространству Тихог океана, носачи авиона, на које се ослањала америчка морнарица, били су у предности над бојним бродовима, који су чинили већи део јапанске флоте. Авиони са носача могли су да нападну бојне бродове пре него што би носачи били у домету њихових топова.

Атомска бомба бачена на Нагасаки

Одлучујућу победу америчке трупе остариле су у бици у заливу Лејте, на Филипинима, у октобру 1944. године. Велике губитке имале су у бици вођеној за мало, али стратешки веома важно острво Иво Џима. Ипак, острво су успеле да освоје у марту 1945. године. Острво Окинава, које се налази на око 450 километара од Јапана, освојено је у мају 1945. године, у време када је Немачка капитулирала.

Са Окинаве, Иво Џиме, Сајпана и носача авиона у Тихом океану, америчке снаге покренуле су масовна бомбардовања у којима су разарани јапански градови, индустрија и остаци флоте. Припремана је и копнена инвазија на јапанска острва. Јапански цар Хирохито и његови официри одбијали су да се предају. Да би избегли могуће велике губитке у копненој инвазији и приморали Јапан на предају, Американци су 6. августа 1945. године, први пут у историји, употребили ново оружје. Бацили су атомску бомбу на град Хирошиму, који је уништен. Погинуло је око 100.000 људи, а хиљаде су страдале од радиоактивног зрачења. Совјетски Савез објавио је рат Јапану 8. августа и окупирао Манџурију. Друга атомска бомба бачена је на град Нагасаки, 9. августа, када је погинуло око 60.000 људи.

У безизлазној ситуацији Јапан је коначно пристао на предају. Предаја је потписана 2. септембра 1945. године, на америчком ратном броду Мисури. Јапански цар Хирохито остао је на челу државе, али је Јапан окупирала америчка војска. Други светски рат завршен је после пуних шест година.

7.3 КАРАКТЕРИСТИКЕ И ПОСЛЕДИЦЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

По завршетку Другог светског рата свет се суочио са застрашујућим последицама разарања. Људи су стрепели да се Европа, неопорављена од Великог рата, и делови света захваћени ратним операцијама, никада неће обновити из рушевина које је оставио покушај успостављања новог светског поретка.

Нацистички нови поредак у окупираној Европи

Нацистичка Немачка је током Другог светског рата извршила реорганизацију окупираних територија и створила нову Европу. Један од разлога била је потреба за што ефикаснијим економским искоришћавањем како природних и материјалних ресурса тако и људске радне снаге, потребне немачким ратним напорима.

У Пољској и на територијама које су окупиране у Совјетском Савезу власт су спроводили немачка војска и СС одреди, на чијем је челу био Хајнрих Химлер.

Адолф Хитлер је по изласку из затвора реорганизовао нацистичку партију и формирао СС одреде – заштитно одељење.

Заведен је бруталан режим који је вршио терор над локалним становништвом и искоришћавао природна богатства. Под директном немачком контролом биле су и Србија и Грчка.

У другим деловима окупиране Европе нацисти су наишли на подршку појединих локалних политичара и официра. Присталице фашизма или нацизма образовале су у неким земљама владе под немачким утицајем и на тај начин започеле сарадњу с окупатором – **колаборацију.**

Најпознатији колаборациониста, сарадник окупатора, био је норвешки нациста Видкун Квислинг, по чијем су имену све владе и режими који су током Другог светског рата сарађивали са нацистима названи квислиншки. Такви режими образовани су у вишијевској Француској, Словачкој, Хрватској.

Државе попут Мађарске, Румуније и Бугарске, које су приступиле нацистичком новом поретку, нису биле окупиране.

Насупрот колаборацији, у многим земљама народ се отворено супротстављао окупацији, нацистичкој Немачкој и новом поретку. Припадници покрета отпора изводили су саботаже, диверзије и мање нападе на немачке војнике, сараднике окупатора и војне објекте. Најзначајнији покрети отпора организовани су у Југославији, Грчкој, Француској и Пољској.

Људске и материјалне жртве

У Европи је погинуло близу 40.000.000 људи, а у читавом свету око 60.000.000. Највећи број погинулих били су цивили, за разлику од Првог светског рата, у којем су углавном страдали војници. Око 25.000.000 људи било је рањено. Материјална разарања била су огромна. Опустошени су читави региони. Ниједан већи европски град није прошао неоштећен. Градови попут Варшаве и Дрездена скоро су потпуно разорени. Без крова над главом остало је више од 30.000.000 људи. Саобраћајна мрежа (мостови, путеви и железничке пруге) била је готово уништена. Индустријски центри били су у рушевинама, а сточни фонд десеткован. Суша која је обележила 1945. годину, само је погоршала стање. Европа је по завршетку рата била суочена са привредним сломом, глађу и болешћу.

Колаборационизам је сарадња са непријатељем, окупатором.

Хитлер у окупираном Паризу

ЉУДСКИ ГУБИЦИ ПОЈЕДИНИХ ДРЖАВА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

ДРЖАВА	Број жртава
СССР	20.000.000
НЕМАЧКА	6.000.000
ПОЉСКА	6.000.000
ЈАПАН	2.000.000
ЈУГОСЛАВИЈА	више од 1.000.000
ФРАНЦУСКА	500.000
ВЕЛИКА БРИТАНИЈА	250.000
САД	400.000

Варшавски гето - одвођење Јевреја у логоре

Геноцид

Највише погинулих било је у борбама и бомбардовањима. Веома велики број људи систематски је одвођен у концентрационе логоре, где су тешким радом исцрпљивани до смрти и масовно стрељани или убијани у гасним коморама. У логорима је страдало око 12.000.000 људи.

У складу са својом расистичком политиком, Адолф Хитлер и нацисти хтели су да униште све народе које су сматрали непожељним, пре свега Јевреје, а затим Словене и Роме. Плански и систематски напор да се уништи читав народ или етничка група назива се геноцид. Масовна убиства Јевреја и Словена спровођена су од почетка рата у Пољској и свим касније окупираним територијама.

Одлуку да се јеврејско питање у Европи реши дефинитивним уништењем тог народа нацисти су донели почетком 1942. године. Након тога, у свим европским земљама почела је масовна депортација Јевреја у логоре смрти. Најозлоглашенији логори били су: Аушвиц и Треблинка у Пољској, Бухенвалд и Дахау у Немачкој и Маутхаузен у Аустрији. Утврђено је да су нацисти током рата убили око 6.000.000 Јевреја. Геноцид који је над њима извршен, после рата назван је холокауст.

Депортација је принудно пресељавање становништва. Јевреји су пресељавани железницом, у сточним и транспортним вагонима.

Конвенција је међународни договор, или споразум о неком питању.

Кажњавање ратних злочина

Победници у Другом светском рату били су суочени с питањем како поступити с онима који су започели рат, наневши Европи и свету много патње и бола. У Другом светском рату прекршене су све међународне **конвенције,** закони и обичаји ратовања. Немачке вође сносиле су одговорност не само за спремање и вођење освајачког рата већ и за ратне злочине. Савезници су се сложили да покрену судски процес против главних ратних злочинаца и да их казне. Кажњавање одговорних за злочине било је питање правде и предуслов за изградњу нове Немачке. У многим државама покренути су процеси против нацистичких сарадника.

Међународни војни суд образован је у Нирнбергу у августу 1945. године. У надлежности суда били су сви ратни злочини. Нирнбершки процес, вођен од 20. новембра 1945. до 1. октобра 1946. године, завршен је изрицањем пресуде немачким ратним злочинцима. Од двадесет четворице оптужених,

дванаесторици је изречена смртна казна, седморица су добила временске казне, а петорица су ослобођена или им није суђено.

Проналажење немачких и других злочинаца и њихово извођење пред лице правде настављено је и касније, а траје и данас. Многи одговорни за најстрашнија злодела ипак никада нису пронађени.

Суђење у Нирнбергу - у средини фотографије је Херман Геринг

НИРНБЕРШКИ ПРОЦЕС

Најзначајнији оптужени били су: Јоаким фон Рибентроп, министар спољних послова Немачке (смртна казна), Херман Геринг, командант немачке авијације (Луфтвафе) (смртна казна), Вилхелм Кајтел, заповедник Врховне команде (смртна казна), Вилхелм Фрик, министар унутрашњих послова (смртна казна), Алфред Розенберг, главни идеолог расне теорије и заповедник источних окупираних области (смртна казна), Алберт Шпер, Хитлеров архитекта и министар наоружања (20 година), Балдур фон Ширах, вођа Хитлерове омладине (Хитлерјугенд) (20 година), Јулијус Штрајхер, власник недељника *Јуришник*, у којем је пропагирана мржња против Јевреја (смртна казна).

Изградња мира

Уређење послератног света разматрано је на састанцима савезника од 1941. до 1945. године, упоредо с ратним плановима.

У *Атлантској повељи* наведено је да ће сви народи имати једнако право на приступ светском тржишту и ресурсима, те да ће сви заједно радити на остварењу бољег живота и економске стабилности. У послератном свету, обећано је у Повељи, неће бити насиља и агресије у међународним односима. Повеља је била основ на којем је после рата створена *Организација уједињених нација* (ОУН).

На састанку у Казабланки савезници су се сложили да нацистичка Немачка, фашистичка Италија и Јапан морају бити потпуно поражени и да се неће прихватити ништа осим њихове безусловне предаје.

Први састанак коме су присуствовала сва три лидера антифашистичке коалиције одржан је у Техерану, у децембру 1943. године. На том састанку они су разговарали о ратној стратегији, разоружању и послератној окупацији Немачке. Прављени су и планови о послератној међународној организацији света.

Следећа конференција одржана је у фебруару 1945. године у Јалти, на полуострву Криму. Савезничка победа била је у то време сасвим извесна, те је на тој конференцији постигнут споразум о уређењу и границама Пољске, источне Европе и Балкана, о будућности Немачке и оснивању међународне организације – *Уједињених нација*. Јосиф Стаљин прихватио је *Декларацију о слободној Европи*, којом је предвиђано да се у свим ослобођеним државама одрже слободни избори, у складу са *Атлантском повељом*. Међутим, слободних избора није могло бити у земљама под контролом совјетске армије. Совјетски вођа одбио је да изборима у тим земљама присуствују међународни посматрачи.

Последња савезничка конференција одржана је у Потсдаму, предграђу Берлина, у јулу 1945. године, после капитулације Немачке. Присуствовали су јој Хари Труман, нови амерички председник, Клемент Атли, нови британски премијер, и Јосиф Стаљин. Постигнут је споразум о подели Немачке на зоне, њеном разоружању, **денацификацији** и кажњавању ратних злочина. Упркос споразуму, несугласице око совјетског утицаја у централној и источној Европи све су више удаљавале савезнике. Ратна антифашистичка коалиција, која је тријумфовала над агресијом и тоталитаризмом, распадала се, рушећи снове о трајном миру и сигурности у свету. После завршетка Другог светског рата, некадашњи савезници започели су сукоб познат као хладни рат и ушли у нови период политичких криза.

Денацификација је уклањање нациста из јавног живота, искорењивање трагова нацизма у свести људи, симболима и идеологији Немачке после 1945. године.

Конференција у Јалти

ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ

1. Други светски рат почео је_____године нападом:

а) Пољске на Немачку

б) Немачке на Пољску

ц) Немачке на Француску

д) Немачке на Холандију и Белгију.

2. На линијама упиши називе сукобљених страна у Другом светском рату, годину формирања савеза и најважније државе чланице.

_____

(_____)

1_____

2_____

3_____

_____

(_____)

1_____

2_____

3_____

3. Допуни реченице:

Сједињене Америчке Државе ушле су у Други светски рат после_____напада на поморску базу_____, који је изведен_____године.

4. Поред битака и догађаја из Другог светског рата упиши одговарајућу годину:

_____битка за Британију,

_____битка код Курска,

_____битка за Москву,

_____капитулација Италије,

_____конференција у Техерану,

_____битка код Мидвеја,

_____искрцавање у Африци,

_____потписивање Атлантске повеље,

_____прва атомска бомба,

_____капитулација Јапана.

5. *Оверлорд* је шифровани назив за

_____

_____.

Та операција почела је _____

(датум), а савезници су тај дан назвали

_____.

6. Прекретницом Другог светског рата сматра се:

а) битка код Мидвеја,

б) битка код Ел Аламејна,

ц) битка код Стаљинграда,

д) битка код Курска.

7. Следеће тврдње означи као тачне (**Т**) или нетачне (**Н**):

_____Видкун Квислинг постао је симбол херојске одбране од непријатеља у Другом светском рату.

_____ Систематски напор да се уништи читав народ или етничка група назива се геноцид.

_____ Суђење ратним злочинцима после Другог светског рата одржано је у граду Дрездену.

_____Аушвиц, Маутхаузен, Бухенвалд и Треблинка били су нацистички концентрациони логори.

8. ЈУГОСЛАВИЈА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

ПРОТОКОЛ О ПРИСТУПАЊУ ТРОЈНОМ ПАКТУ
ВОЈНИ ПУЧ 27. МАРТА 1941. ГОДИНЕ
АПРИЛСКИ РАТ

КРАЉЕВСКА ВЛАДА У ЛОНДОНУ
ОКУПАЦИОНА ПОДЕЛА ЗЕМЉЕ
ВЛАДА НАЦИОНАЛНОГ СПАСА
НЕЗАВИСНА ДРЖАВА ХРВАТСКА
РАВНОГОРСКИ (ЧЕТНИЧКИ) ПОКРЕТ ОТПОРА
ПАРТИЗАНСКИ ПОКРЕТ ОТПОРА
ГРАЂАНСКИ РАТ
БИТКЕ НА НЕРЕТВИ И СУТЈЕСЦИ
ПРВО И ДРУГО ЗАСЕДАЊЕ АВНОЈ-а
СВЕТОСАВСКИ КОНГРЕС
САВЕЗНИЦИ И ПОКРЕТИ ОТПОРА У ЈУГОСЛАВИЈИ
ОСЛОБОЂЕЊЕ СРБИЈЕ
СРЕМСКИ ФРОНТ
ГЕНОЦИД НАД СРБИМА У НДХ
КОНЦЕНТРАЦИОНИ ЛОГОРИ У СРБИЈИ

8.1 АПРИЛСКИ РАТ И ПОСЛЕДИЦЕ ПОРАЗА

На почетку Другог светског рата Краљевина Југославија прогласила је неутралност. Немачка је покушавала да је мирним путем, уз помоћ дипломатије, привуче у свој интересни круг. Обојени метали и пољопривредни производи из Југославије били су важни за немачку ратну привреду. Неутралност Југославије у почетку је одговарала Немачкој, која је страховала од могућности да Велика Британија и Француска отворе фронт на Балканском полуострву. Слом Француске у јуну 1940. године убрзао је мађарско, румунско и бугарско приступање Тројном пакту. Краљевина Југославија се таквим развојем догађаја нашла у неповољном положају. Осим границе с Грчком, била је окружена земљама чланицама Тројног пакта.

Приступање Краљевине Југославије Тројном пакту

Британска војска дошла је у помоћ Грчкој после напада Италије, октобра 1940. године, чиме је Балканско полуострво постало значајно за све зараћене стране. Притисак на Краљевину Југославију да приступи Тројном пакту постајао је све јачи. Врхунац је достигао почетком марта 1941. године, када је кнез Павле посетио Адолфа Хитлера, вођу Трећег рајха. У разговорима вођеним током посете добио је рок од две недеље да одлучи о приступању Краљевине Југославије споразуму Тројног пакта. Изјашњавање је имало форму ултиматума. Под таквим притиском Влада Краљевине Југославије одлучила је да приступи Тројном пакту. Протокол о приступању потписали су у Бечу, 25. марта 1941. године, Драгиша Цветковић, председник владе, и Александар Цинцар-Марковић, министар иностраних послова. Тим чином прекинута је југословенска неутралност у Другом светском рату.

Војни пуч и влада Душана Симовића

Док су трајали највећи немачки притисци, владајућим круговима Краљевине Југославије стизале су поруке из Велике Британије и САД-а. Влада и кнез Павле позивани су да се уздигну изнад постојеће опасности од рата с Немачком и мисле на будућност. Користећи нерасположење у војсци, Британци су подржали план за смену владе уколико потпише приступ Тројном пакту. План су у дело спровели ваздухопловни генерали Боривоје Мирковић и Душан Симовић, који су с групом официра организовали војни преврат. У ноћи између 26. и 27. марта 1941. године извршили су државни удар којим је срушено Намесништво, а престолонаследник Петар Други Карађорђевић проглашен за краља. Председник нове владе постао је генерал Душан Симовић.

На вест да је краљ Петар Други преузео власт и да је смењена влада Цветковић–Мачек, народ се спонтано окупио на улицама Београда и других градова. Певане су патриотске песме и узвикиване пароле против Хитлера и Мусолинија. Једна група демонстраната демолирала је немачка представништва у Београду и спалила немачку заставу.

Демонстрације у Београду 27. март 1941. године

Влада генерала Душана Симовића била је састављена од представника најзначајнијих политичких партија у земљи. Место потпредседника владе прихватио је Влатко Мачек, вођа ХСС, коме је обећано да се положај Бановине Хрватске неће променити и да неће бити отказан Тројни пакт. Страхујући да не изазове рат с Немачком, нова влада дала је званичну изјаву да прихвата све обавезе према Тројном пакту.

Априлски рат

Разарање Београда, 6. април 1941. године

Адолф Хитлер није могао да прихвати промену владе у Краљевини Југославији, јер је доводила у опасност његове планове за напад на Грчку и СССР. На састанку с војним врхом решио је да Југославију уништи као државу. Одлучено је да у нападу учествују Италија и Мађарска. У ноћи између 5. и 6. априла 1941. године Немци су заузели Ђердап. Београд је бомбардован у рану зору 6. априла, а напад је носио име *Казнена одмазда*. У бомбардовању је погинуло више хиљада Београђана. Велики број бомби бачен је и на стамбене четврти, а срушена је и Народна библиотека Србије, у којој је изгорело културно благо од непроцењиве вредности.

Главни правци немачког напада на Југославију ишли су са северозапада, из Аустрије, и са југа, из правца Бугарске. Немачке јединице су 10. априла ушле у Загреб, где је проглашена Независна Држава Хрватска (НДХ). Влатко Мачек, који је напустио југословенску владу, преко радија је позвао Хрвате да буду лојални новопроглашеној држави. С територије Бугарске, Немци су лако заузели Македонију и тако пресекли везу с Грчком. Београд је пао 12. априла. Краљ Петар Други и влада авионима су с никшићког аеродрома напустили земљу, одлетевши за Грчку. Војна капитулација потписана је 17. априла, земља је окупирана, а око 340.000 војника заробљено. Упркос општем слому и расулу које је захватило Војску Краљевине Југославије, део јединица пружио је снажан отпор непријатељу.

ШЕСТИ ЛОВАЧКИ ПУК

Предвиђајући рат, југословенска Врховна команда и влада прогласиле су Београд „отвореним градом". Но, то није спречило Немце да нападну престоницу и да је разоре. Београд је од напада из ваздуха бранио елитни Шести ловачки пук. У неравноправној борби, упркос срчаности и јунаштву југословенских ваздухопловаца, победила је фашистичка сила. Храбри пилоти Шестог ловачког пука ушли су у историју, јер су као орлови бранили главни град, успевши да оборе 48 непријатељских авиона.

Краљ и влада у избеглиштву

На последњој седници владе која је одржана у земљи, закључено је да Југославија неће капитулирати као држава. Одлучено је да само војска капитулира, а да краљ Петар Други и влада оду у иностранство, одакле би наставили борбу. Краљ и влада су из Грчке, преко Јерусалима и Каира, стигли у Лондон. Декларацијом краљевске владе од 4. маја 1941. године проглашен је наставак рата са силама Тројног пакта, иако се с владом повукло тек око 900 војника и официра. Нису се испунила ни очекивања о стварању добровољачке војске од Југословена из ваневропских земаља. Југословенска краљевска влада била је под потпуном контролом Британаца. Најтежа ствар у њеном функционисању током избеглиштва били су сукоби између српских и хрватских чланова владе, због питања одговорности за војни пораз и стварање НДХ.

Окупаторска подела Југославије

Априлски рат био је катастрофалан војни пораз чија је последица било разбијање државе од стране победника. Адолф Хитлер је главним кривцима за рат сматрао Србе, а Србију поделио на више окупационих зона. НДХ је обухватала територије Хрватске, Босне и Херцеговине и Срема. Словенију су поделили Италијани и Немци. Бачку, Барању и Међумурје добили су Мађари. Бугари су заузели већи део Македоније и део југоисточне Србије. Италијани су добили Косово и Метохију и преостали део

Протекторат је однос зависности између две државе, у коме је слабија узета под заштиту јаче, а у ствари је окупирана.

Македоније, који су припојили такозваној Великој Албанији. Црна Гора постала је италијански **протекторат**. Србија, у границама пре балканских ратова, и Банат били су под немачком војном управом.

На територији Југославије успостављени су окупациони системи власти. У Србији је крајем априла 1941. године образована Комесарска управа с Миланом Ачимовићем на челу, чији је задатак био да обавља цивилну власт. Незадовољни радом те управе и дизањем народног устанка у окупираној Србији, Немци су одлучили да формирају владу која би имала већи ауторитет у народу. Влада је формирана 29. августа 1941. године, а на њеном челу био је генерал Милан Недић. С обзиром на политичке и војне околности, прихватила је квислиншки однос према нацистичкој Немачкој. Донела је више десетина различитих закона, покушавајући да организује рад привредних, просветних и културних установа.

ОКУПАЦИОНА ПОДЕЛА ЈУГОСЛАВИЈЕ 1941. ГОДИНЕ

Окупирана територије од стране Немачке
Окупирана територије од стране Бугарске
Окупирана територије од стране Италије
Окупирана територије од стране Мађарске
Окупирана територије од стране Велике Албаније (италијански протекторат)

Милан Недић (1878–1946), генерал и политичар који је током окупације био на челу *Владе националног спаса*. Био је против организовања отпора окупаторским снагама јер је сматрао да Србија не треба да се укључи у рат великих сила. Преко Комесаријата за избеглице обезбеђивао је смештај и храну за Србе избегле из НДХ, с Косова и Метохије, из Бачке и Македоније. С Немцима се повукао у Аустрију, одакле су га Британци предали југословенским властима почетком 1946. године. Умро је у затвору, током истраге, под неразјашњеним околностима.

Отворену сарадњу с окупатором у Србији су имали Димитрије Љотић и његова организација Југословенски народни покрет *Збор*, као и Коста Миловановић Пећанац са својим четничким покретом.

Коста Миловановић Пећанац је током Првог светског рата подигао Топлички устанак.

Димитрије Љотић (1891–1945), адвокат, политичар и министар. Усвојивши погледе италијанских и немачких фашиста, иступао је против демократије, либерализма и Јевреја и образовао Југословенски народни фронт *Збор*. Та фашистичка и антикомунистичка организација залагала се за јаку централизовану државу и парламент сачињен од представника сталежа. Током рата са својим присталицама био је поуздан сарадник немачког окупатора. Добровољачке јединице „збораша", окупљене у Српском добровољачком корпусу, учествовале су у стрељању грађана Крагујевца у октобру 1941. године. Сукобљавале су се и са партизанским и са четничким снагама. Димитрије Љотић погинуо је у саобраћајној несрећи у Словенији, у априлу 1945. године.

НДХ – геноцидна творевина

НДХ је била квислиншка држава, забележена у историји по терору и геноциду који је починила над Србима, Јеврејима и Ромима. Власт у НДХ имале су усташе с поглавником Антом Павелићем на челу. Усташе су биле фашистичка организација, основана 1929. године уз помоћ Италије. Државни програм НДХ заснивао се на физичком уклањању српског становништва са територије Хрватске. Проблем Срба требало је да буде решен физичком ликвидацијом, протеривањем и принудним покрштавањем. Усташе су одмах по стварању НДХ почеле прогон српског народа. У тим зверствима имале су подршку Римокатоличке цркве.

Анте Павелић (1889–1959), хрватски фашистички политичар, вођа усташког покрета, такозвани поглавник НДХ и ратни злочинац. После увођења шестојануарске диктатуре отишао је у емиграцију, где је основао усташки покрет. Као циљ покрета истакао је успостављање самосталне и независне хрватске државе. Један је од организатора атентата на краља Александра Првог Карађорђевића у Марсељу. Као поглавник НДХ донео је расне законе и успоставио концентрационе логоре ради тоталног истребљења Срба, Рома, Јевреја и антифашиста. После слома НДХ, уз помоћ Римокатоличке цркве, склонио се у Аргентину. Након дугог скривања, српски исељеници су га пронашли и извршили атентат, од чијих је последица умро у Шпанији 1959. године.

8.2 ОТПОР, УСТАНАК И ГРАЂАНСКИ РАТ

Први облици отпора окупатору после капитулације Краљевине Југославије појавили су се у западним крајевима земље, насељеним већинским српским становништвом. Спонтани отпор народа захватио је Босанску крајину и Источну Херцеговину. Отпор је био изазван злочинима које је НДХ починила према Србима.

Антиокупаторске снаге грађанства

Краткотрајни Априлски рат показао је колико је државна криза Краљевине Југославије била велика. Снаге грађанства биле су изненађене брзим сломом државе, а у народу се јавило разочарање и губитак вере у будућност. Већ током првих дана окупације, српски народ суочио се с антисрпском политиком у НДХ, на Косову, у Војводини и Македонији. Већина становништва, антифашистички оријентисана, није желела да се помири са капитулацијом без отпора. Ради пружања организованог отпора окупатору, део грађана повезао се с официрима југословенске војске који су избегли заробљавање. На челу тог покрета био је пуковник Драгољуб – Дража Михаиловић. Грађански покрет био је самоникао, без плана и утицаја из иностранства, а имао је изразито војни карактер. Окупљао је и бројне представнике грађанских политичких странака.

Драгољуб – Дража Михаиловић (1893–1946), армијски генерал и начелник штаба Врховне команде Југословенске војске у отаџбини, министар војске, ваздухопловства и морнарице у емигрантској влади Краљевине Југославије. Током Балканских ратова и Првог светског рата био је официр српске војске. Између два светска рата био је војни аташе у Бугарској и Чехословачкој, као и предавач на Војној академији. Одбио је наредбу о капитулацији и предаји свог одреда после Априлског рата. С групом официра стигао је на Равну гору, где је 13. маја 1941. године основао Команду четничких одреда Југословенске војске. Усташки геноцид над Србима у Хрватској сузио је југословенску основу Михаиловићевог покрета. Немачке одмазде над домаћим становништвом одвратиле су га од отвореног отпора окупатору, док је нарастајући партизански покрет појачао његов антикомунистички став. После политичког и војног слома његовог покрета Дража Михаиловић одбио је да напусти земљу. Скривао се у источној Босни, где су га марта 1946. године ухватиле нове власти. Осуђен је на смрт због тога што је „организовао и руководио оружаним четничким формацијама које су имале за циљ да оружаном акцијом и терором у сарадњи с окупатором подрже окупацију и угуше оружани устанак и ослободилачку борбу српског и осталих народа Југославије".

Комунисти и револуционарна перспектива

Илегално је противзаконито, незаконито.

Комунистичка партија Југославије (КПЈ) налазила се ван закона још од 1921. године, због чега је деловала по принципима **илегалног** рада. Комунисти су идеализовали живот у Совјетском Савезу, а Стаљина посматрали као митску личност. КПЈ су водили професионални револуционари с Јосипом Брозом Титом на челу. До немачког напада на СССР, Други светски рат сматрали су империјалистичким сукобом. Уласком СССР-а у рат, он је за њих добио карактер антифашистичког.

Револуција је нагло и насилно мењање постојећег друштвеног поретка. Циљ социјалистичке револуције јесте укидање капиталистичких друштвених односа и њихово замењивање комунистичким.

Држава је била војнички поражена, а врх власти напустио је земљу која је била подељена. Супротно томе, КПЈ је била добро организовна и спремана за предстојеће догађаје, који су за њу имали револуционарну перспективу.

Устанак против окупатора

Пуковник Драгољуб Михаиловић се половином маја 1941. године с групом официра нашао на Равној гори. Током лета његов покрет озваничен је под именом Југословенска војска у отаџбини (ЈВУО), а народ га је, према традицији, назвао четнички. Четници нису намеравали да почну непријатељства с Немцима и Италијанима, верујући да народ треба сачувати од непотребног страдања. У исто време, покрет је требало наоружати и припремити за акцију када за њу буде дошао прави тренутак. Такво опредељење измењено је после акције партизана у лето 1941. године, када су четници почели нападе на Немце да заслуга за вођење антиокупаторске борбе не би припала комунистима.

Равна гора је висораван између ваљевских планина и Сувобора.

Ваљевски партизани 1941. године

Напад Немачке на СССР убрзао је одлуку КПЈ да почне оружану борбу као део обавезне подршке СССР-у. Образован је Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда Југославије. Први партизани били су чланови партије, којима су се придружили радници, студенти и ђаци. До средине августа, на територији Србије организован је 21 партизански одред.

Значајнији војни догађај у Србији одиграо се 31. августа 1941. године, када је четнички одред под командом потпуковника Веселина Мисите заузео Лозницу. Том приликом заробљена су 93 немачка војника.

Народ у Црној Гори подигао је општи устанак против италијанске окупације 13. јула 1941. године. У устанку, у коме је учествовало више од 30.000 људи, ослобођен је највећи део територије Црне Горе. Такав народни отпор натерао је Италијане да ангажују јаке војне снаге које су успеле да угуше устанак.

Устаничке борбе српског народа у НДХ имале су **егзистенцијални** карактер. Народ је био стављен пред избор – одупрети се или нестати. На просторима Хрватске и Босне и Херцеговине југословенска политика КПЈ сукобила се с четничким реваншизмом. Комунисти су хтели да развију борбу у коју би укључили све југословенске народе. Били су против колективног кажњавања Хрвата и муслимана због злочина почињеног над Србима у НДХ. Насупрот таквој националној политици, четници су тражили освету, што је за комунисте значило крај југословенске идеје.

Егзистенција је постојање, живљење и живот.

Супарнички покрети отпора у Србији

У лето 1941. године у Србији су постојала два антифашистичка покрета отпора, потпуно различитих стратегија, идеологија и националне политике. Комунисти су били револуционарна снага која је тежила да се онемогући успостављање предратног стања. Рат је за њих био прилика да измене друштвени поредак. Нису желели обнову Краљевине Југославије, већ су се борили за стварање републике по угледу

на Совјетски Савез. У њој би власт имала радничка класа с комунистима на челу. На ослобођеним територијама које су контролисали, стварали су Народноослободилачке одборе (НОО), нове органе управе којима је прекидан континуитет с властима Краљевине Југославије. Комунисти су створили и снажну војну организацију која је тежила остварењу политичких циљева.

Насупрот њима били су четници, који су у Србији имали јаку традицију у народу. Четнички покрет наступао је у име краља Петра Другог Карађорђевића и био признат од стране савезника. Сматрао је да четници треба да остваре доминацију у свим крајевима земље како би крај рата дочекали као победници. Национална политика покрета опирала се комадању земље и штитила интересе српског народа. Обновљену Југославију видели су као државу коју ће водити Србија. Нова држава требало је да уједини све Србе и све територије на којима су они живели.

Грађански рат

Устанак у Србији 1941. године био је резултат сарадње два антифашистичка покрета отпора. У западној Србији створена је пространа слободна територија која је добила име *Ужичка република*. У њој су постојале две паралелне власти: партизанска, преко НОО-а, и четничка.

Пропагандни плакат - позив у борбу у партизанске јединице

УЖИЧКА РЕПУБЛИКА

Између два покрета је од почетка њиховог деловања владало неповерење. Из таквог односа настали су сукоби око заузимања појединих насељених места, начина мобилизације и поделе ратног плена. Да би се сукоби превазишли, организована су два састанка између вођа покрета отпора, пуковника Драгољуба Михаиловића и Јосипа Броза. Први састанак одржан је у селу Струганику 19. септембра 1941. године. Четнички вођа изразио је незадовољство образовањем партизанских НОО, јер је сматрао да уместо старих органа власти није потребно стварати нове. Изнео је и став да је устанак преурањен. Како споразуми између појединих четничких и партизанских јединица нису давали никакве резултате, организован је други састанак, у селу Брајићи 27. октобра 1941. године. Јосип Броз је том приликом предлагао заједничку борбу и органе власти, што су четници одбили. Партизани су били оптужени да под видом борбе против окупатора спроводе своје политичке циљеве. Разлике између два покрета отпора прерасле су у отворени грађански рат, започет крајем октобра 1941. године нападом четничких једнинца на партизанске.

Немачки заробљеници, Ужице 1941. године

Слом устанка

Ширење устанка у Србији приморало је немачку Врховну команду на борбу против устаника. Немачки напад почео је 28. септембра 1941. године. Акција против устаника током јесени те године била је обележена масовним одмаздама над цивилним становништвом. Немачке јединице имале су карактер казнених експедиција. Масовни злочини и стрељања недужних спровођени су према наредби да се за једног убијеног немачког војника стреља 100, а за рањеног 50 Срба. Устаничка војска се повлачила, а народ је остајао сам пред немачким војницима.

Меморијални комплекс на Кадињачи, место погибије Радничког батаљона који је бранио Ужице од Немаца у новембру 1941. године

КАЗНЕНА ЕКСПЕДИЦИЈА

Током гушења устанка у Србији у јесен 1941. године немачка војска масовно је убијала невине људе, жене и децу. Злочини су поколебали борбени морал становништва изазивајући страх. У Подрињу је стрељано више хиљада људи. Шабац је расељен, а у логоре је одведено целокупно мушко становништво од 14 до 70 година. У Краљеву је 15. и 16. октобра стрељано 2.059 цивила. За одмазду због 10 убијених и 27 рањених Немаца, у Крагујевцу је 21. октобра 1941. године стрељано 2.300 цивила. Међу жртвама су били ученици Крагујевачке гимназије, одведени на стрељање из својих школских клупа.

Бројно и технички неупоредиво надмоћније окупаторске снаге успеле су да потисну партизанске и четничке одреде. Слободна територија уништена је падом Ужица 29. новембра 1941. године. Остаци партизанских јединица, око 2.000 бораца, с Јосипом Брозом на челу, отишли су у Санџак. Немци су затим кренули ка Равној гори, али је Драгољуб Михаиловић успео да избегне заробљавање повукавши се у Црну Гору.

8.3 ЈУГОСЛОВЕНСКО РАТИШТЕ (1942–1943)

Почетком 1942. године било је јасно да се победа не може остварити масовним устанком народа. Пред четничким и партизанским покретом отпора постављало се питање даљих праваца деловања и начина борбе.

Партизански покрет током 1942. године

После пада Ужичке републике, остаци главнине партизанских јединица су преко Санџака дошли у источну Босну. Створена је нова слободна територија с центром у граду Фоча. Током боравка на тој територији усвојен је план даљег развоја народне власти преко НОО. Врховни штаб реорганизовао је војне јединице. Раније формиране пролетерске бригаде постале су ударне јединице партизанске војске. Бригаде су биле покретне јединице, способне за самосталне акције против непријатеља, а бројале су до 1.200 бораца. Пред новом непријатељском офанзивом, јуна 1942. године, започеле су поход ка Босанској крајини. Ту је створена велика слободна територија, названа *Бихаћка република*.

Мајка Кнежпољка, сцена са Козаре, фотографија Жоржа Скригина

Трагедија на Козари

Босанска крајина била је најјаче устаничко упориште у Босни и Херцеговини. Током пролећа 1942. године устаници су заузели Љубију, највећи рудник гвожђа у Југославији. Одлучивши да у том крају униште устанике, Немци су на планини Козари опколили партизанске снаге. Поред партизана нашао се и народ који је у страху од одмазде кренуо у збег. У непријатељском обручу нашло се око 80.000 људи. Почетком јула 1942. године из обруча је успело да изађе око хиљаду цивила и неколико стотина партизана. Остатак народа одведен је у усташке логоре смрти Јасеновац и Стара Градишка. Козара је била велика трагедија српског народа.

Равногорски покрет и краљевска влада

Југословенска влада у Лондону није имала редовна обавештења из земље, нити је могла да утиче на дешавања. Успостављање директних веза са ЈВУО на терену трајало је дуго јер су Британци контролисали комуникацију са штабом пуковника Драгољуба Михаиловића. Влада је Драгољуба Михаиловића признала за команданта ЈВУО и унапредила га у чин генерала. У влади Слободана Јовановића он је именован за министра војске. Преко покрета генерала Михаиловића влада је имала своју војску, која се супротстављала силама Осовине, због чега су код савезника истицани успеси четника. Циљ борбе био је да се отаџбина ослободи и сачува стари друштвени поредак. После немачке одмазде над цивилним становништвом у Србији, равногорски покрет се определио за стратегију *чекања*. Таква стратегија предвиђала је да се покрет омасови и припреми за борбе. У акцију против непријатеља требало је ступити оног момента када савезничка победа буде близу. Напади на Немце потпуно су обустављени због страха од нових одмазда. Главни противници постали су партизани, које је требало што пре уништити, због чега су

се четници окренули гушењу партизанског покрета. У остварењу циља сарађивали су и са окупаторском војском. Таква дефанзива према непријатељу и непостојање политичке стратегије слабили су снагу равногорског покрета.

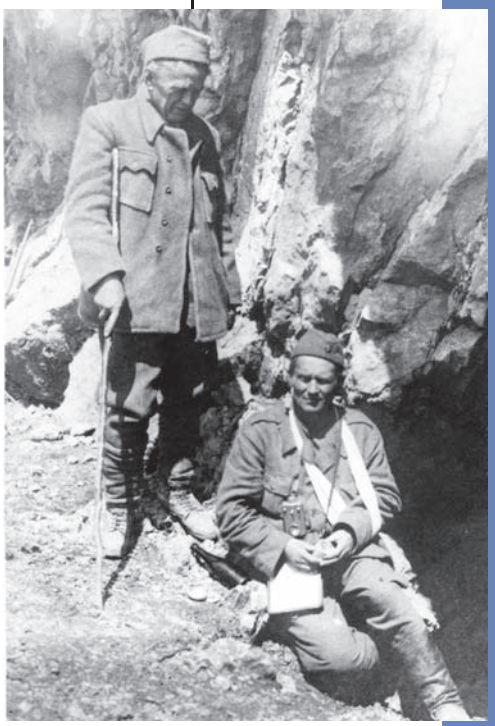

Слободан Јовановић (1869–1958), председник владе Краљевине Југославије у избеглиштву, председник Српске краљевске академије, ректор Београдског универзитета и декан Правног факултета у Београду. Правник, историчар и књижевник. Био је један од оснивача Српског културног клуба и његов председник. Ушао је у краљевску владу 27. марта 1941. године као нестраначка личност. Председник владе постао је почетком 1942. године, када је смењен генерал Душан Симовић. Залагао се за одржање Југославије. У владиној декларацији о ратним циљевима, донетој маја 1943. године, наглашено је да југословенска политичка оријентација најбоље служи добро схваћеним интересима Срба, Хрвата и Словенаца. После Другог светског рата Слободану Јовановићу суђено је у одсуству. Осуђен је на двадесет година затвора. Одлуком Окружног суда у Београду 2007. године пресуда је укинута.

Битке на Неретви и Сутјесци

Развој борбе у Југославији и могућност савезничког искрцавања на Балкану почетком 1943. године натерали су Адолфа Хитлера да обрати већу пажњу на ту територију. Наредио је да се спроведе енергична војна акција ради уништења партизанских снага, после чега је требало уништити и четнике. У акцију су, осим немачких, биле укључене и италијанске, усташке и бугарске јединице. Напад на *Бихаћку републику* почео је крајем јануара 1943. године. Партизански Врховни штаб је својим јединицама наредио повлачење ка Црној Гори. Повлачење је било успорено јер су се с борцима кретали Централна болница с пуно рањеника и народ који је пошао у збег. У таквим околностима главнина партизанских снага опкољена је у долини реке Неретве. На тој територији налазила се и четничка војска, која је бројала око 20.000 људи. Пробој обруча почео је у ноћи између 6. и 7. марта 1943. године преко порушеног моста на реци Неретви код Јабланице. Приликом пробоја дошло је до сукоба партизана и четника, у коме су четници претрпели тежак пораз, изгубивши више хиљада бораца. У бици на Неретви партизанске снаге такође су имале велике губитке.

Рањени Јосип Броз на Сутјесци

Из долине Неретве партизанске јединице дошле су на север Црне Горе. Планом је било предвиђено даље напредовање ка Србији. Немци нису одустајали од своје намере и наставили су да гоне партизанске јединице. Током маја 1943. године поново су успели да опколе главнину партизана. Врховни штаб тада је одлучио да партизанске снаге поделе на две групе, које је требало да се из обруча пробијају различитим правцима. Прва група, с Јосипом Брозом на челу, требало је да се пробије долином реке Сутјеске ка централној Босни. Друга група, у којој се налазила Централна болница са 4.000 рањеника, требало је да пређе реку Тару и пробије се ка Санџаку. Прва група успела је да се пробије, али је друга остала заробљена у обручу. Већина њених бораца погинула је у пробоју којим је командовао Сава Ковачевић, а рањеници су масакрирани на Тјентишту. Партизани су на Сутјесци изгубили више од 6.000 бораца, скоро трећину оних који су учествовали у бици.

Сава Ковачевић (1905–1943), партизански борац и командант. Учествовао је у припремању и подизању устанка у Црној Гори током лета 1941. године. Командовао је Петом пролетерском (црногорском) бригадом, а затим и Трећом партизанском ударном дивизијом, која је у бици на Сутјесци штитила рањенике. Погинуо је у јуришу, предводећи своје борце у покушају да пробију непријатељски обруч. Проглашен је за народног хероја. То звање је после рата додељивано партизанима за показану храброст и јунаштво.

План да се униште партизанске јединице доживео је неуспех. После капитулације Италије партизани су били оснажени и много боље наоружани. Постали су одлучујући фактор у расплету рата на територији Југославије.

Јосип Броз Тито (1892–1980), био је први човек Комунистичке партије Југославије (касније Савез комуниста Југославије) 1937–1980; вођа Народноослободилачке борбе народа Југославије 1941–1945. и председник Социјалистичке Федеративне Републике Југославије од 1953 до 1980. године. После вишегодишњег партијског рада у земљи и иностранству, постављен је 1937. године за генералног секретара КПЈ. Саставио је ново вођство КПЈ и изложио стратегију деловања. Она се темељила на оружаном устанку као путу освајања власти и совјетском типу федерације као моделу организације државе. Током Другог светског рата био је главни организатор стратегије и тактике партизанског ратовања. Творац је политичких одлука које су обликовале социјалистичку Југославију. Владао је Југославијом 35 година. Због својих личних политичких пројеката и инсистирања на државној самосталности Југославије дошао је у сукоб са Стаљином 1948. године. Његов најзначајнији спољнополитички пројекат било је стварање Покрета несврстаних, који је укључивао велики број држава Азије, Африке и Јужне Америке. У унутрашњој политици подржао је увођење радничког самоуправљања, привредне и политичке реформе, јачање права република наспрам државног централизма и увођење елементарне тржишне привреде. Умро је 1980. године.

АВНОЈ и стварање југословенске федерације

У јесен 1942. године КПЈ је закључила да је за даљи развитак борбе у Југославији потребно да се створи народна влада. Такав закључак проистекао је из потребе да се што јасније одреде циљеви борбе. Наметала су се питања карактера будуће власти (монархија или република) и државног уређења (стари централизам или федерација). Осим тога, требало је решити и национално питање народа Југославије.

У Бихаћу је 26. новембра 1942. године почела рад оснивачка скупштина Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ). Конституисано је као општенационално и општеполитичко представништво партизанског покрета. АВНОЈ је изабрао свој Извршни одбор, који је имао улогу владе партизанског покрета, али као такав није проглашен због противљења СССР-а. У Москви се сматрало да

Јајце, место одржавања Другог заседања АВНОЈ-а

се у постојећим околностима не сме инсистирати на укидању монархије и проглашењу републике. Таква одлука произлазила је из обзира према савезничкој Великој Британији, која је штитила интересе краљевске владе.

После великих битака у 1943. години вођство КПЈ сматрало је да су се стекли услови за стварање народне власти. Одлучено је да се нова југословенска држава изгради на федеративном принципу, као заједница равноправних народа. У босанском градићу Јајцу 29. новембра 1943. године почело је Друго заседање АВНОЈ-а. На заседању је одлучено да се образује Национални комитет ослобођења Југославије (НКОЈ), чији је председник постао Јосип Броз. Краљевској влади у Лондону одузето је право да заступа интересе народа, а краљу Петру Другом Карађорђевићу забрањен повратак у земљу. Друго заседање АВНОЈ-а потврдило је започети процес федерализације земље. Признато је пет народа (Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци и Македонци), а републике је требало организовати према принципу народности, осим код формирања Босне и Херцеговине, у којој су народи највише измешани. Одлучено је да се о уређењу будуће државе изјасне њени народи после рата.

Са отварања Другог заседање АВНОЈ-а, у Јајцу

Друго заседање АВНОЈ-а одиграло се у исто време када и савезничка конференција у Техерану, на којој се расправљало о ситуацији на југословенској територији и помоћи која је требало да буде пружена антифашистичкој борби.

Реагујући на одлуке Другог заседања АВНОЈ-а, припадници равногорског покрета одржали су свој конгрес у селу Ба код Љига, на коме су усвојили резолуцију потпуно супротну авнојевској декларацији.

Делегати на Светосавском конгресу

СВЕТОСАВСКИ КОНГРЕС

Јануара 1944. године, на Савиндан, у селу Ба одржан је конгрес који је окупио присталице равногорског покрета. На Светосавском конгресу расправљано је о будућем уређењу југословенске државе. Одлучено је да се Југославија уреди као федеративна држава у облику уставне и парламентарне народне монархије. Састојала би се од три федералне јединице: Србије, Хрватске и Словеније. У односу на одлуке Другог заседања АВНОЈ-а, те одлуке биле су касно донете, а њихово спровођење било је немогуће. Због тога се равногорски конгрес, у односу на АВНОЈ, сматра закаснелим.

8.4 КРАЈ РАТА У ЈУГОСЛАВИЈИ (1944–1945)

Оба антифашистичка покрета у Југославији, грађански и комунистички, пратила су међународну политику и војне акције савезничких сила. С приближавањем немачког пораза, савезничке силе имале су све већи утицај на резултат рата у Југославији.

Савезници и рат у Југославији

Контролу над грађанским снагама, преко владе и краља Петра II, имала је Велика Британија. Подржавајући КПЈ, совјетска влада морала је да води рачуна о интересима својих савезника, због чега првих година рата није пружала отворену подршку партизанском покрету. СССР, међутим, није прихватио британски захтев да се све антифашистичке снаге у Југославији уједине под командом генерала Драгољуба Михаиловића. Промена британске политике уследила је током 1943. године. Подршка четничком покрету постепено је слабила, а помоћ се пружала партизанима. Британска политика састојала се у **компромису,** којим је требало заштитити интересе југословенске монархије, а у исто време помагати партизанску борбу. На савезничкој конференцији у Техерану, новембра 1943. године, партизанска војска је добила значајну подршку.

Компромис је споразум, поравнање, нагодба.

Савезници су напустили четнички покрет због његове **дефанзивне** стратегије према Немцима и Италијанима. Предност су дали партизанској борби, више прилагођеној савезничкој политици и циљу уништења фашизма. Својом офанзивном стратегијом партизани су омогућили СССР-у да код западних савезника непрекидно критикује четничку пасивност. У склопу политике компромиса Британци су утицали на краља Петра да мандат за формирање нове владе повери Ивану Шубашићу, бану Хрватске бановине. Његов задатак био је да постигне споразум са партизанским покретом.

Дефанзива је одбрана и значи супротно од офанзива.

Међународно признање нове Југославије

Последњи покушај Немаца да униште вођство партизанског покрета одиграо се 25. маја 1944. године. Тада је извршен **падобрански десант** на босански градић Дрвар, где се налазио Врховни штаб с Јосипом Брозом на челу. Напад је завршен неуспехом, а Јосип Броз пребачен је на јадранско острво Вис, које су контролисали Британци. Тиме су створени услови за сусрет са председником краљевске владе Иваном Шубашићем, јуна 1944. године. Током разговора постигнут је договор да се формира заједничка влада од чланова НКОЈ-а и краљевске владе у Лондону. Та влада требало је да позове народ на уједињење у борби за ослобођење. Јосип Броз се обавезао да партизанско вођство до завршетка рата не доноси одлуку о уређењу државе.

Падобрански десант је спуштање војске падобранима из авиона на непријатељску територију.

Током посете савезничком фронту у Италији британски премијер Винстон Черчил сусрео се са Јосипом Брозом у Напуљу, августа 1944. године. Договорено је да Британци партизанима пруже помоћ у опреми и оружју. Велики број рањених партизана пребачен је потом у савезничке болнице.

Десант на Дрвар
25. маја 1944. године

Крајем лета 1944. године јединице Црвене армије дошле су на југословенске границе. Ради договора о њиховој сарадњи с партизанским снагама Јосип Броз отишао је у Москву. На састанку са совјетским вођом Стаљином постигнут је споразум о садејству Црвене армије и НКОЈ-а, којим је партизанска влада добила званично признање од једне чланице Антифашистичке коалиције. Споразумом су дефинисани услови уласка јединица Црвене армије на југословенску територију. Оне су у Србију ушле у септембру 1944. године, чиме је почела завршна фаза њеног ослобођења.

Иван Шубашић, Винстон Черчил и Јосип Броз Тито

Борбе за ослобођење Србије

Партизанска војска је у лето 1944. године имала око 400.000 бораца. Део тих снага је током јула те године кренуо ка Србији. Ослобођењем Ниша, немачким једницама које су се повлачиле из Грчке пресечен је пут који је водио долином Мораве. Партизанске јединице и јединице Црвене армије спојиле су се код Велике Плане 10. октобра 1944. године. Тим догађајем почела је битка за ослобођење Београда. Главни град ослобођен је 20. октобра. У исто време Црвена армија ослободила је Банат и Бачку. После тих успешних борби напустила је територију Југославије и наставила напредовање ка Мађарској и Аустрији.

У ослобођеном Београду новембра 1944. године потписан је споразум између Ивана Шубашића и Јосипа Броза. Договорено је да нова Југославија после рата буде уређена као демократска федеративна држава. Питање повратка краља Петра II требало је да реши народ на **референдуму**. До сазивања Уставотворне скупштине земљом је управљала *Привремена влада*, именована 7. марта 1945. године, чији је председник постао Јосип Броз.

Референдум је право народа да општим гласањем одлучи о неком нарочито важном питању.

Завршне борбе за ослобођење земље

После ослобођења Београда партизанске снаге формирале су фронт који се простирао током Дунава, преко Срема, долином Дрине ка Сарајеву и Мостару. Југословенски фронт повезивао је фронт Црвене армије у Мађарској са англоамеричким фронтом у Италији.

Партизанска војска јануара 1945. године реорганизована је у Југословенску армију (ЈА). После мобилизације у ослобођеној Србији, ЈА је имала око 800.000 бораца, подељених у четири армије. Најтеже борбе вођене су на Сремском фронту, последњој линији немачке одбране у Југославији.

Црвена армија у Београду 1944. године

Југословенска армија и њени команданти ратне 1945. године

I АРМИЈА	II АРМИЈА	III АРМИЈА	IV АРМИЈА
командант генерал Пеко Дапчевић	командант генерал Коча Поповић	командант генерал Коста Нађ	командант генерал Петар Драпшин

САВЕЗНИЧКИ ФРОНТ ПРЕМА НЕМАЧКОЈ ПОЧЕТКОМ 1945. ГОДИНЕ

Правци напредовања

БОРБЕ НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ

Сремски фронт су у октобру 1944. године формирале снаге немачке војске, које су се повлачиле са Балкана, и усташе, које су им помагале. То је било једно од најтежих бојишта у борби за ослобођење Југославије. Партизанске јединице су се на том фронту среле са за њих новим начином ратовања – фронталним сукобима и рововским ратом. Мобилисани младићи из Србије, без војне спреме и обуке, нису били спремни за такав вид рата. Због масовног страдања које је уследило, после рата је постављано питање да ли је Сремски фронт био неопходан. Тачан број погинулих није познат. Помиње се око 30.000, али се у покушају да се прецизно утврди број погинулих дошло до имена 15.000 бораца.

Пробојем Сремског фронта средином априла 1945. године почеле су завршне борбе за ослобођење земље. Јединице ЈА упутиле су се на запад Југославије. Ослобођени су Загреб и Љубљана, а у исто време у Трсту су се сусреле југословенска и британска армија. Борбе у Југославији завршене су 15. маја 1945. године, када су опкољене немачке јединице потписале капитулацију. Капитулација је потписана шест дана касније од званичне у Берлину, јер су немачки војници желели да се предају Британцима.

Прва Пролетерска дивизија на Сремском фронту

Слом равногорског покрета

Четничка нада да ће се савезници искрцати на јадранску обалу нестала је током лета 1944. године. Покрет је био ослабљен самовољом појединих старешина, сукобима политичара с официрима и губитком савезничке подршке. Почетком септембра 1944. године наређена је општа мобилизација, која је пропала после говора краља Петра Другог. Краљ је позвао народ да се у борби против окупатора уједини под командом Јосипа Броза. Узмичући пред јединицама Црвене армије, главнина четничких јединица, с генералом Михаиловићем на челу, повукла се у Босну, где је избио сукоб између њега и дела официра. Док је генерал Михаиловић заступао гледиште да у земљи треба наставити герилску борбу, његови официри били су за повлачење на запад, ка англо-америчким снагама у Италији. Од генерала Михаиловића се одвојила и група четника из Црне Горе и Херцеговине под командом мајора Павла Ђуришића. Ту групу од око 12.000 бораца уништиле су усташе. Друга група, под командом генерала Михаиловића, кренула је ка Србији с намером да у пролеће 1945. године подигне устанак против нове власти. Јединице Југословенске армије сачекале су је на реци Сутјесци. У бици на Зеленгори, маја 1945. године, четници су претрпели пораз. Изгинула је главнина њихових бораца, а преживели су били разбијени на више мањих група које су потом лако уништене. Генерал Михаиловић успео је да са мањим бројем бораца изађе из обруча. Скривао се у околини Вишеграда, где је заробљен 1946. године.

Драгољуб Михаиловић и Звонимир Вучковић

ОПЕРАЦИЈА ВАЗДУШНИ МОСТ

Једна од највећих акција спасавања савезничких пилота иза непријатељских линија у Другом светском рату изведена је у Србији. Спасавање је организовала авијација САД-а у сарадњи с Југословенском војском у отаџбини. Четници су спасли око 500 савезничких пилота и посада авиона које су Немци оборили изнад Југославије. Највећи број пилота евакуисан је с импровизованог аеродрома у селу Прањани током 1944. године. Осим америчких официра, евакуацијом је руководио и Звонимир Вучковић, један од најспособнијих четничких команданата.

Сматрајући да српски народ треба сачувати од великих погибија и немачких одмазди, генерал Михаиловић је са својим покретом изабрао стратегију чекања. Такво опредељење показало се као неуспешно и промашено. Није спречен усташки геноцид, нису избегнуте жртве у Србији ни жртве грађанског рата. Сарадња с окупатором ради уништења партизана довела је до тога да цео четнички покрет буде обележен као колаборационистички, иако је имао антифашистички каркатер. На крају рата, генерал Михаиловић био је жртва искључивости два покрета отпора и неразумевања међународних односа.

8.5 ПОСЛЕДИЦЕ РАТА У ЈУГОСЛАВИЈИ

Током Другог светског рата у Југославији је трајао непрекидан отпор према окупатору. У завршним операцијама против фашистичке Немачке, Југословенска армија имала је важну улогу. Фронт у Југославији повезивао је Црвену армију са западним савезницима. Ослобађајући земљу, ЈА је истовремено учествовала у коначној победи над фашизмом.

Интернирање је прогањање на одређено место које је под полицијским или војним надзором.

Етничко чишћење је истребљење мањинског народа од стране већинског, затварањем, прогоном или убиствима, ради стварања национално хомогених територија.

Људски и материјални губици

Југославија је у рату поднела огромне људске жртве, чији тачан број до данас није утврђен. Према новијим истраживањима, страдало је више од милион људи. Државна комисија задужена за утврђивање ратних злочина у Југославији, формирана после рата, сматрала је, међутим, да је страдало 1.706.000 људи. У партизанским јединицама погинуло је 305.000 бораца, а у редовима равногорског покрета 166.000. У заробљеништву рат је провело 170.000 војника и официра.

Највеће страхоте рата задесиле су цивилно становништво. Погинуо је велики број људи, а 425.000 било је рањено. Принудно је расељено 530.000 људи, 270.000 одведено је на принудни рад, а 30.000 је **интернирано.**

Много људи страдало је од глади, болести, лоших животних услова и прогона. Услед ратних разарања без крова над главом остало је 3.300.000 становника. Уништено је 289.000 сеоских домаћинстава.

После рата догодиле су се велике демографске промене. У неким деловима Хрватске и Босне и Херцеговине српски народ готово је нестао. Територија око планине Козаре пример је **етничког чишћења**.

С Косова и Метохије, бежећи пред албанским терором, иселило се између 80.000 и 100.000 Срба. Њима је после рата нова власт забранила повратак на огњишта. Жртве рата били су и Немци који су живели у Југославији. Они су се повукли заједно с немачком војском, остављајући своја имања у Војводини.

Дечак у збегу, фотографија Жоржа Скригина

Индустријска постројења и саобраћајна мрежа претрпели су огромна разарања. Немачка је експлоатисала југословенске сировине и радну снагу. После окупације земље, одвучене су све резерве хране, демонтирана и однета бројна индустријска постројења. Плански и организовано пљачкано је културно благо. У Немачку су пренете научне, архивске, музејске и уметничке збирке. Велики део културног блага никада није враћен у земљу и траг му се заувек изгубио.

По укупно претрпљеној ратној штети, Југославија је била на трећем месту у свету, после СССР-а и Пољске.

Геноцид над Србима у НДХ

Адолф Хитлер, вођа Трећег рајха, планирао је да освојене територије насели немачким народом. Да би тај план спровео, започео је геноцид над појединим народима. Словени су, према нацистичком уверењу, били нижа раса и требало их је уништити. Да би остварио планове у Југославији, Адолф Хитлер се послужио национално-верским сукобом између Срба и Хрвата. Усташки покрет, с поглавником Антом Павелићем на челу, постао је оруђе немачке политике

геноцида над српским народом. У НДХ је усвојен *Закон о заштити* ***аријевске*** *крви и части хрватског народа,* написан по узору на нацистичке у Немачкој. Посебним уредбама Срби су отпуштени из државне службе, забрањена је употреба ћирилице, рушене су православне цркве и уништавана културна добра. Срби су били дужни да на левој руци носе белу траку. Андрија Артуковић, министар унутрашњих послова НДХ, издао је наредбу којом се *Србима, Јеврејима, Циганима и псима* забрањује приступ јавним местима.

Први покољи Срба у НДХ почели су крајем априла 1941. године. У градићу Глина, на Банији, 1.260 Срба затворено је и убијено у православној цркви, која је затим запаљена. Методе убијања биле су веома свирепе: стрељање, бацање у дубоке јаме, вешања и мучења. Да би ликвидација српског народа била што ефикаснија, усташе су изградиле систем концентрационих логора организованих по узору на нацистичке логоре смрти. Усташки логори постојали су у Јасеновцу, Старој Градишки, Сиску, Новској, Копривници, Ђакову, Јастребарском, Лепоглави, Тењи код Осијека и другим местима.

Аријевци су припадници више расе.

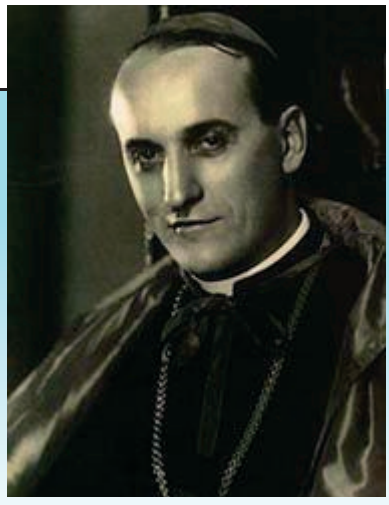
ЈАСЕНОВАЦ

Логор Јасеновац био је усташки логор смрти у НДХ за време Другог светског рата. Формиран је у августу 1941, а уништен у априлу 1945. године. По организацији, личио је на нацистичке логоре у којима је радна снага логораша коришћена пре ликвидације. Жртве логора били су Срби, Јевреји, Роми и антифашисти. Постојало је више места на којима су људи убијани, и то на начине који су по бруталности превазилазили и немачке злочиначке методе. Унутар логора постојао је крематоријум у којем су спаљивана тела убијених логораша. Број жртава још увек није тачно утврђен. Државна комисија Југославије из 1946. проценила је број жртава на 600.000, с чиме се слаже и Меморијални центар Јад-Вашем у Израелу, посвећен жртвама холокауста.

Насип смрти, Јасеновац 1942. године

У прогону и терору над Србима у НДХ активно је учествовало и католичко свештенство. Загребачки надбискуп Алојзије Степинац дао је почињеном геноциду духовни благослов. Током постојања НДХ католичко свештенство насилно је покрстило више од 200.000 Срба.

Алојзије Степинац (1898–1960), загребачки надбискуп и кардинал. У Првом светском рату мобилисан је у аустроугарску војску и упућен на Италијански фронт, где је заробљен. Прикључио се српској војсци као добровољац на Солунском фронту. Загребачки надбискуп постао је 1937. године. Благосиљао је стварање „католичке државе", како је називао НДХ. Био је упознат са страдањима Срба у логору Јасеновац, чему се није суштински противио. Организовао је покрштавање Срба у католичку веру под изговором да се то чини ради њиховог спасавања. После рата осуђен је због сарадње са усташком државом на затворску казну коју је издржавао у кућном притвору.

Злочини у Србији

После окупације Србије немачке власти почеле су регистровање свих припадника јеврејског народа. У Београду су формирана три концентрациона логора: Бањица, Сајмиште и Топовске шупе. Логори за прихват Јевреја постојали су и у Нишу и Шапцу.

Стратиште код Шапца

Пошто су их прикупили по логорима, Немци су убијали Јевреје. Стрељања су обављана у Јајинцима (околина Београда), на Засавици (код Шапца) и на брду Бубањ (Ниш). Током 1941. године убијено је више од 50.000 Јевреја, од укупно 70.000, колико их је живело у Југославији. Током рата у Србији су у логоре затварани и грађани антифашистичке оријентације. Они су били таоци које су Немци стрељали према потреби, у знак одмазде за своје убијене војнике. Таква стрељања обављана су током целог рата. Најозлоглашенији је био Бањички логор, кроз који је прошло око 250.000 људи, а за одмазду је стрељано око 30.000.

Злочини над Србима и антифашистима чињени су и у осталим деловима земље. Мађарски окупатори су јануара 1942. године у јужној Бачкој убили 3.309 Срба. Тела убијених грађана Новог Сада бацана су под лед на Дунаву. На Косову и Метохији српски народ био је изложен насиљу Албанаца, којима су подршку давали италијански окупатори. Паљена су српска села, рушене цркве и манастири. По почињеним злочинима истицала се СС дивизија *Скендербеї* чији су припадници убили више од 10.000 Срба. Терор и одмазде над цивилним становништвом вршили су и бугарски окупатори.

Ратна свакодневица

Београд по завршетку рата

Становништво градова у Србији потражило је спас од ратних страхота у одласку на село. Током Другог светског рата српско село пружило је уточиште хиљадама избеглица из НДХ, с Косова и Метохије, из Војводине и Македоније. Својим радом избеглице су надокнадиле недостатак радне снаге, нарочито у пољопривреди. Село је морало да произведе онолико хране колико је било потребно да се задовоље потребе становништва у градовима. Предност у намиривању потреба имали су Немци.

У окупираној Србији настава у основним и средњим школама скоро се редовно одвијала. Просвета и култура ослањале су се на породицу, веру и цркву. На светосављe је гледано као на идеал који је истицао духовни живот. Школе су радиле у тешким условима, често без зграда и наставних учила.

Под окупаторском контролом био је и културни живот. У биоскопима су даване пројекције играних филмова сниманих у земљама Тројног пакта. Пре филмова приказивани су службени немачки журнали. Свој програм емитовао је и Радио Београд. У позориштима су се играле представе из националног репертоара.

У партизанским јединицама и преко НОО радило се на развијању културе међу борцима и у народу. У рату су стварана књижевна и друга уметничка дела. У готово свакој партизанској јединици постојале су групе које су давале позоришне представе. Припадници партизанског покрета били су и истакнути писци, научници и сликари. Партизанска борба добро је описана у мемоарима њених учесника, а касније су та искуства служила као основа за настанак важних уметничких дела Бранка Ћопића, Оскара Давича, Антонија Исаковића, Добрице Ћосића, Михаила Лалића и других.

Оцена рата у Југославији

Други светски рат у Југославији је трајао од 6. априла 1941. до 15. маја 1945. године. Против окупатора, НДХ и других квислиншких творевина борила су се два идеолошки различита покрета отпора: партизански и четнички. Сукоб између та два покрета, започет у Србији, прерастао је у грађански рат на територији целе Југославије. Монархистичке снаге нису се мириле с извођењем комунистичке револуције, док комунисти нису прихватали стратегију чекања и очувања постојећих друштвених односа. Према карактеру, рат у Југославији био је ослободилачки и грађански.

ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ

1. Допуни реченице именима историјских личности:

Протокол о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту, 25. марта 1941. године у Бечу, потписали су председник владе _____ и министар иностраних послова _____. У ноћи између 26. и 27. марта 1941. године извршен је државни удар којим је срушено Намесништво, а престолонаследник _____ проглашен за краља. Нова владу образовао је генерал _____.

2. На линији поред датума упиши догађај:

6. април 1941. године _____

10. април 1941. године _____

17. април 1941. године _____

3. На који су начин усташе планирале да реше српски проблем у НДХ?

_____

_____

_____

_____

4. ПОПУНИ ТАБЕЛУ.

	РАВНОГОРСКИ ПОКРЕТ ОТПОРА	**ПАРТИЗАНСКИ ПОКРЕТ ОТПОРА**
НАЗИВ ЗА БОРЦА		
ЦИЉЕВИ ПОКРЕТА		

5. Наброј најважније одлуке Другог заседања АВНОЈ-а.

_____

_____

_____

6. Бројевима од 1 до 5 хронолошки поређај догађаје:

_____ослобођење Београда,

_____ сусрет Јосип Броз – Винстон Черчил,

_____Десант на Дрвар,

_____сусрет Јосип Броз – Стаљин,

_____формирање Сремског фронта.

7. Заокружи слово **Т** испред тачне , а слово **Н** испред нетачне реченице:

Т **Н** Бригаде су биле основне партизанске јединице које су бројале до 1200 бораца
Т **Н** Четничка стратегија *чекања* подразумевала је сталне нападе на немачке војнике
Т **Н** Највеће битке током ратне 1943. године у Југославији вођене су на Неретви и Сутјесци

8. Концентрационе логоре разврстај према територији на којој су се налазили.
Јасеновац, Стара Градишка, Бањица, Лепоглава, Сајмиште, Топовске шупе

Независна Држава Хрватска	Србија
_____	_____
_____	_____
_____	_____

9. Какав је био резултат грађанског рата између Равногорског и партизанског покрета отпора?

_____

_____

_____

10. Објасни карактер Другог светског рата на просторима Југославије?

ослободилачки: _____

грађански: _____

9. СВЕТ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XX И ПОЧЕТКОМ XXI ВЕКА

ПОДЕЛА НЕМАЧКЕ
УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ
ХЛАДНИ РАТ
ДЕКОЛОНИЗАЦИЈА
БЛОКОВСКА ПОДЕЛА
КУБАНСКА КРИЗА
БЛИСКИ ИСТОК
ЏОН ФИЦЏЕРАЛД КЕНЕДИ
МИХАИЛ ГОРБАЧОВ
ЕКОНОМСКИ РАСТ

НАФТНА КРИЗА
ГВОЗДЕНА ЗАВЕСА
ДВА СВЕТА
ПАД БЕРЛИНСКОГ ЗИДА
ТРЕЋИ СВЕТ
ПРОПАСТ СОЦИЈАЛИЗМА
НИКОЛАЕ ЧАУШЕСКУ
ИНФОРМАТИЧКА РЕВОЛУЦИЈА
ЛЕХ ВАЛЕНСА
ГЛОБАЛИЗАЦИЈА
ИСТРАЖИВАЊЕ СВЕМИРА
ЕВРОПСКА ЗАЈЕДНИЦА
ИСТОЧНИ БЛОК
ШИРЕЊЕ ЕУ

9.1 ПОСЛЕРАТНИ СВЕТ И ЊЕГОВЕ СУПРОТНОСТИ

По завршетку Другог светског рата мировна конференција одржана је у Паризу од 29. јула до 15. октобра 1946. године. Мировни уговори потписани су 10. фебруара 1947. године са државама које су током рата биле на страни Немачке (Италија, Мађарска, Румунија, Бугарска и Финска). Све те државе платиле су ратну одштету и претрпеле територијалне губитке. Званични мировни уговор с Немачком није потписан, јер је она после капитулације у мају 1945. године, у складу с договором савезника у Јалти, била подељена на окупационе зоне (америчку, британску, француску и совјетску).

Нова карта Европе

Највеће промене претрпеле су границе у источној Европи. Западна граница Пољске померена је око 200 км на запад до реке Одре и Нисе, као надокнада за изгубљене територије на истоку које је припојио СССР. Источна Пруска, која је раније била део Немачке, подељена је између Пољске и СССР-а, који је припојио Калињинградску област. Балтичке републике (Естонија, Летонија и Литванија) и Молдавија постале су саставни делови Совјетског Савеза. Италија је Истру и Кварнерска острва препустила обновљеној Југославији.

ПОДЕЛА НЕМАЧКЕ 1945. ГОДИНЕ

ОКУПАЦИОНЕ ЗОНЕ:

- САД
- Велика Британија
- Француска
- Совјетски Савез

Америчка, британска и француска окупациона зона у Немачкој ујединиле су се у септембру 1949. у Савезну Републику Немачку (Западна Немачка), а месец дана касније совјетска окупациона зона постала је Демократска Република Немачка (Источна Немачка). Две Немачке настале су у складу с новом поделом Европе и света. Град Берлин такође је подељен на источни и западни део. Ратно стање између Немачке и западних савезника званично је окончано 1951, а са СССР-ом 1955. године. Окупационе снаге савезника су повучене, а надзорна власт у Немачкој укинута је 1954. године.

ЕВРОПА ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Уједињене нације

Застава ОУН

Конференција педесет држава које су учествовале у рату у оквиру антифашистичке коалиције одржана је током априла и маја 1945. године у Сан Франциску (САД). На конференцији је основана Организација уједињених нација (ОУН) и усвојена Повеља Уједињених нација. Циљ организације било је спречавање рата и одржавање мира

и безбедности у свету, очување људских права, спровођење правде и побољшање социјалне и здравствене заштите човечанства. Уједињене нације су приликом оснивања имале 51 државу чланицу, а временом је њихов број порастао на 193. Седиште ОУН је у Њујорку.

ОРГАНИЗАЦИЈА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА

Два најважнија органа ОУН јесу Генерална скупштина и Савет безбедности. Генералног секретара УН поставља Генерална скупштина на предлог Савета безбедности. Генералну скупштину УН чине представници свих држава чланица. Савет безбедности састоји се од пет сталних чланица и десет повремених које сваке године бира Генерална скупштина. Сталне чланице Савета безбедности су САД, СССР (данас Русија), Велика Британија, Француска и Кина (до 1970. Тајван). Оне располажу правом вета, што значи да свака од њих у Савету безбедности може самостално блокирати сваку одлуку тог органа. У оквиру ОУН постоји и Економски и Социјални савет и Међународни суд правде са седиштем у Хагу.

Седиште Уједињених нација у Њујорку

Велики проблем за Уједињене нације и доношење њихових одлука представљао је утицај блоковске поделе и хладног рата који су водили САД и СССР.

Хладни рат и блоковска подела

После Другог светског рата у међународним односима доминирале су две велике силе: Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез. За те две државе употребљавао се израз суперсиле због њихове величине и војне моћи. Односе суперсила оптерећивале су и идеолошке разлике између капитализма и социјализма. САД су страховале и оптуживале СССР за ширење комунизма на слободне државе света, док је СССР оптуживао САД за империјализам. Тај дипломатски, политички и идеолошки сукоб интереса познат је под називом *хладни рат*. У таквој ситуацији свака суперсила је у акцијама друге видела могући напад или провокацију.

Сукоби великих сила испољили су се убрзо по завршетку Другог светског рата. Немачка је због свог географског положаја и политичког и војног значаја била једно од главних попришта хладног рата у Европи, а њена подела симбол тог сукоба.

Сједињене Америчке Државе покренуле су 1947. године такозвани Маршалов план за привредну обнову Европе. План добио је назив по генералу Џорџу Маршалу, америчком државном секретару који га је предложио, и представљао је помоћ САД-а Европи од 1948. до 1951. године. Помоћ је износила тринаест милијарди долара, делом у новцу, а делом у машинама, сировинама и другој роби.

Совјетски Савез је у том плану видео покушај успостављања јачег америчког утицаја у Европи. Одговорио је јачањем контроле над социјалистичким државама у источној Европи, стварањем Информационог бироа комунистичких партија – Информбироа (ИБ). Европа се поделила на западну – капиталистичку (либералну) и источну – социјалистичку.

ИНФОРМБИРО

Информбиро је комунистичка организација коју су 1947. године на састанку у Пољској основале комунистичке партије социјалистичких (СССР, Југославија, Мађарска, Бугарска, Пољска и Чехословачка) и појединих капиталистичких земаља (Француска и Италија). Накнадно је ИБ-у приступила и Комунистичка партија Албаније. Седиште организације првобитно је било у Београду, а после 1948. године у Букурешту. ИБ је замишљен као саветодавно тело чији је задатак размена искустава и координација рада комунистичких партија, али је постао средство политичког притиска преко којег је Стаљин контролисао ситуацију у земљама под совјетским утицајем. Расформиран је после Стаљнове смрти 1956. године.

Берлински зид - симбол хладнога рата

Први хладноратовски сукоб изазвао је Совјетски Савез, када је у јуну 1948. године совјетска армија блокирала западни Берлин, чиме је започела берлинска криза. Током 1948. и 1949. године становништво западног Берлина снабдевало се преко ваздушног моста који су успоставили амерички војни авиони. Крајем 1949. године Совјети су обуставили блокаду Берлина. После берлинске кризе Европа је остала политички подељена на источни и западни део. Симбол поделе света на два блока и хладног рата био је *Берлински зид,* који су подигле источнонемачке власти 1961. године да би спречиле прелазак својих грађана у западни део Берлина.

ЕВРОПА У ВРЕМЕ ХЛАДНОГА РАТА

Страхујући од нових совјетских напада, Сједињене Америчке Државе образовале су са својим савезницима у западној Европи Северноатлантски пакт (НАТО) 1949. године.

Совјетски Савез и његови савезници одговорили су најпре образовањем Савета за узајамну економску помоћ (СЕВ) 1949, а затим и потписивањем Варшавског пакта 1955. године.

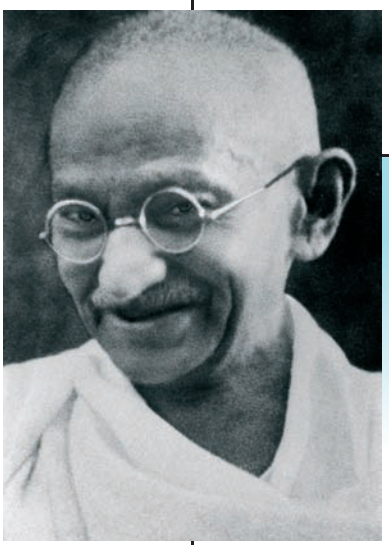
Хладни рат се педесетих година проширио из Европе на Азију, Африку и Латинску Америку.

Деколонизација је ослобађање земље или већег броја земаља од колонијалне зависности, престанак колонијалне управе.

Деколонизација и нова ратна жаришта

Деколонизација или стварање независних националних држава од бивших европских колонија, уско је била повезана с хладним ратом. Сукобљене силе бориле су се за утицај у оним деловима света у којима су настајале нове државе.

Процес распадања старих колонијалних царстава започет је у британској Индији. Индијски национални конгрес, који је предводио Махатма Ганди, издејствовао је независност Индије 1947. године. Британска Индија тада је подељена на Републику Индију, Исламску Републику Пакистан, Бурму (Мијанмар) и Шри Ланку.

Махатма Ганди (1869–1948), индијски политичар и вођа индијског народа за национално ослобођење. Право име било му је Мохандас Карамчанд, а Махатма је надимак који значи *добра душа*. Развио је специфичан начин борбе за остварење циљева: пасиван отпор, без оружја и насиља. Касније је тај вид борбе назван гандизам. Махатму Гандија убио је припадник једне екстремне националистичке организације.

У Кини је 1949. године успешно изведена комунистичка револуција с Мао Цедунгом на челу и створена Народна Република Кина са социјалистичким државним уређењем.

Кореја је после Другог светског рата подељена на северни део, који је контролисала совјетска армија, и јужни, који је контролисала америчка војска. После избора спроведених у северном и јужном делу, настале су две Кореје: Северна, комунистичка и Јужна, капиталистичка. По повлачењу америчких и совјетских трупа у јуну 1950. године, севернокорејска армија напала је јужни део полуострва. Тада је започет корејски рат, који је трајао од 1950. до 1953. године. У њега су биле умешане обе суперсиле. СССР је помагао Северну Кореју, а америчке снаге Јужну.

После рата за независност који је комунистичка вијетнамска народна војска водила против Француске, од француске Индокине су 1954. године настале нове државе Вијетнам, Лаос и Камбоџа. Вијетнам је, слично као Кореја, био подељен на северни и јужни. Године 1955. избио је грађански рат у који су се почетком 1965. умешале Сједињене Америчке Државе помажући јужни Вијетнам. Совјетски Савез пружио је подршку северном делу. Рат у Вијетнаму трајао је до 1975. године и завршио се победом комунистичког северног Вијетнама. Америчка војска повукла се 1973. године пошто је у рату изгубила више од 50.000 војника.

Призор из вијетнамског рата

На афричком континенту после Другог светског рата биле су само три независне државе (Либерија, Етиопија, Египат). Процес деколонизације започет је у француској северозападној Африци средином педесетих година прошлог века. Независност су добили Мароко и Тунис (1956), а у Алжиру је избио рат против Француске који се завршио признавањем независности Алжира 1962. године Судан је

постао независан 1956, а Гана 1957. године. Међутим, шездесете године прошлог века представљају године „буђења“ Африке. Тада је 35 држава на том континенту стекло независност. Последње афричке државе које су постале независне били су Зимбабве (1980), Намибија (1990) и Еритреја (1993). У неким случајевима стицање независности није значило и ослобађање од колонијалне власти. Већинско црначко становништво Јужноафричке Републике (JAP), која је постала независна 1961. године, живело је под суровим расистичким режимом беле мањине који је назван **апартхејд.**

Националистичка африканерска партија дошла је на власт у JAP 1948. године. Законима које је нова влада донела црнци су искључени из политичког живота. Уведена је отворена расна дискриминација у јавном саобраћају, становању, запошљавању и власништву над земљом. Афрички национални конгрес, који је предводио Нелсон Мандела, повео је борбу против апартхејда. Влада је 1991. године под међународним притиском укинула законе који су одржавали апартхејд. На првим слободним изборима у JAP-у 1994. године победио је Афрички национални конгрес, а Нелсон Мандела постао је председник државе.

Апартхејд на африкансу, језику белаца, значи *одвојени развој*.

Ернесто Че Гевара и Фидел Кастро

Кубанска криза

Хладни рат нагло се заоштрио 1962. године када је избила кубанска ракетна криза. После револуције 1959. године, на власт у Куби дошао је Фидел Кастро, који је успоставио социјалистички режим.

Сједињене Државе нису могле да у свом непосредном суседству дозволе постојање режима који је био под утицајем Совјетског Савеза и завеле су блокаду Кубе. Покушај америчке инвазије на Кубу 1961. године пропао је. Никита Хрушчов, совјетски вођа, одлучио је да брани Кубу свим средствима и наложио постављање совјетских ракета с нуклеарним главама (нуклеарним бомбама) на острву. Џон Фицџералд Кенеди, амерички председник, оштро се супротставио совјетском војном присуству на Куби. Неколико дана у октобру 1962. године свет је био на ивици **нуклеарног рата.**

Нуклеарни рат је рат у којем се користи атомско оружје. Ако би једна суперсила употребила атомско оружје, то би изазвало реакцију друге, што би довело до уништења човечанства.

Совјетска страна одустала је од постављања ракета, а САД од инвазије на Кубу. То је био дипломатски пораз Совјетског Савеза. Куба је и данас под санкцијама САД-а.

Никита Хрушчов и Џон Ф. Кенеди

Џон Фицџералд Кенеди (1917–1963), амерички председник од 1960. до 1963. године. Убијен је у атентату у Даласу (Тексас) 22. новембра 1963. године.
Никита Хрушчов (1894–1971), совјетски политичар и државник. Председник владе СССР-а од 1958. до 1964. године.

Криза на Блиском истоку

Једно од највећих ратних жаришта од завршетка Другог светског рата до данас јесте Блиски исток. Више чинилаца утицало је на компликовану политичку ситуацију у том региону: стратешки положај Блиског истока и огромне резерве нафте, стварање јеврејске државе и буђење арапског национализма.

Највише оружаних сукоба изазвало је стварање јеврејске државе Израел на територији Палестине 1948. године.

СТВАРАЊЕ ЈЕВРЕЈСКЕ ДРЖАВЕ

Одлуку о стварању посебне јеврејске државе донеле су Уједињене нације. На њихову одлуку утицао је холокауст, извршен над Јеврејима у Европи током Другог светског рата. Предвиђено је да се територија Палестине, која је тада била под британском контролом, подели на арапски и јеврејски део, од којег је настала држава Израел.

Јасер Арафат

Палестинци и суседне арапске државе били су против стварања Израела на њиховој етничкој територији. Арапске државе напале су Израел, па је од 1948 до 1949. године вођен први у низу израелско-арапских ратова. Израел је опстао као држава, па чак и проширио своју територију. Захваљујући, пре свега, јединству и одлучности израелских Јевреја, али и економској и војној подршци свог највећег савезника САД-а, Израел је у наредним ратовима окупирао суседне територије: Синајско полуострво, појас Газе, Голанску висораван и западну обалу Јордана. Неке од тих територија под својом контролом држи и данас (Западна обала). Ти ратови отворили су и проблем великог броја палестинских избеглица. Створена је Палестинска ослободилачка организација (ПЛО), чији је вођа био Јасер Арафат. Почетком деведесетих година израелска влада пристала је да започне повлачење с дела окупираних територија и да Палестинцима дозволи стварање аутономне државе.

На Блиском истоку избијале су и друге кризе и ратови. Суецка криза (1956) избила је када је Египат национализовао (претворио у државно власништво) Суецки канал. Револуција у Ирану 1979. године на власт је довела радикални исламски режим **ајатолаха** Хомеинија. Када је Ирак, под вођством Садама Хусеина, заузео Кувајт због његових залиха нафте, Сједињене Државе су реаговале и избио је Заливски рат 1991. године. Режим Садама Хусеина је свргнут, а Ирак окупиран после рата који су против њега водили САД и Велика Британија 2003. године.

Ајатолах је високи верски достојанственик у Ирану.

Сцена из заливског рата 1991. године - нафтне бушотине у пламену

Крај хладног рата

Хладни рат је завршен 1991. године рушењем социјалистичког система у Источној Европи и распадом Совјетског Савеза. Џорџ Буш Старији, амерички председник, и Михаил Горбачов, совјетски шеф државе, заједно су прогласили крај хладног рата и потписали споразум о смањењу нуклеарног наоружања.

9.2 ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ СВЕТА (1945–1989)

После Другог светског рата проблем привредног развоја, организације политичког живота и друштвене модернизације решаван је по угледу на два постојећа модела: капиталистички и социјалистички.

Три света

Први модел пружале су Сједињене Америчке Државе и државе Западне Европе. Био је то капиталистички модел организације у којем постоји **тржишна економија,** док је капитал углавном у приватном власништву.

Осим економске слободе, главно обележје тог модела јесте и постојање политичких слобода, то јест демократије, која се огледа у одржавању вишестраначких избора за народно представништво (парламент). Проблеме капиталистичког система представљале су повремене економске кризе које су угрожавале економску сигурност радника. Државе које су следиле такав образац друштвеног развоја припадале су такозваном *Првом индустријском свету*.

Други модел организације друштва, социјалистички, следили су Совјетски Савез и државе Источне Европе. У социјалистичком систему економија и привреда нису биле слободне већ под контролом државе, која планира производњу и размену добара. Капитал је у највећој мери у државном власништву. Главно обележје тог модела јесте једнопартијски систем и непостојање слободних избора за парламент. Недостатак социјалистичког друштвеног система јесте непостојање политичких и економских слобода и спречавање приватног предузетништва. Државе са социјалистичким системом чиниле су такозвани *Други свет*.

После првих послератних година у којима су углавном отклањане последице разарања у рату, уследиле су године економског и друштвеног напретка. Током педесетих и шездесетих година прошлог века Западна Европа забележила је велики привредни раст и побољшање животног стандарда својих грађана. Период између 1948. и 1973. године назван је „златним годинама". Економски напредак остварен је на основама тржишне економије уз учешће државе у усмеравању привредног живота, односно сарадњом приватног капитала и државе.

Процес деколонизације утицао је на настанак великог броја нових држава на афричком, азијском и латиноамеричком континенту. Међутим, дугогодишње империјалистичко искоришћавање многе од тих држава оставило је економски потпуно неразвијене. Оне су тек после Другог светског рата кретале у модернизацију и индустријализацију, опредељујући се за један од постојећих развојних модела. За те земље употребљен је израз *Трећи свет* јер су биле економски неразвијене у поређењу с два индустријализована света у Западној и Источној Европи. Тај израз такође је требало да укаже и на то да је већина тих земаља остала ван постојећих политичко-војних блокова и припадала Покрету несврстаних земаља.

Тржишна економија је модел организовања економије (привреде) у којем је доношење економских одлука о производњи и потрошњи (шта, како и за кога производити) слободно.

Трећи свет - призор из Јужне Америке

Покрет несврстаних

Коегзистенција је постојање држава с различитим друштвеним системима уз мирне односе и сарадњу.

Насупрот блоковској политици хладног рата, несврстане земље залагале су се за активну и мирољубиву **коегзистенцију** без притисака и наметања воље великих држава и за мир међу народима.

Идеју за оснивање покрета дали су Јосип Броз Тито, председник Југославије, Џавахарлал Нехру, председник Индије, и Гамал Абдел Насер, председник Египта. Покрет несврстаних званично је основан 1961. године на Београдској конференцији, којој је присуствовало 25 шефова држава и влада. Усвојена је *Декларација ванблоковских земаља* и *Изјава о опасности од рата и апел за мир*. Учесници конференције упутили су председнику САД-а и премијеру СССР-а Џону Кенедију и Никити Хрушчову писма у којима су их позвали да започну преговоре. Прва конференција одржана је у време када је међународна ситуација била веома затегнута због кубанске кризе. Број држава чланица Покрета несврстаних растао је на свакој новој конференцији. До 1989. године одржано их је девет, а Покрет несврстаних тада је имао 102 државе чланице. Покрет несврстаних постоји и данас.

Прво заседање несврстаних у Београду 1961. године

Економска криза и опоравак

После година благостања уследиле су деценије економских криза које су започеле избијањем нафтне кризе 1973. године. Повећање цена нафте и деривата утицало је на раст цена остале робе и услуга у читавом свету. Државе које су се прекомерно задуживале сада нису могле да враћају своје дугове, па су запале у дужничку кризу.

НАФТНА КРИЗА

Нафтна криза избила је када је цена нафте на светском тржишту изненада скочила неколико пута. Цену су повећале земље чланице Организације земаља извозница нафте (ОПЕК), у којој већину чине арапске државе (Саудијска Арабија, Кувајт, Уједињени Арапски Емирати, Ирак, Иран, Алжир, Либија), у знак протеста због америчке помоћи Израелу у рату 1973. године.

Социјалистички свет већ је седамдесетих година почео да заостаје у привредном развоју, а економска криза утицала је на то да крајем осамдесетих социјалистички систем доживи слом. Светска економија, међутим, опоравила се деведесетих година XX века.

Наука и технологија – Трећа индустријска револуција

Наука и технологија ширили су се великом брзином у другој половини XX века. Значајан напредак остварен је у медицини.

Технолошки напредак после Другог светског рата имао је позитивне, али и негативне стране. Истраживања у атомској физици пре рата довела су до проналаска атомске бомбе, која је употребљена против Јапана. После рата даља истраживања довела су до проналска термонуклеарне или хидрогенске бомбе, коју су 1952 и 1953. године поседовали и САД и СССР. Њена снага била је стотинама пута већа од бомби бачених на Хирошиму и Нагасаки.

Нуклеарна енергија користила се и у мирнодопске сврхе. Десетак грама уранијума или плутонијума може да произведе исту количину енергије као три тоне угља. Крајем XX века 15 одсто електричне струје у свету производило се у нуклеарним електранама (у Француској чак 65 одсто). Међутим, опасност од радијације по човечанство и животну средину била је огромна.

Другу половину XX века обележило је истраживање свемира. Оно је, пре свега, било плод хладноратовског такмичења САД-а и СССР-а. Обе стране освојиле су технологију лансирања ракета. Совјети су

започели свемирску еру 1957. године лансирањем првог вештачког сателита *Сӣутњик*, а 1961. године послали су у свемир првог астронаута Јурија Гагарина.

Американци су покренули пројекат *Аӣоло* и 1969. године милиони људи су на телевизији могли да гледају како први човек корача Месечевом површином. Нил Армстронг, први човек који је крочио на Месец, рекао је по изласку из свемирске капсуле: *Ово је мали корак за човека, али велики за човечанство.*

Лансирање мисије *Аӣоло 11*, 1969. године

Истраживање свемира наставило се и после хладног рата, па се данас реализују међународне експедиције. Основана је Европска свемирска агенција, а своје сателите у свемир су слали и Кина и Јапан. Сједињене Државе инсталирале су 1990. године у Земљиној орбити свемирски телескоп *Хабл*, који може да истражује галаксије удаљене неколико светлосних година.

Настављено је и проучавање природе и људског организма. Велики напредак остварили су науке попут биохемије, биофизике и молекуларне биологије. Биохемичари и генетичари открили су структуру молекула ДНК, носиоца гена који су одговорни за наслеђивање, и постало је могуће експериментисати са особинама биљака, животиња и људи. Производи се генетски модификована храна, а лекари се могу борити с наследним болестима.

Нова фаза у светској економији почела је седамдесетих година. Свет је ушао у Трећу индустријску револуцију, која је обележена све већом применом аутоматизације, компјутера и других облика напредне технологије. Први персонални рачунар (микропроцесор) произведен је 1977. године. Сакупљање, обрада и размена информација и све напреднији облици комуникације постали су основ успешне економије.

Један од најзначајнијих проналазака је светска компјутерска мрежа (интернет), која је довела до револуције у комуникацијама. Информације се размењују у делићима секунде. Људи данас могу да шаљу електронску пошту, преговарају о послу, имају на располагању непрегледне изворе информација, знања и забаве. Проналазак нове компјутерске технологије пореди се с проналаском штампарске машине у XV веку.

Телевизор из 1958 године

Друштво

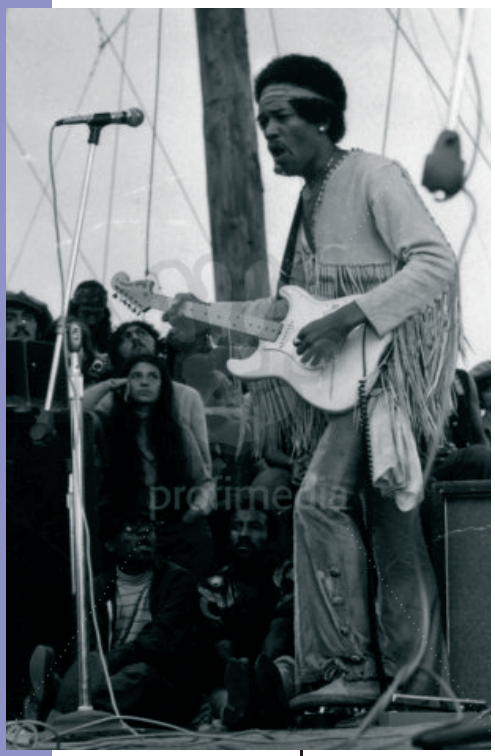
Свакодневни живот људи модерна технологија мењала је у скоро свим видовима. Када је у питању слободно време, значајна је била појава телевизије. Чување и припрема намирница знатно су олакшани проналаском фрижидера и замрзивача, електричних и микроталасних рерни. Машине за прање веша и судова ослободиле су домаћице вишесатних кућних послова.

Авиони су почели да лете брзином звука после 1947. године, а путнички авиони превозили су путнике на удаљена места за свега неколико сати. Туристичка путовања у најудаљеније крајеве планете постала су доступна ширем слоју људи.

У другој половини XX века почело је да се говори о покрету младих, на шта је делимично утицао велики број новорођених после завршетка Другог светског рата. Била је то такозвана *бејби-бум* (*baby-boom*) генерација која је одрастала у свету који се брзо мењао и разликовао од предратног. Генерације су се зближиле преко нове популарне културе која се огледала у музици, моди, филмовима и рекламама.

Побуна 1968. године

Велики број припадника генерације рођене после рата студирао је шездесетих година на многобројним европским и америчким универзитетима. Напредак који је остварен од рата до тог времена, за њих није био никакво чудо, јер нису осетили страхоте економске кризе и Другог светског рата. Млади су критиковали недостатке света: велике разлике између богатих и сиромашних држава, али и појединаца

Џими Хендрикс, легендарни рок гитариста, на чувеном Вудсток фестивалу 1969. године, на коме су промовисане идеје мира, љубави и музике

у самом друштву у којем су живели, расну дискриминацију, колонијализам, насиље, опасност од нуклеарног рата и локалне сукобе који су беснели у различитим деловима света. Незадовољство је расло и достигло врхунац 1968. године у побуни која је избила на универзитетима у многим државама САД-а, Француске, Немачке и Југославије.

Покрет из 1968. године није био само студентска побуна против неправде и несавршености система и света. Том протесту пришли су и антирасни и антиратни покрети у САД-у и другим државама, као и покрети који су се борили за женска права и права мањина.

Проблеми савременог света

После распада Совјетског Савеза 1991. године и завршетка хладног рата изгледало је да је дошао крај светским сукобима и да ће капитализам и демократија завладати светом. Крај XX и почетак XXI века, међутим, показали су да то није тачно.

Последњих деценија XX века Кина, најмногољуднија земља света, забележила је огроман економски раст и постала светска економска и политичка сила. Привредни раст омогућен је спровођењем значајних привредних реформи и преласком на мешовиту привреду која има елементе планске и тржишне економије.

Сукоби око контроле над природним ресурсима, економских интереса и културних вредности покренули су низ међународних криза и ратова (од 1945. до 1990. године вођено их је око 160). Сједињене Државе и неке чланице НАТО-а (Велика Британија, Италија, Пољска) умешале су се у ратове на Блиском истоку и ушле у дуготрајну борбу против међународног тероризма и исламских **фундаменталиста** интервенцијама у Ираку и Авганистану.

Свет је крајем XX и почетком XXI века истовремено и уједињен и подељен у процесу савремене глобализације, која се ван САД-а доживљава као *американизација*, то јест наметање америчког начина живота. У многим деловима света који не припадају западној цивилизацији на глобализацију се често гледа негативно као на прихватање западњачких вредности.

Исламски **фундаментализам** је тежња да се подстакне повратак наводним древним темељима исламске вере. Фундаменталиста је присталица фундаментализма.

Глобализација је процес повезивања економских и финансијских токова, као и тежња ка обједињавању тржишта изван националних граница, уз јачање међусобне зависности на светском нивоу.

Савремени свет суочен је с великим разликама у нивоу развијености. Једна од главних његових карактеристика јесте велики пораст броја становника услед смањења стопе смртности у недовољно развијеним земљама. Те земље обухватају половину укупног светског становништва, а само нешто више од шестине живи у развијеним деловима: САД-у, Западној Европи, Јапану, Аустралији и Новом Зеланду. Најмање половина становника Земље нема обезбеђене чак ни најнеопходније услове за живот. Да ли је привреда неке земље развијена или неразвијена зависи од природних богатстава, радне снаге, средстава за производњу и њихове успешне примене за побољшање друштвеног положаја становника.

Неконтролисани економски раст и привредни развој угрожавају животну средину, а пораст броја становника врши све већи притисак на ограничене природне ресурсе. Праведна расподела богатства, економски развој и контрола над изворима енергије, намећу се као приоритети светске политике у XXI веку.

9.3 ОД ПОДЕЉЕНЕ ДО УЈЕДИЊЕНЕ ЕВРОПЕ (1945–2000)

После завршетка Другог светског рата Европа је политички била подељена на западну и источну. Винстон Черчил, британски премијер, у једном говору 1946. године рекао је да се на Источну Европу, од Балтичког до Јадранског мора, спустила „гвоздена завеса" која ју је одвојила од слободног демократског света.

Иза гвоздене завесе – развој источне Европе

Успостављање совјетске контроле над источном Европом одвијало се у етапама. Према договору савезника у Јалти, у државама источне Европе спроведени су избори. Међутим, присуство совјетске армије обезбедило је превласт комунистичким партијама тих држава. До 1948. године у свим источноевропским државама успостављен је једнопартијски политички систем по угледу на СССР. Истовремено, те државе прихватиле су и совјетски социјалистички модел економског развоја.

Совјетски модел настао је тридесетих година у СССР-у и подразумевао је убрзану индустријализацију и колективизацију пољопривреде према петогодишњим плановима.

Совјетски Савез и државе под његовим утицајем у источној Европи ојачали су економске везе стварањем Савета за узајамну економску помоћ (СЕВ) 1949. године. Чланови Савета били су: СССР, Пољска, Чехословачка, Мађарска, Румунија, ДР Немачка (Источна), Бугарска и Албанија (до 1968). Савет је омогућио земљама Источне Европе снабдевање сировинама и енергентима из Совјетског Савеза, које су оне плаћале својим индустријским и пољопривредним производима. Створено је затворено тржиште које није имало додира са светским тржиштем и конкуренцијом.

Једина држава у Европи са социјалистичким уређењем која није припадала СЕВ-у и Варшавском пакту била је Југославија.

После смрти Јосифа Стаљина 1953. године становништво у источној Европи било је веома незадовољно због насилне колективизације, опадања животног стандарда, строгог стаљинистичког режима и совјетске контроле. Отворене побуне против социјализма избиле су 1956. године у Мађарској и Пољској. Нова руководства која су дошла на власт у тим земљама започела су демократске реформе и тражила ослобађање од совјетског утицаја. У Пољској је на власт дошао Владислав Гомулка. Совјетско руководство спремало је војну интервенцију, али је Гомулка успео да се с њим договори о спровођењу умерених реформи. Међутим, совјетска армија интервенисала је у Мађарској и уклонила реформски настројеног премијера Имре Нађа. Он је ухапшен и после суђења обешен, а његово тело бачено је у масовну гробницу заједно с телима неколико хиљада мађарских грађана.

Совјети улазе у Праг

У Чехословачкој је 1968. године на место премијера дошао Александар Дубчек, који је започео реформе политичког и економског система. Период Дубчекових реформи назван је „прашко пролеће". Леонид Брежњев, совјетски премијер, покренуо је акцију против новог руководства Че-

хословачке и у августу 1968. трупе Совјетског Савеза, Пољске, ДР Немачке и Бугарске, које су бројале око 250.000 војника, прешле су границе Чехословачке и заузеле Праг. Александар Дубчек и његове присталице уклоњени су с власти. Тим интервенцијама Совјетски Савез јасно је ставио до знања да неће дозволити промене политичког и друштвеног система у оквиру источноевропског блока.

Крајем седамдесетих и осамдесетих година земље источне Европе, то јест социјалистички једнопартијски системи, биле су у великој економској, друштвеној и политичкој кризи. Становништво се суочило с несташицом хране, енергената и робе широке потрошње. **Спољни дуг** земаља Источне Европе непрекидно је растао.

Спољни дуг је дуг неке државе према иностранству.

Захтеви за економске реформе и веће политичке слободе били су најјачи у Пољској. У бродоградилишту у Гдањску радници су 1980. године образовали Независни синдикат *Солидарност,* започели штрајкове и притисак на власт. Лех Валенса, вођа синдиката, ускоро је постао национални херој, а број припадника *Солидарности* порастао је на десет милиона. Нереди и штрајкови потресали су Пољску. Постојала је опасност од совјетске интервенције.

У међувремену, у Совјетском Савезу догодиле су се промене. На власт је 1985. године дошао Михаил Горбачов. Он је започео постепене економске реформе које је назвао *перестројка* (преуређење). Циљ тих реформи била је модернизација привреде и напуштање планске економије. С друге стране, Михаил Горбачов се залагао за *гласност* (јавност, отвореност), која је утицала на ослобађање од политичких и друштвених стега.

Пропаст социјализма у централној и источној Европи

Синдикални покрет *Солидарност* и власт у Пољској водили су преговоре и договорили се о одржавању избора у јуну 1989. године. На изборима је убедљиво победила *Солидарност,* а две године касније Лех Валенса постао је председник Пољске.

И у осталим државама Источног блока десила су се политичка превирања. Догађаји у Пољској подстакли су промене које су се скоро истовремено десиле у четири земље током јесени 1989. Комунистичке вође у Мађарској, Чехословачкој, Бугарској и ДР Немачкој биле су приморане на повлачење и започете су демократске промене.

Симбол подељености две Немачке и две Европе, Берлински зид, срушен је 9. новембра 1989. године. Велики број грађана у источном и западном Берлину поздрављао се на улицама поново јединственог града.

Рушење Берлинског зида

Ти догађаји отворили су питање уједињења Источне и Западне Немачке. Многе државе страховале су од уједињене велике Немачке која би обухватала више од осамдесет милиона људи и представљала најјачу економску силу у Европи и једну од најјачих у свету. Било је потребно да се око тог питања договоре четири велике силе које су окупирале Немачку после Другог светског рата. СССР, САД, Француска и Велика Британија сложили су се да Немачка поново буде јединствена. Немачка је признала губитак територија на истоку у корист Пољске и СССР-а и гарантовала неповредивост немачко-пољске границе. Две Немачке најпре су се економски спојиле прихвативши западнонемачку марку као заједничку валуту. Уједињење Источне и Западне Немачке у Савезну Републику Немачку проглашено је 3. октобра 1990. године. Немачка је данас водећа европска сила и заједно с Француском и Великом Британијом представља један од стубова Европске уније.

У Чехословачкој је на улице главног града Прага крајем новембра 1989. године изашло 350.000 демонстраната који су мирно захтевали укидање једнопартијског режима. Чехословачке комунистичке власти попустиле су пред захтевима демонстраната и на састанку с представницима опозиције, коју је предводио Вацлав Хавел, договориле се о слободи медија, одржавању слободних

избора и распуштању тајне полиције. Вацлав Хавел постао је председник привремене владе. Због тога што је све прошло без насиља, догађаји у Чехословачкој названи су *плишана револуција*. Наредних месеци представници Словачке изнели су захтеве за издвајање из заједничке државе. Такви захтеви постојали су у Словачкој још од 1918. године. Почели су преговори о мирном раздвајању Чехословачке на две независне државе. У јануару 1993. године Чехословачка је подељена на Чешку Републику и Словачку.

Промене власти нису свуда прошле мирно. У Румунији су у децембру 1989. године избиле демонстрације против владајућег режима. Николае Чаушеску, румунски председник и диктатор, наредио је војсци да пуца на демонстранте, али је војска одбила наређење. Дошло је до оружаног сукоба тајне полиције, коју је контролисао председник Чаушеску, и делова регуларне војске која је подржавала демонстранте. Председник Чаушеску и његова супруга су ухапшени, осуђени на смрт и стрељани.

У Југославији су током 1989. и 1990. одржани вишестраначки избори у свим републикама, али је 1991. године избио грађански рат.

У Совјетском Савезу су три балтичке републике прогласиле независност у пролеће 1990. године, а следеће године и Украјина. Савез Совјетских Социјалистичких Република се распао, а председник Михаил Горбачов поднео је оставку. Русија и још десет бивших совјетских република прогласиле су стварање Заједнице Независних Држава (ЗНД) 1991. године.

Михаил Горбачов, последњи председник СССР-а

ЕВРОПА 2000. ГОДИНЕ

ЗАЈЕДНИЦА НЕЗАВИСНИХ ДРЖАВА

Заједницу Независних Држава данас чине Русија, Украјина, Белорусија, Молдавија, Азербејџан, Јерменија, Казахстан, Киргистан, Узбекистан, Таџикистан, а Туркменистан има статус посматрача. Грузија је приступила 1993, али је 2009. године после рата у Јужној Осетији изашла из чланства.

Настанак и развој Европске уније

У међуратном периоду јављале су се идеје о стварању федерације европских држава. Последице које је оставио Други светски рат, заједнички напори на обнови Европе, успешно спровођење Маршаловог плана и страх од Совјетског Савеза утицали су на појаву идеје да будућност Западне Европе лежи у уједињењу. Многи европски политичари заговарали су стварање *Сједињених Држава Европе*. Представници парламената десет европских држава образовали су 1949. године у Стразбуру Савет Европе с циљем да то тело постане парламент федералне Европе. Међутим, Савет Европе, иако је временом добијао све више чланова, никада није постао значајна политичка снага.

САВЕТ ЕВРОПЕ

Савет Европе данас има 47 чланица. Његови основни циљеви јесу унапређење парламентарне демократије, поштовање људских права и успостављање владавине права. Европску конвенцију о људским правима Савет Европе усвојио је 1950, а Европски суд за људска права основан је 1958. године. Ради остварења основних циљева, под окриљем Савета Европе од 1949. године закључено је више од 200 међународних уговора о људским и социјалним правима, медијима, слободи изражавања, образовању, култури, културној различитости, спорту, локалној самоуправи, здравству, правној, регионалној и државној сарадњи. Савет је усвојио заставу, химну (Оду радости) и Дан Европе, које је преузела Европска унија. Дан ЕУ обележава се 9. а Дан СЕ 5. маја.

Застава Европске уније

Обједињавање западноевропских држава почело је на пољу економије. Француски државник Жан Моне предложио је план обједињавања индустрије гвожђа и челика и њено стављање под заједничку контролу. Тако је 1952. године шест држава Западне Европе образовало Европску заједницу за угаљ и челик са седиштем у Луксембургу. Тих првобитних шест држава биле су: Француска, Италија, СР Немачка (Западна), Холандија, Белгија и Луксембург. Оне су 1957. потписале Римски уговор којим је створена Европска економска заједница, заједничко слободно тржиште које је обухватало 175 милиона људи. Осим тога, створена је и Европска заједница за атомску енергију.

Те три заједнице објединиле су се 1967. у Европску заједницу (ЕЗ), чији је центар био у Бриселу. ЕЗ је био економска и политичка заједница. Као извршно тело Европске заједнице образована је Европска комисија. Рад Комисије и буџет Заједнице контролисао је Европски парламент.

Прво проширење Европска заједница имала је 1973. године када су јој се придружиле Велика Британија, Република Ирска и Данска. Грчка се придружила 1981, а Шпанија и Португал 1986. године.

Потписивањем уговора у Мастрихту 1992. године Европска заједница постала је Европска унија. Постигнут је договор о укидању националних граница и увођењу заједничке валуте – евра. Европска унија проширена је 1995. године са још три чланице: Аустријом, Финском и Шведском. Највеће проширење спроведено је 2004. године, када се десет нових чланица придружило Европској унији.

Данас Европска унија има 27 чланица, а кандидати за приступање су Турска, Исланд и земље **западног Балкана.** Европска унија представља једно од највећих јединствених тржишта на свету, са више од 450 милиона становника. Становништво Уније повезано је, не само економски него и политички и културно.

Израз **западни Балкан** односи се на Албанију, Македонију, Србију, Црну Гору, Босну и Херцеговину и Хрватску.

Ка уједињеној Европи у XXI веку

Земље Источне Европе су деведесетих година започеле тежак процес **транзиције**, то јест промене читавог економског и друштвеног система. Транзиција је спроведена на различите начине и с различитим успехом.

Током тих година све земље бившег совјетског блока поднеле су захтев за пријем у ЕУ. Источноевропско проширење ЕУ је 2004. године обухватило земље некадашњег Источног блока: Естонију, Летонију, Литванију, Пољску, Чешку, Словачку, Мађарску, Словенију и две државе у Средоземном мору: Кипар и Малту. Румунија и Бугарска постале су чланице ЕУ 2007. године.

Европска унија добила је свог првог председника и заједничког министра спољних послова 2009. године.

Транзиција је прелазни период после распада социјалистичког система. Карактерише је прелазак на тржишну економију и почетак развоја демократије.

Евро је валута у већини земаља Европске уније

ШИРЕЊЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Члан Европске уније од 1958. године

Члан Европске уније од 1973. године

Члан Европске уније од 1981. године

Члан Европске уније од 1986. године

Члан Европске уније од 1995. године

Члан Европске уније од 2004. године

Члан Европске уније од 2007. године

ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ

1. Испод назива блокова или покрета упишите које су им од наведених држава припадале:

Албанија, Бугарска, Белгија, Грчка, ДР Немачка, Мађарска, Пољска, Румунија, Југославија, Португалија, Чехословачка, СР Немачка, САД, СССР, Турска, Индија, Шпанија, Египат.

СЕВЕРНОАТЛАНТСКИ ПАКТ	ВАРШАВСКИ ПАКТ	ПОКРЕТ НЕСВРСТАНИХ
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

2. Поред догађаја упишите одговарајућу годину:

_____Повеља УН,
_____рат у Кореји,
_____побуна у Мађарској,
_____Маршалов план,
_____нафтна криза,
_____стварање Израела,
_____берлинска криза,
_____рат у Вијетнаму,
_____кубанска криза,
_____Прашко пролеће,
_____Покрет несврстаних,
_____први рачунар,
_____пројекат Аполо,
_____студентска побуна.

3. Сукоб суперсила САД-а и СССР-а, после Другог светског, рата назван је _____.

Његов симбол био је _____, који је подигнут _____године.

Срушен је _____године, после чега је уследило уједињење _____.

4. Повежите личности са одговарајућим појмом:

а) Фидел Кастро	револуција на Куби
б) Џон Фицџералд Кенеди	први човек у свемиру
в) Михаил Горбачов	револуција у Кини
г) Лех Валенса	кубанска криза
д) Ајатолах Хомеини	крај хладног рата
ђ) Махатма Ганди	револуција у Ирану
е) Нил Армстрон	Покрет несврстаних
ж) Јурij Гагари	Синдикат Солидарност
з) Мао Цедунг	независност Индије
и) Гамал Абдел Насер	револуција у Румунији
ј) Николае Чаушеску	први човек на Месецу

5. Следеће тврдње означи као тачне (**Т**) или нетачне (**Н**):

а) Информбиро су 1949. основале Сједињене Америчке Државе ради јаче контроле над Западном Европом. **Т** **Н**

б) Земље такозваног Трећег света спадају у најразвијеније земље. **Т** **Н**

в) Савет безбедности УН има 15 чланова. **Т** **Н**

г) Палестинска ослободилачка организација бори се за независност Израела. **Т** **Н**

д) Европска унија данас има 27 чланова. **Т** **Н**

10. ЈУГОСЛАВИЈА ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

СОЦИЈАЛИСТИЧКА ЈУГОСЛАВИЈА 1945-1991.
САВЕЗНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА 1992-2003.
ДРЖАВНА ЗАЈЕДНИЦА СЦГ 2003-2006.
ОБНОВА ДРЖАВНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
УСТАВИ И АМАНДМАНИ
САМОУПРАВЉАЊЕ
АГРАРНА РЕФОРМА

ЕКОНОМСКИ ПРОБЛЕМИ
РЕЗОЛУЦИЈА ИНФОРМБИРОА
СТУДЕНТСКЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ 1968. ГОДИНЕ
ЈУГОСЛОВЕНСКИ КУЛТУРНИ ПРОСТОР
РАТ У ЈУГОСЛАВИЈИ 1991-1995.
ДЕЈТОНСКИ МИР
СУКОБИ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ
НАТО ИНТЕРВЕНЦИЈА 1999. ГОДИНЕ
ЈОСИП БРОЗ ТИТО
МИЛОВАН ЂИЛАС
АЛЕКСАНДАР РАНКОВИЋ
ИВО АНДРИЋ
СЛОБОДАН МИЛОШЕВИЋ
ФРАЊО ТУЂМАН
АЛИЈА ИЗЕТБЕГОВИЋ
ВОЈИСЛАВ КОШТУНИЦА
ЗОРАН ЂИНЂИЋ

10.1 ФЕДЕРАТИВНА НАРОДНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА (1945–1963)

Друга југословенска држава утемељена је на Другом заседању АВНОЈ-а 1943. године, на коме је одлучено да ће то бити демократска и федеративна заједница равноправних народа. Друштвено-политички систем био је заснован на водећој улози Комунистичке партије Југославије (КПЈ) и њеног вође Јосипа Броза Тита. На основу Споразума Тито-Шубашић, 7. марта 1945. године створена је Привремена влада Демократске Федеративне Југославије (ДФЈ), како је званично названа обновљена држава.

Проглашење републике

Већник је посланик, представник.

На иницијативу КПЈ формиран је Народни фронт Југославије (НФЈ), који је осим комуниста окупио бројне присталице демократских политичких уверења. Циљ организације био је да западним савезницима покаже како власт у Југославији није искључиво у рукама комуниста. Треће заседање АВНОЈ-а одржано је у Београду августа 1945. године. Поред **већника** из редова партизанског покрета, у његовом раду учествовали су представници НФЈ и посланици Народне скупштине Краљевине Југославије, који за време рата нису сарађивали с окупаторима. Током заседања АВНОЈ се **конституисао** у Привремену народну скупштину (ПНС), која је требало да припреми одржавање првих избора за Уставотворну скупштину.

Конституисање значи основати, саставити

ПНС је донела Закон о изборима за Уставотворну скупштину, којим је онемогућен рад политичких странака. То је изазвало противљење представника Демократске странке у ПНС, с Миланом Гролом, потпредседником Привремене владе, на челу. Сматрајући изборни закон недемократским, он је напустио владу, а Демократска странка није учествовала на изборима. Гласање је праћено великим притисцима на бираче, у условима у којима је КПЈ већ контролисала све области јавног живота.

На изборима за Уставотворну скупштину гласало се „за“ и „против“ листе НФЈ, која је постигла убедљиву победу, освојивши више од деведесет одсто гласова. Уставотворна скупштина прогласила је 29. новембра 1945. године Федеративну Народну Републику Југославију (ФНРЈ). Тим чином званично је укинута монархија, а успостављена република.

Према новом уставу, усвојеном 31. јануара 1946. године, власт је припадала народу. Највиши орган власти била је Народна скупштина ФНРЈ, која се делила на Скупштину народа и Савезну скупштину. Федерацију је чинило шест република и две аутономне покрајине, Војводина и Косово и Метохија, које су биле у саставу републике Србије. Свака република имала је своју скупштину, владу, грб и заставу.

Плакат за градњу пруге Брчко - Бановићи

Обнова привреде и индустрализација

Током Другог светског рата привреда Југославије претрпела је велика разарања, због чега је као један од најважнијих задатака проглашена обнова земље. Добровољним радом народа обнављане су фабрике и рудници, успостављен је саобраћај, рашчишћаване су рушевине. У обнови земље предњачила је омладина, која је изградила пруге Шамац–Сарајево и Брчко–Бановићи, као и ауто-

ФЕДЕРАТИВНА НАРОДНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА (ФНРЈ)

Држава граница — Републичка граница — Покрајинска граница

пут Београд–Загреб. Исказујући несебичност и пожртвовање, омладинци су радили са мало механизације и искуства, често у врло тешким условима за рад и живот.

Према Законима о **аграрној реформи, национализацији** и **колонизацији,** једна породица је могла имати највише 30 хектара земље. На основу ових закона одузет је вишак земље велепоседницима, верским заједницама, банкама и предузећима. Одузета земља дељена је беземљашима и колонистима, који су из сиромашних и неразвијених крајева Босне и Херцеговине, Црне Горе и Хрватске насељавани у Војводину. Више од 90.000 породица колониста добило је око 800.000 хектара обрадиве земље. Начин спровођења аграрне реформе требало је буде пример развијања *Братства и јединства* међу народима Војводине.

ИДЕЈА БРАТСТВА И ЈЕДИНСТВА

Братство и јединство је израз који је КПЈ створила током Другог светског рата рата, делимично по узору на идеју француске револуције *Слобода, једнакост, братство*. У социјалистичкој Југославији њиме је кратко и једноставно описиван братски однос грађен међу народима и народностима (националним мањинама), као и једнакост свих грађана у социјализму.

Застава ФНРЈ

Аграрна реформа је дељење земље великих поседника сељацима беземљашима или онима са мало земље.

Национализација је претварање приватне имовине у државну.

Колонизација је насељавање ненасељеног или ретко насељеног краја.

Спровођењу Закона о национализацији претходило је одузимање имовине (фабрика, предузећа и других привредних објеката) од њихових домаћих и страних власника. Целокупну индустрију, рударство, транспорт, трговину и занатске радње преузела је држава. Завршетком национализације приватних предузећа створени су услови за развој социјализма као друштвеног уређења.

Спољна политика ФНРЈ

Послератна спољна политика Југославије била је заснована на сарадњи са СССР-ом и другим социјалистичким државама, с којима су склопљени споразуми о пријатељству и привредно-трговински уговори. Ради олакшања сарадње између социјалистичких земаља и комунистичких партија, септембра 1947. године образован је *Информациони биро* (ИБ), као њихово саветодавно тело. Совјетски вођа Стаљин намеравао је да преко њега наметне своје ставове и вољу свим комунистичким партијама. Формирањем мешовитих југословенско-совјетских привредних предузећа, било је покушаја да се утиче на привредни развој Југославије. Стаљину је сметао велики углед који је Јосип Броз имао у комунистичком свету, као и југословенско вођење самосталне спољне политике. Сукоб је отпочео повлачењем совјетских војних и других саветника из Југославије, а продужен писменим оптужбама које су од марта 1948. године из Москве упућиване у Београд.

Резолуцијом донетом 28. јуна 1948. године на састанку чланица ИБ у Букурешту, КПЈ је искључена из чланства у овој организацији. Оптужена је да спроводи непријатељску политику према Совјетском Савезу, да не прихвата савете осталих комунистичких партија и да се креће ка обнови капиталистичког система. Одбивши све нападе из Резолуције ИБ, КПЈ је донела одлуку о одбрани државне независности. СССР и друге социјалистичке земље вршиле су потом вишегодишњи притисак на Југославију, подвргавајући је пропаганди, економској блокади и честим оружаним инцидентима на границама, којима је требало изазвати ратни сукоб.

ГОЛИ ОТОК

После прекида односа са СССР-ом 1948. године, хапшени су сви чланови КПЈ и југословенски грађани, који су се опредељивали за Стаљина или на било који начин критиковали владајућу партију и постојеће стање. Ухапшено је више од 36.000 људи, од којих је највећи број осуђен на затворске казне или робијање у посебним логорима: Голи Оток, Свети Гргур, Билећа, Стара Градишка и другим. Најозлоглашенији био је логор на Голом отоку, малом острву на северном Јадрану, на коме је било смештено око 12.000 такозваних информбироваца. Они су били подвргавани тешким мучењима и понижавањима.

Књижевник Антоније Исаковић овако је, у свом роману *Трен 2,* описао логорашку свакодневницу: *Главни је занат – туцати камен. И носити камене блокове. Маца! Кратко. Није она маца од мачке, или у пролеће, од цвета, с дрвета кад лети. Него маца-ївозд најтежи, криви кичму и кук. Дижи је на сунцу, цепај камење и кожу своју, одваљује се пљепка. Ништа необично. Нула је око тебе, све сама нула. И ти си једна нула".*

Затвор на Голом Отоку

Југославија је из сукоба са ИБ-ом изашла као победник, захваљујући сопственим напорима и помоћи коју је добила од западног блока, са САД на челу. Помоћ се најпре састојала у новчаном зајму, храни и оружју. Убрзо потом, нормализовани су односи са земљама западне Европе, поремећени послератном југословенском оријентацијом ка социјалистичким државама. Као резултат бољих

односа са САД-ом и западноевропским државама, 1953. године постигнут је споразум о савезу и војној сарадњи између Југославије, Турске и Грчке, назван Балкански пакт. У октобру 1954. године решено је спорно питање разграничења с Италијом.

Односи са СССР-ом побољшани су после Стаљинове смрти 1953. године. Београдском декларацијом из 1955. године, донетом на састанку Јосипа Броза Тита и југословенског руководства са Никитом Сергејевичем Хрушчовом, совјетским представником, договорено је да будућа сарадња буде заснивана на принципима равноправности и међусобног поштовања.

Председник Јосип Броз Тито и амерички председник Џон Ф. Кенеди

Самоуправљање – нова концепција друштвеног развоја

У изградњи социјалистичког уређења у Југославији постојала су два периода. До 1950. године КПЈ и држава имале су главну улогу у привреди, којом се управљало преко државних службеника. Државни органи одређивали су шта ће које предузеће производити, колика ће бити цена производа и плате радника. У наредној развојној етапи одлучено је да се радницима препусти да самостално управљају и одлучују о средствима производње. Радници су бирали чланове Радничког савета, који је као колективан орган доносио све одлуке о управљању предузећима и установама. Настале промене потврђене су доношењем Уставног закона 1953. године, када је и званично уведено радничко самоуправљање, а државна својина постала друштвена.

Напредак у југословенској привреди постао је видан после 1955. године. Пољопривредна производња је порасла, развој енергетике је убрзан, све је више подстицана прерађивачка индустрија. Даљи привредни развој био је условљен реформама којима је требало створити слободно тржиште. Промене су обухватале повећање продуктивности, отклањање губитака, пораст извоза и технолошки напредак. Такве реформе могле су да утичу на пропадање предузећа која нису могла пословати према захтевима тржишта, чиме би и незапосленост била повећана. Реформа због тога није спроведена у целости, што је довело до економске кризе, коју је власт покушавала превазићи задуживањем у иностранству. Повећање потрошње наспрам производње довело је до тога да је новац од зајмова коришћен за раст стандарда становништва. У исто време велика средства одвајана су за развој одбрамбених снага и Југословенске народне армије (ЈНА).

ЈУГОСЛОВЕНСКА НАРОДНА АРМИЈА

ЈНА (22. децембар 1951 – 20. мај 1992. године) представљала је главну оружану снагу социјалистичке Југославије. Војна обавеза у ЈНА била је општа. Састојала се од регрутне обавезе, обавезе служења војног рока и служења у резервном саставу. У социјалистичкој Југославији постојао је систем општенародне одбране и друштвене самозаштите, према коме је ЈНА била *заједничка оружана сила свих народа и народности и свих радних људи и грађана СФРЈ*. Припадником оружаних снага сматрао се сваки грађанин *који с оружјем у руци учествује у отпору против нападача.*

Грб Југословенске народне армије

10.2 СОЦИЈАЛИСТИЧКА ФЕДЕРАТИВНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА (1964-1991)

Самоуправљањем су уведени принципи такозване социјалистичке демократије, али се она најчешће сводила на формално изјашњавање радника и грађана. Најважније одлуке доносили су државни и партијски руководиоци. У складу с променама друштвено-политичког система Комунистичка партија Југославије променила је 1952. године име у Савез комуниста Југославије (СКЈ).

Уставне промене

Амандман је предлог за измену неког законског текста, при чему се првобитни текст не дира, већ се нови текст додаје на крају прописа на који се односи.

Устав из 1946. године писан је по узору и заснивао се на устав Совјетског Савеза, који је гарантовао право на самоопредељење народа и република. Такво право проистицало је из револуције изведене током рата, на принципима слободе и равноправности свих југословенских народа. Временом је постало темељ на коме је почивало уставно урђење земље.

Нови устав проглашен је 1963. године, као резултат до тада извршених самоуправних промена. Држава је њиме дефинисана као социјалистичка демократска заједница, због чега је и њено име промењено у Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ). Истакнут је положај радног човека и његово право на самоуправљање. Допунама Устава **(амандманима)** републикама и покрајинама су дата велика права у решавању њихових унутрашњих проблема.

Конститутиван је основни, саставни

Последњи Устав СФРЈ донет је фебруара 1974. године, уз значајне промене у друштвеном и економском уређењу земље. Према његовим одредбама, сва власт припадала је *радничкој класи и радним људима*. Покрајине у саставу Србије (Војводина и Косово) добиле су још већа права. Имале су своја државна и партијска председништва, а територија им није се могла мењати без одлуке покрајинске Скупштине. Републике и аутономне покрајине постале су не само једини представник одређеног народа него и **конститутивни** елемент федерације. Оваквим уставним решењима озакоњена је тежња појединих југословенских нација да изграде своје националне државе.

УСТАВ СФРЈ ИЗ 1974. ГОДИНЕ

„**Члан 1**. Социјалистичка Федеративна Република Југославија је савезна држава као државна заједница добровољно уједињених народа и њихових социјалистичких република, као и социјалистичких аутономних покрајина Војводине и Косова, које су у саставу Социјалистичке Републике Србије, заснована на власти и самоуправљању радничке класе и свих радних људи, и социјалистичка самоуправна демократска заједница радних људи и грађана и равноправних народа и народности...

Члан 5. Територија Социјалистичке Федеративне Републике Југославије је јединствена и сачињавају је територије социјалистичких република. Територија републике не може се мењати без пристанка републике, а територија аутономне покрајине ни без пристанка аутономне покрајине. Граница Социјалистичке Федеративне Републике Југославије не може се мењати без сагласности свих република и аутономних покрајина. Граница између република може се мењати само на основу њиховог споразума, а ако се ради о граници аутономне покрајине, и на основу њене сагласности..."

Сукоби унутар партије и друштва

Комунистичка партија је за носиоце власти узимала и полуобразоване кадрове који су постајали партијски и републички функционери. Свој друштвени успон дуговали су Партији и били јој слепо одани. Јачала је бирократија и послушност према држави и њеном руководству. Против таквог стања иступио је најпре Милован Ђилас, један од најистакнутијих партијских и државних руководилаца. Крајем 1953. го-

дине објавио је више новинских чланака о најсложенијим питањима СКЈ, њеној реформи и будућем развитку Југославије. Због изнетих критичких ставова оптужен је да је покушао да изазове неред, да је проповедао парламентарну демократију и на тај начин напао СКЈ. Смењен је са свих функција, а потом и осуђен на затворску казну.

Федерализација Југославије имала је противнике у присталицама **централистичког** управљања државом и партијом. Њихово упориште била је Служба државне безбедности, политичка полиција на челу са Александром Ранковићем. Својом делатношћу он се супростављао сукобима и националним покретима међу југословенским народима, којима се тежило јачању **суверенитета** република и покрајина. Као такав постао је сметња процесу даљих уставних промена. На састанку Централног комитета СКЈ на јадранском острву Бриони јуна 1966. године оптужен је за злоупотребе у Служби државне безбедности, смењен са свих функција и искључен из партије.

Александар Ранковић, Јосип Броз Тито и Милован Ђилас (ратна фотографија)

Смена присталица централистичког управљања и почетак привредне реформе изазвала су економску кризу у земљи и пораст незапослености. Велики број радника потражио је због тога посао у иностранству. Незадовољство стањем у земљи показали су и студенти. Студентске демонстрације 1968. године почеле су у Француској, захватиле Европу, а затим и читав свет. У Београду су избиле у Студентском граду, јуна 1968. године и трајале су седам дана. Студенти су осуђивали неморал и привилегије власти и захтевали политичке и друштвене промене. Противили су се отуђењу врха партије од народа, што се огледало у све већим економским разликама међу становништвом. Обративши се демонстрантима, Јосип Броз је истакао да су њихови захтеви оправдани, после чега су протести обустављени. Студентске демонстрације су биле прва озбиљна и велика друштвена побуна у социјалистичкој Југославији, са основним захтевом за бољим и праведнијим друштвом.

Студенти Албанци, такође су изашли на улице, у Приштини новембра 1968. године, али су њихови захтеви били потпуно другачији. Тражили су да Приштински универзитет не буде више део Београдског и да се настава одржава на албанском језику. Истакнути су и захтеви за проширење права Албанаца на Косову и Метохији, који су се могли свести у једну од истакнутих парола: *Косово-Република!* Протести су прерасли у масовне насилне демонстрације, угушене после интервенције јединица ЈНА.

Централизам је концентарција све власти на једном месту.

Суверенитет је контрола над сопственим пословима унутар територијалне или географске области или њихових граница.

Национализам је народњаштво, љубав према свом народу, родољубље.

Национално питање

Спајање комунистичке идеологије и државне суверености којој су унутар федерације тежиле републике, изазвало је талас **националистичких** покрета усмераваних из врхова партијских руководстава. Крајем шездесетих година XX века Југославија је добила инострани кредит за изградњу путева који је требало да буде распоређен на све републике. Републичке власти у Словенији одлучиле су да изграде прву етапу аутопута од Марибора према Љубљани како би ову републику повезале са путевима у западној Европи. То је изазвало велике протесте међу осталим републикама, које су сматрале да би Словенија тиме превише иступила од политике равномерног развоја Југославије. Тако је избила *Цестна афера* 1972. године, у којој је с власти смењено словеначко партијско руководство. Оно је оптужено да планира постепено осамостаљивање од федерације, преко јачања путних веза са суседним земљама, уместо са остатком Југославије.

У Хрватској је формиран Масовни покрет (МАСПОК), који је тражио већа права Хрватске у оквиру Југославије. Незадовољство економским положајем утицало је да се међу хрватским политичарима појаве и захтеви за већа грађанска права и децентрализацију економије. Тиме је републици требало омогућити да задржи више прихода

које је остварила од туризма. Појавила су се и питања због чега млади војници ЈНА војни рок не служе у републикама из којих потичу.

На масовним скуповима које је организовао Савез комуниста Хрватске мета напада посебно су били Срби, посебно припадници војске и полиције, као носиоци југословенства. Руководство СКЈ оценило је децембра 1971. године МАСПОК као обнову хрватског национализма и сменило дотадашње руководство Савеза комуниста Хрватске.

Комунистичко руководство у Србији, са Марком Никезићем и Латинком Перовић на челу, прихватило је амандмане на Устав из 1963. године, видећи у њима могућност да се Србија развија као модерна држава. Инсистирањем на тржишној привреди и својим пројектом модернизације у целини, они су угрожавали саме темеље комунистичког поретка. Присталице овакве политике у Србији названи су *либералима.* Истичући важности институција, доводили су у питање личну власт Јосипа Броза, али и политички монопол СКЈ, због чега су смењени с власти 1972. године.

Сменивши политичка руководства у Хрватској и Србији, под изговором борбе против обновљених национализама, Јосип Броз је довео одане кадрове и тако учврстио своју власт. Део захтева истакнут током МАСПОК-а ипак је био унет у Устав из 1974. године, којим је свака република проширила надлежности и право на самоопредељење.

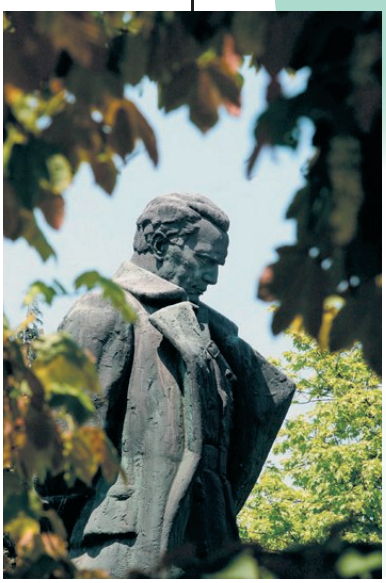

Сахрана Јосипа Броза Тита

Смрт Јосипа Броза

Јосип Броз Тито, доживотни председник СФРЈ и СКЈ, умро је 4. маја 1980. године у Љубљани. Његова смрт означила је почетак краја југословенске федерације. Руковођење земљом преузело је Председништво СФРЈ, које је као колективни орган власти имало девет чланова. По једног члана Председништва давале су републике и покрајине, а девети је долазио из редова СКЈ. Функција председника Председништва трајала је годину дана. Економски проблеми достигли су врхунац 1984. године, када је земља запала у дужничку кризу. СФРЈ је на име кредита узетих у иностранству дуговала 21 милијарду долара и налазила се у групи најзадуженијих земаља у свету. Економска криза показала је многе грешке и неправилности у политичком и друштвено-економском систему Југославије. Истовремено, изазвала је поновно јачање национализма и отворила старе националне сукобе.

Један од споменика Јосипу Брозу

КУЛТ ЛИЧНОСТИ ЈОСИПА БРОЗА

У периоду од 1945. до 1980. године изграђен је култ личности Јосипа Броза. Његова власт је почивала на отпору новим идејама и супростављању реформи из страха да би могле угрозити стечену позицију неприкосновеног вође југословенских народа. Временом култ Титове личности у народу је попримио митске размере. Певане су му песме, градови су добијали његово име, за живота су му подизани споменици, цела држава је била окићена његовим фотографијама. Врхунац манифестација посвећених култу личности Јосипа Броза била је прослава његовог рођендана за који је узет датум 25. мај. Сваке године на тај дан одржавала би се грандиозна манифестација прославе *Дана младости*. Том приликом је Јосипу Брозу уручивана *Штафета младости* која је претходних месеци била ношена кроз све републике и покрајине.

10.3 ДРУШТВО СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Југославија је од 1945. до 1991. године остварила напредак у модернизацији и побољшању животног стандарда становништва. Од неразвијене пољопривредне постала је средње развијена земља у којој је индустрија била у успону, а већи део становништва живео у градовима. Побољшање друштвеног стандарда и напредак у економској области одразили су се у култури, уметности, науци, образовању и спорту.

Кретање становништва

Послератни друштвено-економски развој и индустријализација, праћени масовним миграцијама из села у град, утицали су на урбанизацију. Уследио је до развој постојећих градова и преображај сеоских у градска насеља. Удео градског у укупном становништву порастао је са 20,8 одсто, према подацима из 1948, на више од 50 одсто, према статистикама из 1991. године. Велики број људи преселио се из неразвијених крајева Босне и Херцеговине, Црне Горе, Космета и Македоније у развијеније области и градове у Србији, Војводини, Хрватској и Словенији. Нагла урбанизација показала је и своје негативне стране у архитектонском нереду и уништавању животне средине.

По престанку брзог индустријског раста после 1965. године, када се смањила потреба за радном снагом и појавила незапосленост, миграције су биле усмерене ка иностранству. Број југословенских грађана на привременом раду у западноевропским земљама, такозваних гастарбајтера, временом је премашио 800.000.

ПОРАСТ ДРУШТВЕНОГ СТАНДАРАДА

Економски напредак био је видљив у многим областима живота, што је једним делом било резултат великих иностраних задуживања и помоћи која је стизала од радника запослених у иностранству. Велики део овог новца трошен је на подизање друштвеног стандарда грађана. Неравномерност у привредном развоју довела је до тога да је потрошња била већа од производње, што је стварало лажну слику добро организоване привреде. У стварности, СФРЈ је улазила у велику економску кризу.

Аутомобил Застава 750 - популарни *Фића*

Образовање и наука

Технолошки напредак и индустријализација, која је покренула стотине хиљада становника села, захтевали су већи степен образовања од постојећег. У социјалистичкој Југославији уведено је бесплатно и обавезно осмогодишње школовање, чиме је проценат неписмености 1981. године сведен на 9,5 одсто. Од 1947. до 1977. године број средњих школа (гимназија и средњих стручних школа) повећао се више од два пута, а број ђака у њима скоро седам пута. Послератни период карактеристичан је и по наглом развоју високог образовања. Осим универзитета у Београду, Загребу и Љубљани, где су већ постојали, универзитети су образовани и у другим републичким и покрајинским центрима (Сарајеву, Титограду, Скопљу, Новом Саду и Приштини) и већим градовима. У Југославији се 1982. године на универзитетима школовало више од 400.000 студената, од којих су скоро 50 одсто биле жене.

Средства масовне комуникације

Авалски торањ – симбол модерних телекомуникација, сграђен 1964. године

У послератној Југославији штампа се развијала великом брзином, тако да је 1982. године излазило око 4.500 листова и часописа, са укупним тиражом већим од 1,3 милијарде примерака. Најпознатији дневни листови били су: *Политика, Вечерње новости, Борба, Спорт* (Београд), *Вечерњи лист, Вјесник* (Загреб), *Дело* (Љубљана), *Ослобођење* (Сарајево), *Побједа* (Титоград), *Вечер, Нова Македонија* (Скопље), *Дневник* (Нови Сад), *Слободна Далмација* (Сплит).

За послератни развитак радио-мреже значајно је подизање нових станица и радио-предајника. Домаћа индустрија почела је да производи радио-пријемнике 1950. године. Свака република и покрајина имала је своју радио станицу, а програм је на девет страних језика емитовала и Радио Југославија.

Емитовањем експерименталног програма 29. новембра 1956. године у Загребу, започела је историја југословенске телевизије. Студио у Београду емитовао је први експеримерални програм 23. августа 1958. године. Исте године настала је и Југословенска радиотелевизија (ЈРТ) као заједница свих југословенских радио и телевизијских станица. Телевизија Београд почела је емитовање програма и на другом каналу и програма у боји 1972. године. Од 1977. године сви програми емитовани су у боји.

Култура и уметност

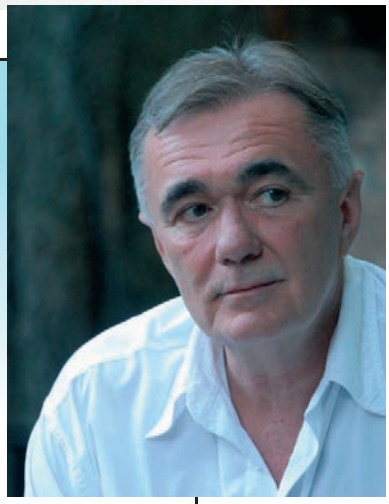

Нова комунистичка власт у Југославији настојала је у првим послератним годинама да под своју контролу стави и уметност и културно стваралаштво уопште. Раскид са Совјетским Савезом одразио се на културу, тако да је од педесетих година у југословенској уметности завладала већа слобода стваралаштва.

Иво Андрић (1892–1975), југословенски књижевник и дипломата Краљевине Југославије. У гимназијским данима био је присталица југословенства и припадао покрету *Млада Босна*, борећи се за ослобођење јужнословенских народа од аустроугарске власти. Између два светска рата радио је у дипломатији и био посланик југословенске владе у Берлину. Други светски рат провео је у Београду, не дозвољавајући штампање и објављивање својих дела. У исто време, писао је дела која су касније стекла светску славу. Добитник је Нобелове награде за књижевност 1961. године, за роман *На Дрини ћуприја*, као и за целокупан дотадашњи рад.

Модерну књижевност у Југославији утемељили су: Добрица Ћосић, Оскар Давичо, Владан Десница и Васко Попа. Својим делима истицали су се и други прозни писци: Милош Црњански, Бранко Ћопић, Меша Селимовић, Данило Киш, Александар Тишма, Борислав Пекић и други, као и песници: Бранко Миљковић, Мирослав Антић, Матија Бећковић. Најпознатији драмски писци били су Александар Поповић и Душан Ковачевић.

У послератном периоду оснивана су нова позоришта. Бојан Ступица је 1948. године основао Југословенско драмско позориште у Београду. Исте године, основано је и Београдско драмско позориште, а 1956. Дечје позориште „Бошко Буха", Атеље 212 и КПГТ (Казалиште, позориште, гледалишче, театар). Од 1967. у Београду се одржава интернационални театарски фестивал (БИТЕФ).

Душан Ковачевић, академик, драмски писац, сценариста. У својим делима приказује многе аспекте свакодневног живота, бојећи га алузијама на политику и све што она носи са собом. Радња његових дела обично захвата више нивоа друштвеног живота, разна занимања и идеолошка опредељења, у времену које нам је блиско. Његова најпознатија дела су: *Балкански шпијун, Радован Трећи, Маратонци трче почасни круг, Професионалац*.

Послератни период југословенске кинематографије карактерише производња домаћих филмова, од којих су поједини постали светски познати. Филмски студији створени су у Београду, Загребу и Љубљани. Први југословенски послератни филм *Славица* снимљен је на тему партизанске борбе у Другом светском рату. Студио цртаног филма, основан у Загребу 1956. године, свој рад крунисао је наградом *Оскар* (1961) за филм *Суроīат* Душана Вукотића.

Врхунац развоја филмска уметност је достигла 60-тих година појавом такозваног *црноī таласа*, коме су припадали редитељи: Душан Макавејев, Александар Петровић, Живојин Павловић, Желимир Жилник. Насупрот званично прокламованим визијама убрзаног напретка и општег благостања социјалистичког човека, књиге и филмови *црноī таласа* били су обележени песимистичном атмосфером. Југословенску јавност први пут су суочавали с реалним животним проблемима и сиромаштвом социјално угрожених слојева становништва.

У наредном периоду међу редитељима су се издвојили: Горан Паскаљевић, Срђан Карановић, Горан Марковић, Слободан Шијан и Емир Кустурица, најуспешнији српски филмски стваралац и добитник више међународних награда. Значајан је и српски документарни филм. Око филмског предузећа *Дунав филм* оформљена је београдска школа документарног филма, прослављена по наградама освојеним на међународним фестивалима.

Од 1954. у Пули је одржаван Филмски фестивал, у Београду од 1960. Фестивал краткометражних и документарних филмова и од 1971. године Београдски међународни филмски фестивал (ФЕСТ).

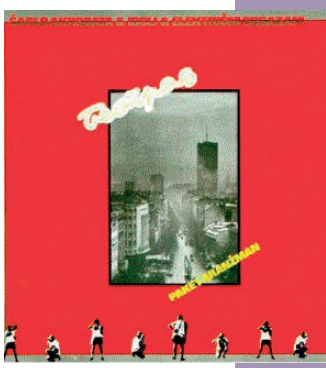
Плакат за Фестивал Југословенског играног филма, у Пули 1977. године

Популарна култура и спорт

Први поп-музички састави настали су почетком шездесетих година, када су свирале групе *Бијеле стреле* (Загреб) и *Златни дечаци* (Београд). Рок музика и понашање публике изазвали су различите реакције јавности, поготово после масовних концерата, попут *Гитаријаде* на Београдском сајму средином шездесетих година. Познатије групе биле су и *Силуете, Динамит, Елипса* и сарајевски *Индекси*, који су крајем 60-тих обележили југословенску сцену. Југословенска поп и рок музика ушла је у нову фазу 1972. године, када су своје прве албуме снимили *Корни īрупа* (Београд), *Тајм* (Загреб), *Ју īрупа* (Београд), *Смак* (Крагујевац). Крајем седамдесетих година најпознатији рок-састави били су: *Рибља чорба* (Београд), *Бијело дуīме* (Сарајево) и *Леб и Сол* (Скопље).

Почетком 80-тих година у југословенској рок музици наступио је *нови талас* (панк-рок), који су покренуле групе из Загреба *(Прљаво казалиште, Азра, Филм, Хаустор...)* и Београда (*Шарло акробата, Идоли, Електрични орīазам, Екатарина Велика)*.

Велику популарност публике уживали су и бројни певачи: Ђорђе Марјановић, Јосипа Лисац, Тереза Кесовија, Дадо Топић, Мишо Ковач, Арсен Дедић, Лео Мартин, Ђорђе Балашевић, Здравко Чолић.

Омот плоче *Пакет аранжман* из 1980. година

Вера Николић, југословенска атлетичарка, 1968. године оборила је светски рекорд у трци на 800 метара

У социјалистичкој Југославији држава је нарочити значај придавала спорту. Екипни спортови били су веома популарни. Фудбалске, кошаркашке и рукометне лиге стварале су градске и међуградске ривалитете (дербије), привлачећи публику и тв-преносе. Фудбласку лигу обележиле су утакмице такозване *велике четворке*: *Црвене Звезде* и *Партизана* из Београда, *Динама* из Загреба и *Хајдука* из Сплита. Најпознатији кошаркашки клубови били су: *Партизан, Црвена Звезда, Цибона* (Загреб), *Југопластика* (Сплит), *Шибенка* (Шибеник) *и Босна* (Сарајево). Већина спортова стварала је играче светске класе, чији су наступи у тимовима који су представљали Југославију на међународним такмичењима одушевљавали и зближавали становништво.

Наступајући за Југославију, спортисти су на Олимпијским играма освојили 28 златних, 35 сребрених и 32 бронзане медаље. Највеће спортске манифестације одржане у Југославији биле су: Зимске олимпијске игаре у Сарајеву 1984, Универзијада у Загребу 1987. и Финале европског првенства у фудбалу 1976. године.

Јасна Шекарић, југословенска и српска спортисткиња и репрезентативка у стрељаштву. Вишеструка је олимпијска, светска и европска шампионка. Више пута је проглашавана за најбољу спортискињу Југославије и Србије. Светска стрељачка федерација прогласила ју је 2000. године за најбољег стрелца света XX века. На великим такмичењима освојила је 90 медаља, а на Олимпијским играма пет: једну златну, три сребрне и једну бронзану.

Највећи фудбалски успех остварила је ФК *Црвена Звезда* 1991. године. освајањем Купа европских шампиона (КЕШ) и Интерконтинетналног купа 1991. године. Последњи првак СФРЈ у кошарци, *Партизан*, постао је и првак Европе 1992. године.

Црвена Звезда освајач КЕШ-а - највећи успех југословенског клупског фудбала

10.4 РАСПАД ЈУГОСЛАВИЈЕ

Смрћу Јосипа Броза Тита нестала је личност која је својим ауторитетом представљала један од најважнијих темеља на којим је почивала заједничка југословенска држава. Уместо њега, власт је вршило колективно председништво, које су чинили представници република и покрајина. Оно није показивало спремност да спроведе реформе, већ је настојало да очува постојеће стање. Питање реформе политичког и економског система СФРЈ, као и спољни притисак, два су фактора која су највише утицала на распад Југославије.

Крај социјалистичког друштвеног система

Почетак распада југословенске федерације започео је уставним променама 1963. и 1974. године, када су поједини југословенски народи започели процес изграђивања својих националних држава. Као носилац власти, Савез комуниста није успео да се избори са проблемима незапослености, недостатком робе широке потрошње, друштвеним разликама и политичким проблемима који су с временом прерасли у међурепубличке сукобе. Крај блоковске поделе света и рушење Берлинског зида 1989. године означили су и почетак демократизације земаља источне Европе. Земље западне Европе, са Сједињеним Америчким Државама на челу, од југословенских власти захтевале су промену политичког система и прелазак на демократију.

У таквим околностима, почетком 1990. године одржан је последњи конгрес СКЈ, на коме су супротстављања два погледа на даљи развој партије и државе. Словеначка и хрватска делегација залагале су се за стварање **конфедерације** југословенских република и увођење вишепартијског система, док је српска делегација настојала да се федерација очува у постојећем облику. Незадовољни резултатима гласања у коме нису усвојени њихови предлози, словеначки и хрватски делегати напустили су рад конгреса. Ово је био крај једнопартијског система на коме је почивало друштвено уређење социјалистичке Југославије.

Током 1990. године у свим југословенским републикама одржани су вишестраначки избори. У Словенији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Македонији на власт су дошли некадашњи комунисти који су променом својих политичких уверења постали националисти. Коришћењем националних осећања, која су у социјалистичкој Југославији била потиснута, рушен је комунистички систем. Избори су у овим републикама имали форму националног опредељивања за државно осамостаљење. У исто време, право на самоопредљење порицано је свакој другој мањинској етничкој заједници. На изборима у Србији и Црној Гори победу су остварили реформисани комунисти, који су за очување власти искористили пробуђени национализам.

Уочи распада СФРЈ - са последњег конгреса СКЈ 1990. године

Разбијање и распад Југославије

Распад Југославије отпочео је 25. јуна 1991. године, када је словеначки парламент, позивајући се на резултате спроведеног референдума, прогласио независност републике. Следећи одлуку Словеније, дан касније исту одлуку донео је и хрватски парламент.

Конфедерација је државни савез који настаје удруживањем више држава. Њен конститутивни акт није устав него међународни уговор. Државе чланице поседују право вета и право сецесије (отцепљења).

Колона тенкова ЈНА улази у Словенију 1991. године

Јединице ЈНА покушале су да успоставе контролу у Словенији и пониште одлуку о независности. У краткотрајном десетодневном сукобу ЈНА је повратила контролу над државним границама, али је средином јула 1991. године Председништво СФРЈ донело одлуку да њене јединице буду повучене са територије Словеније. Том одлуком незванично је признато отцепљење те југословенске републике. Излазак Словеније из југословенске федерације означио је њен крај.

У Хрватској је на првим вишестраначким изборима власт освојила Хрватска демократска заједница (ХДЗ), на чијем челу се налазио Фрањо Туђман. Његов политички програм темељио се на обнови хрватске независности. Српски народ у Хрватској био је угрожен због поновне појаве усташких симбола, који су будили страх од понављања геноцида почињеног над српским и другим народима у Другом светском рату на територији НДХ. Могућност обнове државе у којој би био угрожен његов физички опстанак изазвала је отпор српског народа. Парламент Хрватске је 22. децембра 1990. године изгласао нови Устав, којим је промењен статус Срба у Хрватској. Од конститутивног народа Срби су постали национална мањина, без права на самопредељење.

Фрањо Туђман (1922–1999), хрватски политичар, први председник Републике Хрватске. Као партизан учествовао је у антифашистичкој борби. После завршетка рата наставио је војну каријеру и постао генерал ЈНА. Војну службу је напустио 1961. године, посвећујући се научном раду. Због националистичких иступа више пута је био осуђиван на затворске казне. Оснивач је странке ХДЗ, са којом је победио на изборима. Велики број гласова обезбедио је тврдњом *да НДХ није била само пука квислиншка творевина и фашистички злочин већ и израз, како историјских тежњи хрватског народа за својом самосталном државом, тако и спознаја међународних чинилаца, у овом случају владе Хитлерове Немачке*.

Попис становништва у Босни и Херцеговини 1991. године

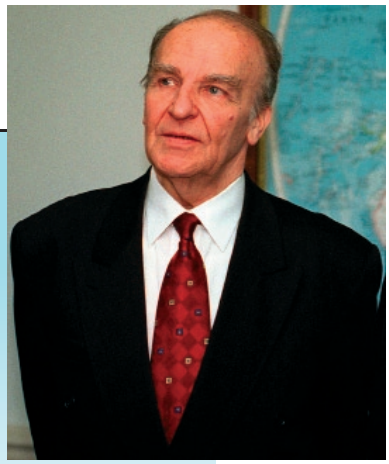

По проглашењу државне независности у Хрватској избио је оружанои сукоб Срба и Хрвата. Српски народ сматрао је да има право да изабере останак у Југославији. На простору Хрватске на коме су Срби били већинско становништво створена је Република Српска Крајина (РСК). Међународно признање Хрватска је добила 15. јануара 1992. године, после чега су се јединице ЈНА повукле са њене територије. Као гарант мира на границама РСК распоређене су заштитне снаге Уједињених нација (УНПРОФОР).

Парламент Босне и Херцеговине био је састављен од посланика Странке демократске акције (СДА), Српске демократске странке (СДС) и Хрватске демократске заједнице (ХДЗ). Странке су представљале три народа која су живела у Босни и Херцеговини. Иако су се програмски и

политички међусобно разликовале, те је странке повезивао антикомунизам и жеља да се оконча социјалистичка власт у земљи. Власт је подељена по националном кључу, тако што је за председника Председништва Републике изабран Муслиман, за председника Скупштине Србин, а за председника владе Хрват. Ратна дешавања и распад Југославије условили су да Парламент Босне и Херцеговине октобра 1991. године, на предлог председника Председништва Алије Изетбеговића, донесе *Акт о суверености Босне и Херцеговине*. Реагујући на тај документ, хрватски народ је новембра 1991. године прогласио Хрватску заједницу Херцег-Босне. Реакција српског народа уследила је у јануару 1992. године, проглашењем Српске Републике Босне и Херцеговине, која је касније названа Република Српска.

Признањем независности Босне и Херцеговине које је стигло од стране Европске заједнице 6. априла 1992. године у тој републици отпочео је ратни сукоб, који је трајао више од три године. Рат који је почео сукобом Срба и Муслимана, проширио се 1993. године и на сукоб Муслимана са Хрватима. По свом карактеру, рат у Босни и Херцеговини био је грађански и верски. Према броју становника погођених ратним страхотама и обиму разарања, био је то најстрашнији сукоб током распада Југославије.

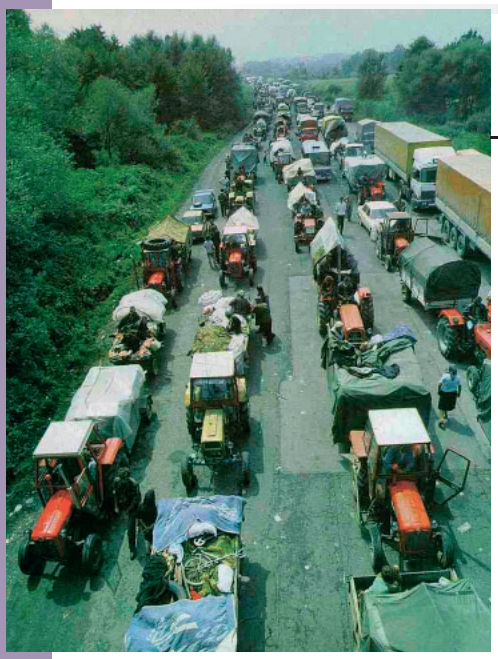
Алија Изетбеговић (1925–2003), политичар и први председник Федерације Босне и Херцеговине. Почетком 1970. године написао је *Исламску декларацију,* политичко-верски програм у коме се залагао за правни поредак и политичку власт засновану на исламском верском праву. Комунистичких власти осуђивале су га на затворске казне. Странку демократске акције, националну политичку странку Муслимана, данас Бошњака, основао је 1989. године. Заступао је став да Босна и Херцеговина не треба да остане у окрњеној Југославији, већ да има исто право на самоопредељење као и њене бивше републике Словенија и Хрватска. Такву политику Срби и Хрвати сматрали су покушајем успостављања доминације Муслимана, што је био један од узрока избијања рата у Босни и Херцеговини.

Грађани Републике Македоније на референдуму одржаном 8. октобра 1991. године, гласали су за њену независност. Међународно признање Македоније било је успорено због противљења Грчке да се држава назове тим именом. Разлог противљења јесте то што назив Македонија носи историјска покрајина у Грчкој. Као компромисно решење, држава је названа Бивша Југословенска Република Македонија.

Републике Србија и Црна Гора су 27. априла 1992. године прогласиле Савезну Републику Југославију (СРЈ). Та држава наставила је континуитет југословенске државе створене уједињењем 1918. године. Заједнички органи власти били су Савезна влада и Скупштина, а на челу државе налазио се председник Републике. За првог председника изабран је књижевник Добрица Ћосић.

Велике силе и интернационализација сукоба

Грађански рат у Југославији представљао је први оружани сукоб у Европи после завршетка Другог светског рата. Због своје жестине, размера и последица ставио је читав систем међународних односа у Европи на пробу, што је довело до његове брзе интернационализације. Рат у Југославији постао је прилика да Европска заједница делује као међународни судија. Сједињене Америчке Државе рат су користиле да

Непрегледне колоне
избеглица 1995. године после пада РСК

наметну своје вођство Европској заједници, док је Немачка у њему видела могућност да се ослободи ограничења у спољној политици. Сукобљене стране у југословенском грађанском рату користиле су међународну заједницу за остварење својих циљева.

Хрватска војска је уз страну помоћ израсла у снагу чији је циљ био уништење РСК. Током периода примирја, између хрватских власти и РСК, уз посредовањем међународне заједнице, вођени су преговори о статусу Срба у Хрватској. Пошто преговори нису дали резултате, хрватска војска је 1995. године, у војним операцијама *Бљесак* и *Олуја,* уништила РСК. Током тих операција хрватска војска извршила је етничко чишћење освојених територија, са којих је протерала српско становништво.

РАСПАД СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ РЕПУБИЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (СФРЈ)

Потписивање
Дејтонског споразума 1995. године

Преокрет у рату у Босни и Херцеговини догодио се почетком 1994. године, када је Хрватска, под притиском САД-а, била присиљена да склопи савез с владом у Сарајеву. На темељима тог споразума створена је Федерација Босне и Херцеговине. То је омогућило хрватским и муслиманским снагама да, уз подршку САД, полако почну да преузимају делове територија Босне и Херцеговине које су контролисали Срби.

Република Српска претрпела је тешке поразе и изгубила велики део територија, због чега је у октобру 1995. година била присиљена да започне преговоре о миру. Резултат преговора било је потписивање Дејтонског мировног споразума 21. новембра 1995. године, Тим споразумом завршен је рат и установљена Босна и Херцеговина као држава два ентитета створена у рату – Федерације Босне и Херцеговине и Републике Српске.

Последице распада југословенске државе

Грађански рат, вођен током распада југословенске државе, оставио је велике последице на све становнике захваћене сукобима. Почев од 1992. године, израз етничко чишћење ушао је у широку употребу у светским медијима, у вези са насилним пресељењима која су пратила ратове на територији бивше СФРЈ. Етничко чишћење подразумева различите облике насиља, укључујући и убиства, мучења, застрашивања.

Према српским подацима, територију Хрватске током ратних сукоба напустило је 447.316 Срба. На просторима Босне и Херцеговине, према проценама УН током рата расељено је око 1.325.000 људи припадника сва три народа. Тачан број погинулих у ратовима на простору бивше Југославије од 1991. до 1995. године није утврђен. Уједињене нације су у својим истраживањима дошле до података да су у Босни и Херцеговини погинуле 102.622, а у Хрватској 17.469 особе.

Најстрашнији примери етничког чишћења забележени су у злочинима над цивилним становништвом, који су се одиграли у Пакрацу, Госпићу, Овчари код Вуковара, Кравици, Скеланима, Братунцу, Медачком џепу, Ахмићима, Горажду, Сребреници и другим местима. Током етничког чишћења страдали су и многи домови, верски објекти, индустријска постројења, саобраћајнице.

Ратови у бившој Југославији, вођени од 1991. до 1995. године, покидали су политичке, економске, културне, саобраћајне, спортске и породичне везе између југословенских република. Последице сукоба и даље оптерећују међусобне односе држава насталих распадом Југославије. Због злочина над цивилном становништву, Уједињене нације основале су Међународни кривични суд за бившу Југославију, пред којим се воде суђења оптуженима за та дела.

Уобичајена послератна сцена на територији бивше СФРЈ где су се одвијале борбе

10.5 СРБИЈА И ОБНОВА ДРЖАВНОСТИ

После смењивања *либерала* ново партијско руководство у Србији имало је дужност да спроведе прихватање Устава из 1974. године. Одредбама устава Србија је стављена у неповољан положај према другим републикама у Федерацији. Партијско руководство посебно је бринуло о сузбијању сваког испољавања национализма.

Положај Србије у југословенској федерацији

У Уставу из 1974. године садржани су захтеви хрватских и словеначких комуниста за јачање овлашћења федералних јединица. Због потенцијалне опасности да економски оснажена, постави нове политичке и националне захтеве, Србија је Уставом стављена у подређен политички и економски положај. То се највише огледало у томе што је у потпуности зависила од својих покрајина, које су имале право вета у одлучивању о питањима важним за целу републику. Непоштовања људских права и демократских установа довело је до обнове националних нетрпељивости, коју су подржавале локалне, републичке и покрајинске власти. Покрајинске партије, посебно на Косову и Метохији, неговале су сопствене национализме у име равноправности народа и народности. Такав неповољан положај Србије произилазио је из спровођења политике *Слаба Србија – јака Југославија.*

Демонстрације на Косову 1981. године

Почетком марта 1981. године на Косову су избиле демонстрације албанских студената, које су прерасле у масовне протесте. Косовски Албанци захтевали су да Косово постане седма република и да им се призна статус конститутивног народа у Југославији. Председништво СФРЈ прогласило је ванредно стање на Космету и послало јединице ЈНА, да успоставе ред. Последице демонстрација одразиле су се на односе албанске већине и Срба и Црногораца, који су били у мањини. У атмосфери физичке и економске несигурности, Срби су се исељавали са Космета. Одбијање Федерације да их заштити од прогона, имало је за последицу њихово национално организовање. У Србији су се све гласније чули захтеви за укидање аутономије Косова и Метохије и промену Устава из 1974. године.

Иван Стамболић и Слободан Милошевић

Антибирократска револуција

Међу српским комунистима постојале су две струје које су имале различите погледе на проблеме Срба на Косову. Председник Републике Србије Иван Стамболић одупирао се национализму, настојећи да остане веран начелима *братства и јединства*. Сматрао је да решење проблема треба тражити у сарадњи са руководствима осталих република и покрајина. Насупрот њему стајала је група на челу са председником Савеза комуниста Србије Слободаном Милошевићем.

Услед нараслих међунационалних тензија између Срба и Албанаца, Слободан Милошевић је у априлу 1987. године отпутовао на Косово да посредује у спору. Током разговора са окупљеним народом дао је подршку Србима, који су се жалили на албански терор и насиље. Тиме је у српској јавности стекао широку подршку. На Осмој седници Централног комитета Савеза комуниста Србије, одржаној септембра 1987. године, његове присталице су однеле победу над противничком струјом, која је указивала да се ситуација на Косову не може поправити *олако обећаном брзином.*

Користећи масовна народна окупљања у знак подршке новом политичком правцу, наметнуо се као нови национални лидер и борац за враћање *достојанства и јединства Србије.* Масовни скупови били су средство за рушење односа у федерацији који су ус-

постављени Уставом из 1974. године. Тим скуповима, названим *антибирократска револуција*, а одржаваним током 1988–1989. године, срушена су партијска руководства у Војводини, Косову, Црној Гори. То је омогућило да се 28. марта 1989. године усвоје уставни амандмани којима су покрајинама ограничене аутономије.

Слободан Милошевић (1941–2006), политичар, државник, председник Србије (1989–1997) и Савезне Републике Југославије (1997–2000). Савез комуниста Србије реформисао је у Социјалистичку партију Србије, која је победила је на првим вишестраначким изборима у Србији, одржаним децембра 1990. године. За председника Србије изабран је убедљивом већином гласова. За време његовог председничког мандата Србија је подржавала Републику Српску Крајину и Републику Српску, све до операције „Олуја" и Дејтонског споразума, којима су завршени ратови на простору Хрватске и БиХ. Током агресије НАТО на СР Југославију, Међународни кривични суд за бившу Југославију оптужио га је за ратне злочине почињене на Косову. Поражен је на изборима за председника СР Југославије 2000. године. Међународном кривичном суду предат је 28. јуна 2001. године. Постојећа оптужница проширена је за геноцид у Босни и Херцеговини и ратне злочине у Хрватској током ратних сукоба у бившој СФРЈ. Умро је у притворској јединици у Хагу 11. марта 2006. године.

Савезна Република Југославија

После међународног признања Словеније, Хрватске и Босне и Херцеговине, СФРЈ је престала да постоји. Делегати Скупштине СФРЈ из Србије и Црне Горе прогласили су 27. априла 1992. године Устав Савезне Републике Југославије и тиме озваничили почетак нове државе.

Српски народ у Хрватској и Босни и Херцеговини хтео је да остане у Југославији. Не оспоравајући ни једном народу право да се одвоји од Југославије, руководство Србије је захтевало да се ни српском народу не оспори право да остане у Југославији. Материјално и политички Србија је подржавала српску страну у грађанском рату који је започео. Не одобравајући ту помоћ, Сједињене Америчке Државе и Европска заједница утицале су на Савет безбедности УН да 15. маја 1992. године уведе **економске санкције** према СРЈ.

СРЈ није интервенисала приликом уништавања Републике Српске Крајине у лето 1995. године, после чега је стотине хиљада Срба прогнано у Србију. Пад Крајине довео је у питање и опстанак Републике Српске, у чије име је председник Србије Слободан Милошевић учествовао у склапању Дејтонског мировног уговора. Завршетком рата у Босни и Херцеговини укинуте су и економске санкције СРЈ.

Економске санкције су потпуна забрана било какве трговине са неком земљом, да би се у њеном привредном животу изазвали поремећаји, који би је онемогућили да спроводи политику која је довела до увођења санкција.

Агресија је напад, нападање, насртљивост.

Агресија НАТО

После потписивања Дејтонског мировног споразума појачана је терористичка активност албанских сепаратиста на Косову и Метохији. Албанци су захтевали издвајање из Србије и ради остварења тог циља формирали Ослободилачку војску Косова (ОВК). Од 1996. до 1998. године она је стално нападала војне и полицијске снаге. Током тих напада имала је међународну подршку САД и дела држава чланица ЕУ. На преговорима између српске и албанске стране у Рамбујеу (дворац у близини Париза), завршеним у марту 1999. године, Србији је дат ултиматум да потпише споразум којим би НАТО запосео територију Косова и Метохије. Одбијање ултиматума довело је до почетка ваздушних напада чланица НАТО -а на СРЈ.

Бомбардовање СРЈ започело је 24. марта 1999. године. Ту операцију НАТО је назвао *Милосрдни анђео*. **Агресија** је извршена без одлуке УН, уз противљење Русије и Кине. Непрекидно бомбардовање трајало је 78 дана, а мета су често били цивилни циљеви, попут мостова, привредних објеката, стамбених зграда, болница и др. Од НАТО бомби погинула су 462 војника и полицајца, као и више од 2.000 цивила,

Мост у Новом Саду, срушен у бомбардовању

међу којима је било деце, жена и старијих особа. Команда НАТО-а је цивилне жртве назвала *колатералном штетом*. Рат је завршен 10. јуна 1999. године потписивањем Кумановског споразума, који је потврђен Резолуцијом бр. 1244 Света безбедности УН-а. Њоме је предвиђено да се српска војска и цивилна администрација повуку са Косова и Метохије и уступе место КФОР-у, јединицама УН-а под командом НАТО-а. СРЈ је гарантован суверенитет и територијална целовитост, укључујући и Косово и Метохију.

КОСОВСКО ПИТАЊЕ

Од завршетка НАТО бомбардовања СРЈ, Косово и Метохија су се у складу са Резолуцијом 1244, налазили под управом администрације УН-а. Органи привремене самоуправе на Косову и Метохији, уз политичку и организациону подршку дела ЕУ и САД-а, донели су 17. фебруара 2008. године једностране одлуку о проглашењу независности Косова и Метохије и одвајању од Србије. Влада Републике Србије одбацила је ту декларацију, а Генерална скупштина УН-а је резолуцијом, усвојеном на предлог Србије 8. октобра 2008. године, захтевала саветодавно мишљење Међународног суда правде о њеној легалности. Независност Косова и Метохије признају 63 од 192 чланице УН.

Рушење Милошевићеве власти, октобар 2000. године

Србија на почетку XIX века

Слободан Милошевић се више пута сусретао са незадовољством грађана исказиваним на уличним протестима и демонстрацијама. Користећи се сукобима у опозиционим политичким партијама и контролом важнијих штампаних и електронских медија, успевао је да на изборима оствари победу. Незадовољство грађана изазвано економским санкцијама, ратовима и тешким условима живота, достигло је врхунац 2000. године, када је Милошевић изгубио на изборима за председника СРЈ од Војислава Коштунице, кога је подржавала Демократска опозиција Србије (ДОС). Почетком 2001. године формирана је нова влада са Зораном Ђинђићем на челу, која је Србију повела путем прикључивања Европској унији.

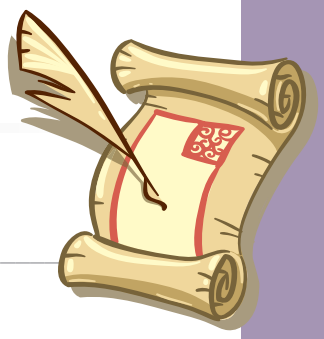

Зоран Ђинђић (1952–2003), политичар и државник, градоначелник Београда (1997) и председник Владе Републике Србије (2001–2003). С групом политичких истомишљеника основао је Демократску странку 1990. и постао њен председник 1994. године. Имао је важну улогу у председничким изборима, који су довели до краја власти Слободана Милошевића. Као председник владе отпочео је реформе чији је циљ било стварање модерне Србије. Погинуо је у атентату који су 12. марта 2003. године извршили припадници једне криминалне групе.

Усвајањем Уставне повеље, 4. фебруара 2003. године, СРЈ је претворена у Државну заједницу Србија и Црна Гора. Три године касније, на референдуму који је одржан 21. маја 2006, грађани Црне Горе изјаснили су се да желе да живе у самосталној држави. Државна заједница је тиме престала да постоји.

Народна скупштина Републике Србије прогласила је Србију сувереном републиком 5. јуна 2006. године. Тим чином Србија је после 88 година обновила своју државност.

ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ

1. На линијама упиши године у којима су усвајани устави у социјалистичкој Југославији.

_____ _____ _____

2. Наведи пуне називе које је југословенска држава носила од 1945. до 2003. године.

_____ _____

_____ _____

3. На линије упиши имена република и покрајина које су чиниле југословенску федерацију.

_____ _____

_____ _____

_____ _____

_____ _____

4. Допуни реченице:

Ради олакшања сарадње између социјалистичких земаља и комунистичких партија, септембра 1947. године образован је Информациони биро (ИБ), као њихово саветодавно тело. Совјетски вођа Стаљин намеравао је да преко њега наметне своје ставове и вољу свим комунистичким партијама. Резолуцијом донетом _____(датум) на састанку у Букурешту, КПЈ је искључена из чланства у тој организацији. Оптужена је да спроводи непријатељску политику према_____и да не прихвата савете осталих комунистичких партија.

5. Који су узроци студентских демонстрација 1968. године и шта се на њима захтевало?

_____

_____

6. Линијом повежи имена личности са њиховим занимањем:

Борислав Пекић	**музички уметник**
Емир Кустурица	**књижевник**
Здравко Чолић	**драмски писац**
Душко Ковачевић	**филмски редитељ**

7. На линији поред назива спорта напиши највеће успехе постигнуте у клупским такмичењима и имена спортских клубова:

ФУДБАЛ:

успех:_____

клуб:_____

КОШАРКА:

успех:_____

клуб:_____

8. Допуни реченице:

Војна интервенција НАТО-а против СРЈ названа је _____ Бомбардовање је трајало _____дана. Током бомбардовања су рушени цивилни циљеви попут _____

_____

Међу жртвама бомбардовања највише је било цивила. Погинуло их је више од_____.

ЛИТЕРАТУРА:

Адрић Ирис, Арсенијевић Владимир, Матић Ђорђе, *Лексикон У митологије*, Београд- Загреб, 2005.
Авакумовић Иван, *Михаиловић према немачким документима*, Београд, 2004.
Батаковић Т. Душан, *Косово и Метохија: историја и идеологија*, Београд-Ваљево-Србиње, 1998.
Батаковић Т. Душан, *Нова историја српског народа*, Београд, 2006.
Беговић Симо, *Логор Бањица: 1941-1944*, књ. 2, Београд, 1989.
Беренд Иван, *Централна и Источна Европа 1944-1993. из периферије заобилазним путем назад у периферију*, Подгорица, 2001.
Бофа Ђузепе, *Феномен Стаљин*, Љубљана, 1985.
Бофа Ђузепе, *Повијест Совјетског савеза*, 1-2, Опатија, 1985.
Булајић Милан, *Јасеновац усташки логори смрти*, Београд, 1999.
Ћоровић Владимир, *Босна и Херцеговина*, Београд, 1925.
Ћоровић Владимир, *Историја Срба*, Земун, 2004.
Ћоровић Владимир, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд, 1992.
Дедијер Владимир, *Ватикан и Јасеновац*, Београд, 1987.
Димић Љубодраг, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, 1-3, Београд 1996.
Димић Љубодраг, *Србија и Југославија, Историја српске државности*, књ. 3, Нови Сад, 2001.
Други светски рат, 1-3, Београд 1980.
Ђорђевић Димитрије, *Националне револуције балканских народа 1804-1914*, Београд 1995.
Фишер Фриц, *Савез елита*, Београд, 1985.
Гелер Михаил, Некрич Александар, *Утопија на власти-историја Совјетског савеза*, Подгорица, 2000.
Глигоријевић Бранислав, *Краљ Александар Карађорђевић*, 1-3, Београд, 2002.
Глигоријевић Бранислав, *Краљ Петар Други Карађорђевић у вртлогу британске дипломатије*, Београд, 2001.
Глигоријевић Бранислав, *Парламент и политичке странке у Југославији 1919-1929*, Београд, 1979.
Хејвуд Ендру, *Политичке идеологије*, Београд, 2005.
Хејвуд Ендру, *Политика*, Београд, 2004.
Хобсбаум Ерик, *Доба екстрема*, Београд, 2004.
Хоптнер Јакоб, *Југославија у кризи: 1934-1941*, Загреб, 1973.
Историја српског народа, 6-1, 6-2, Београд, 1983.
Јовановић Небојша, *Лексикон личности у уџбеницима историје*, Нови Сад, 2001.
Јовановић Слободан, *Влада Александра Обреновића*, 1-2, Београд, 1990.
Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, 1-2, Београд, 1990.
Калвокорези Питер, Винт Гај, *Тотални рат*, Београд, 1987.
Кенеди Пол, *Успон и пад великих сила*, Подгорица- Београд, 1999.
Кољанин Милан, *Немачки логор на београдском сајмишту*, Београд, 1992.
Крестић Василије, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848-1914,* Београд, 1995.
Кризман Богдан, *Анте Павелић и усташе*, Загреб, 1986.
Кризман Богдан, *Југославенске владе у избеглиштву:1941-1943*, Загреб, 1981.
Кризман Богдан, *НДХ између Хитлера и Мусолинија*, Загреб, 1986.
Кризман Богдан, *Распад Аустро-Угарске и стварање југословенске државе*, Загреб, 1977.
Лакер Волтер, *Историја Европе 1945-1992*, Београд, 1999.
Лемпи Џон, *Југославија као историја - била двапут једна земља*, Београд, 2004.
Љушић Радош, *Србија 19. века*, 1-2, Београд 1994-1997.
Љушић Радош, *Србија и Црна Гора, Историја српске државности*, књ. 2, Нови Сад 2001.
Милетић Антун, *Концентрациони логор Јасеновац 1941-1945*, 1-3, Београд, 1986.
Митровић Андреј, *Србија у првом светском рату*, Београд, 2004.
Митровић Андреј, *Време нетрпељивих*, Подгорица, 1998.
Николић Коста, *Историја Равногорског покрета*, 1-3, Београд, 1999.
Николић Коста, *Страх и нада у Србији 1941-1944, Свакодневни живот под окупацијом*, Београд, 2002.
Новак Виктор, *Магнум кримен*, Београд, 1985.
Павловић Стеван, *Историја Балкана 1804-1945*, Београд, 2004.
Пери Марвин, *Интелектуална историја Европе*, Београд, 2001.д
Петрановић Бранко, *Историја Југославије 1918-1988*, 1-3, Београд, 1988.
Петрановић Бранко, *Југословенске владе у избеглиштву:1943-1945*, Београд, Загреб, 1981.
Петрановић Бранко, Момчило Зечевић, *Агонија две Југославије*, Шабац, 1991.
Петрановић Бранко, *Србија у Другом светском рату 1939-1945*, Београд, 1992.
Попов Чедомир, *Од Версаја до Данцига*, Београд, 1995.
Попов Чедомир, *Политички фронтови Другог светског рата*, Нови Сад, 1995.

Радојевић Мира, *Удружена опозиција 1935-1939*, Београд, 1994.
Ренувен Пјер, *Европска криза и Први свјетски рат*, Загреб, 1965.
Ристовић Милан, *Немачки нови поредак и југоисточна Европа*, Београд, 1991.
Робертс М.Џон, *Европа 1880-1945*, Београд, 2002.
Силбер Лора, *Смрт Југославије*, Београд, 1996.
Станковић Ђорђе, *Никола Пашић – Савезници и стварање Југославије*, Зајечар, 1995.
Стара Србија од Берлинског конгреса до 1912, Приштина, 2001.
Ставријанос Лефтен Ставрос, *Балкан после 1453. године*, Београд, 2005.
Тарле Евгениј Викторович, *Историја новог века*, књ. 2, Београд, 1949.
Томашевић Јозо, *Четници у Другом свјетском рату*, Загреб, 1979.
Васић Драгиша, *Деветсто трећа (Мајски превратт) – Прилози за историју Србије од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907*, Београд, 1990.
Веселиновић Андрија, Љушић Радош, *Српске династије*, Нови Сад-Београд, 2001.
Војводић Михајло, *Србија у међународним односима крајем 19. и почетком 20. века*, Београд, 1988.
Вулетић Александра, *Породица у Србији средином 19. века*, Београд, 2002.
Живојиновић Р. Драгољуб, *Краљ Петар Први Карађорђевић*, 1-3, Београд, 2003.